1917 Öncesi ve Sonrası

EDWARD HALLETT CARR

ÇEVİREN *Begüm Adalet*
www.iskenderiyekutuphanesi.com

1917. Before and After

Birikim Yayınları 36
ISBN-13: 978-975-516-032-0

1.BASKİ 2007,lstanbul(1000adet)
EDİTÖR Kerem Ünüvar
YAYIN SEKRETERİ Berna Akkıyal
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FİLMİ Mat Yapım
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Abdullah Onay
MONTAJ Şahin Eyüme;
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Birikim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 istanbul
Tel: 212.516 22 60-61^2 »Faks: 212.516 12 58
c- ma i 1: birikim@ile lisim.com.tr
Birikim Yayınları
EDWARD HALLETT CARR 28 Haziran 1892de Londra'da doğdu. 3 Kasım 1982'de Cambridge'de öldü. 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1919'da İngiliz delegasyonumla Versailles Konferansı'na kauldı. İngiliz Dışişleri Bakanıığı'nda kurulan Sovyetler Birliği Dairesi'nde çalışmalarını sürdürdü. 193ö'da bakanlıktan ayrılarak, çeşidi üniversitelerde öğretim üyeliği yaptı. 1941-46 yılları arasında Tfte Tîmes'da yayın yönetmen yardımcısı olarak çalıştı. Carr'a göre tarihçi, olguları ya da kişisel yorumunu öne çıkarmamalı, tarihçi ile olgular arasındaki karşılıklı ve kesintisiz etkileşim sürecinde, bugün ile geçmiş arasındaki diyalogu sürekli kılmalıdır.
Bu nedenle tarihçi, sunduğu olguların doğruluğunu kanıtlamanın ötesinde, araştırdığı konuyla ilgili bilinen ya da bilinebilecek tüm verileri e!e almak zorundadır.
Başlıca Eserleri: Dosloyevsfty, 1931 [Dostoyevski, çev. Ayhan Gerçekler, İletişim Yay., 2000); The *Rommüt Exiles,* 1933 [Romomifc Sürgünler, çev. Şamil Beştoy, Ciziyazılan Yay., 20011; Kari *Marx,* 1934; *inurnational* Rclations *Since tke Peace Trtaties,* 1937 ("Banş Antlaşmalarından Sonra Uluslararası ilişkiler"); *Michael Bahunin,* 1927 [MicJıoel *Bakunin,* çev. Pelin Siral, İletişim Yay, 20071; *The Tv/enty Years' Crises, 1919-1939,* 1939 ("Yirmi Yıllık Bunalım, 1919-1939'); *Britain: A Study of Foreign Polky from Versailles* (o *the Oulbveak oj War,* 1939 ("ingiltere'nin Versailles Antlaşmasından Savaşın Başlamasına Dek izlediği Dış Poiilika Üzerine Bir Çalışma"); *Conditions oj Peace,* 1942 ("Barış Koşulları"): *Naiionaitsm and Afier,* 1945 | *Milliyetçilik* ve Sonrası, çev. Osman Akınhay, İletişim Yay., 1999]; *The Sûviet Impaa m thc Westem Wbrid,* 1946 ("Sovyeder'in Batı Dünyası Üzerine Eddsi"); Studies in *Revoluiion,* 1950 ("Dev-

rim Üzerine Çalışmalar"); Tiw Brfshevife RevolutİOTi, \9\7-\92\ 3 cilt, 1950-1953 | Bolştvife üfvrimi, 3 cilt, çev. Orhan Suda {1-11), çev. Tuncay Birkan (III). Metis Yay, 1989-20041; *The New Society,* 1951 ("Yeni Toplum"); *German-Soviet Relations* B«(-vveftt *(ke* Tivo *VJorlâ Wan,* 1951 ("iki Dünya Savaşı Arasında Sovyet-Alman İlişkileri"); *The* Irtlerregnum *1923-1924,*1954 (İktidar Boşluğu Dönemi 1923-192t"); *Soöalüm* in One *Countty 1924-1926,* 3 cilt, 1958-1964 ("Tek Ülkede Sosyalizm 1924-1926"); *What is Hisıory?,* 1961 *[Tarik Nedir?,* çev. Misket Gizem Oztürk. İletişim Yay., 20011; 1917: *BejoK and After,* 1969 ("1917: Öncesi ve Sonrası"); *Foundatiom oj a Planntd Ecowmy* (1. cilt R.W Davies ile), 3 cilt, 1969-1978 ("Planlı Ekonominin Temelleri"); *The Russian Revolution frcm tenin to Stalin,* 1979 *[Lenin'den* Stalin'f Rus Devrimi I917-J929, çev, Levent Cinemre.Mer Yay., 1992]; Loıin *loSidin,* 1979 ("Lenin'den Stalin'e"); *From Napotion* (o Sfıılltı, 1980 ("Napoleon'dan Stalin'e"); The *Twiligfıt ofthe Comintem,* 1982.

İçindekiler

Önsöz

Bu kitabı oluşturan yazılar Devrim *Çahşmalarimn* yayımlanma tarihi olan 1950'den beri çeşitli zamanlarda kaleme alınmıştır.

Birinci bölüm 1967 yılında ingiltere'de ve Birleşik Devletler'de 1917 devriminin ellinci yıldönümü münasebetiyle verilen çeşitli konferans ve radyo konuşmalarının genişletilmiş halidir: Daha kısa biçimleriyle 9 Kasım 1967'de The LİstenerʼDa ve *Revolutionaty Russia* (Devrimci Rusya)'da (ed, R.

Pipes, Harvard University Press, 1968) yer almıştır.
İkinci bölüm Çernişevski'nin Ne *YapmahVsmın* tercümesine (Vintage Books, New York, 1964) önsöz olarak kaleme alınmıştı.
Üçüncü bölüm 1951 ve 1966 yıllarında *The Times Lüerary Supplement* için Rosa Luxemburg hakkında kaleme alınan iki makalenin birleştirilmesiyle ortaya çıktı.
Dördüncü bölüm yakında Penguin Books'un Pelican Classics serisinde yayımlanacak olan Buharin ile Preobrajenski'nin *ABC of Communism'm* (Komünizmin ABCsi) İngilizce baskısına yazılan önsözün kısaltılmış hali.

Beşinci bölüm 4 Ağustos 1955'te The Ustener'da yayımlanan, BBC programındaki bir konuşmanın düzeltilmiş metni.
Altıncı ve yedinci bölümler Herbert Marcuse *(The Critical* Spirit, Beacon Press, Boston, Mass., 1967) ve Maurice Dobb *(Socialism, Capitalİsm and Economic Growth,* Cambridge University Press, 1967) anısına yayımlanan derlemeler için yazılmış makaleler.
Sekiz, dokuz (i), (ii) ve (iii) ve onuncu bölümler çeşitli tarihlerde *The Times Literary Supplement'ta* yayımlanmış eleştiri yazıları.
Penguin Books'a henüz yayımlanmamış *ABC of Commu*msm'in (Komünizmin ABCsi) önsözünün, diğer yazıların ise daha önce ilk kez yer aldıkları eserler ve dergilerin editörleri ile yayımcılarına burada tekrar yayımlanmalarına cömertçe izin verdikleri için müteşekkirim.
Kitabın son üç parçasının klasikleşmiş üç ciltlik Troçki biyografisi dâhil olmak üzere Zsaac Deutscher kitaplarının eleştirileri olduğu dikkat çekecektir. Böylelikle bu makaleler toplamı özel anlamda yirmi yıllık zaman zarfında yazılarından, sohbetlerinden ve eleştirilerinden çok şey öğrendiğim bir arkadaşın anısına adanmıştır; onun Ağustos 1967'deki trajik ölümünün ardından yayımlanan İlk *Cambridge Review* sayısında çıkan kısa anma yazısını kitabın sonsözü olarak ekledim.
EH. CARR
Trİniıy College, Cambridge, 1 Mayıs 1968

BİRİNCİ BÖLÜM

Rus Devrimi: Tarihteki Yeri

"Rus devrimi" deyimini geniş bir çerçevede ele alacağım. 1917'de dünyayı sarsan on günle değil, daha çok, bu on günün, açıklaması ve bir bakıma da başlangıç noktası olduğu dünyayı sarsan süreçle ilgileniyorum. Devrim doğrudan doğruya, tarihte süreklilik ve değişim gibi tanıdık konuları

çağrıştırır. Genel kanıya göre sürekliliği korunan hiçbir durum, statik olsa bile, değişimden muaf değildir ve hiçbir değişim, devrimci de olsa, tam olarak süreklilikten kurtulamaz. Fakat burada iki gözlemde bulunmak gerekiyor. Öncelikle, muhafazakârlar süreklilik konusunun üzerinde durmaya meyillidir - Tocqueville ya da Albert Sorel ve Fransız devrimi gibi; en aşırı biçimiyle bu tavır, devrimin temel bir özelliği olmadığı, ancak yönetici bir grup ya da seçkin bir kesimin yerini bir diğerinin almasından ibaret olduğu inancına dayanır. Öte yandan radikaller ısrarla ani ve kökten değişim öğesini vurgularlar - Engels ve zorunluluk krallığından özgürlük krallığına geçiş ya da Mao ve Büyük Atılım hareketi gibi. İkinci gözleme göre, her devrimin süreklilik öğeleri belirli bir ülkeye özgü olayların tabiatıyla ilgilidir, daha geniş veya evrensel bir uygulamaya tâbi tutulabilecek ögelerse değişimle alakalıdır. Beni bu konuda ilgilendiren Rus devriminin evrensel özellikleri olduğuna göre Rus tarihi bağlamında şüphesiz önemli bir rol oynayan süreklilik Öğelerini değil, devrimin barındırdığı değişim öğelerini vurgulayacağım. Burada incelemeyi umduğum bütün büyük değişimlerin Rus devriminin doğrudan sonucu olduğunu iddia etme çabasında değilim. Devrim, bu değişimlerin bir bakıma sebebi, bir bakıma sonucu, bir bakıma İse belirtisi ya da simgesiydi. Birbirine bağlı bu üç ilişki 1917 devriminin "kendine özgü önemini" gösterir ve tarihteki yerini açıklamaya yardım eder.

Devrim kavramı, çağdaş tarihteki yerini 17. yüzyıldaki İngiliz devrimiyle alır. Karşı koyma, hoşnutsuzluk, siyasi ve toplumsal değişim, kendilerini bin yıl boyunca dînî açıdan ifade etmişlerdi. 17. yüzyıldaki İngiliz devriminin üstü kapalı dinî temaları vardı; Fransız devrimi ise ilk pür laik devrim olmuştu. Fakat İngiliz yazarlar 1688'in olaylarını "görkemli devrim" olarak betimleyip bu deyimi 40 yıl öncesinin daha da dramatik olaylarını kapsayacak şekilde kullandıklarında öncelikle yurttaşların hürriyetinin (dvi! *liberty)* sağlanmasından bahsediyorlardı ki bu deyimden anladıkları ilahi ya da insan gücüyle elde edilmiş monarşik otoriteye değil, bireysel vatandaşların yasal yollarla sağlamlaştırılmış haklarına dayanan bir toplumdu. 17. yüzyılın ortasındaki çalkantılı yıllarda bir başka fikir, yani, genel anlamıyla, insanların birbirinden bir farkının olmadığı ve herkesin aynı haklara sahip olduğu ilkesi geçici olarak ortaya çıkmıştı; bu ilkeye artık "sosyal adalet" adını verebiliriz. Görünüşe bakılırsa bu fikir yalnızca, göze batmayan fanatik çevrelerde kabul görmüş ve görkemli devrim sıra-

sında güvenli bir şekilde görüş alanının dışına itilmişti. Fakat ingiliz tarihinin dehlizlerinde asla tam olarak kaybol-

madı ve bütün çağdaş devrimlerde egemen bir düşünce olarak süregeldi.

1917'den önce devrimin esas modeli olarak kabul gören Fransız devrimi, modern zamanlarda toplumsal ve siyasal bir düzenin tamamen ve şiddet yoluyla bertaraf edilmesinin İlk örneğiydi: Bu da modern tarih üzerinde bıraktığı derin etkiyi açıklamaya yeter. Bu etkiyi üç temel açıdan sağlamıştır.

Öncelikle Fransız devrimi hürriyet ve eşitliği bireyin temel hakları ve siyasi eylemin kabul gören hedefleri haline getirdi. Yurttaşın bireysel hakları düşüncesi, 1688 İngiliz devriminden ödünç alınmıştı. İngiliz siyasi teori ve pratiği 18. yüzyılın Fransız aydınları üzerinde büyük bir itibar sağlamıştı. Fakat Fransız devrimi, 1688 yılında nispeten basit bir biçimde ortaya konmuş olan siyasal ve sivil özgürlük fikirlerini daha da ileri götürdü. 17. yüzyılın İngiltere'sinde hafif ima yoluyla sözü edilen toplumsal adalet fikri, devrimcilerin eşitlikçi ideolojisinde ve özellikle Babeuf'ün "komplosunda" daha belirgin bir şekilde ifade bulmuştu; her ne kadar bu talepler somut olarak hayata geçince bir kez daha ezilmiş olsa da, eşitlik düşüncesi artık devrimci üçlemeden ayn tutulamazdı. İngiliz devrimiyle karşılaştırıldığında Fransız devriminin toplumsal ve iktisadi kökenleri daha derin, iktisadi ve toplumsal sonuçları da daha geniş kapsamlıydı. İlk kez Mirabeau'nun kullandığı iddia edilen ve Napoleon'un da alıntıladığı bir deyişe göre, "Ce n'est pas la liberte qui fait la rĞvolution, c'est Tegalit^."[1]

İkinci olarak, Fransız devrimi, her ne kadar bu durum asli taslağının bir parçasını teşkil etmese de, hedeflerini geçmişe değil geleceğe yönelik olarak belirledi ve böylelikle bir ilerleme öğretisine yol açmış oldu. ingiliz devriminin teorisyenleri, çağlar boyu süregelmiş olan otoriteyi geçmişte

1 "Devrimi gerçekleştiren hürriyet değil, eşitliktir". *Annaks: Economits, Socittes,* Civilisations.Miv (1959) s. 556.

arama alışkanlığına sadık kalarak, 17. yüzyılda İngiltere'de gerçekleşenlerin bir yenilik süreci değil, Stuart krallarının haksız olarak son verdikleri kadim özgürlüklerin yeniden savunulması anlamına geldiğine kanaat getirmişlerdi. Aynı iddiayı bir yüzyıl sonra o zamanlar Amerikan devrimi adı verilen şeyin yaratıcıları da kullanmışlardı; Tom Paine'in kendisi bile çelişkili bir biçimde Fransız devrimini tam da bu gerekçelerle savunmaya kalkıştı: "Şu anda şahit olduklarımıza *'karşı-devrirri* adını vermek yanlış olmayacaktır; da-

ha erken bir dönemde birey, fetih ve zulüm yoluyla haklarından mahrum bırakılmıştı, şimdi de bu haklan geri kazanıyor."* Rönesans'ın yarattığı ve 18. yüzyılın Avrupa toplumunda hâlâ etkili olan klasik Antik Çağ efsanesi, Jakoben düşünce ve söylemde istisnai bir dal oluşturmuştu. Devrimin ateşlediği beklenti ve hevesler bunu aştı ve zamanla da yerine geçti.[3] Condorcet, başka herhangi bir bireyden daha belirgin bir şekilde, altın çağındaki insanlığın geçmişten geleceğe geçişinin sembolü haline geldi.
Üçüncü olarak, Fransız devrimi -yine bilinçli bir maksatla değil, neticelerinden ötürü- verimlilik kavramını insan ilişkilerinde yeni ve merkezî bir mevkiye taşıdı. Eski rejimin *(anciln rtgime)* hiyerarşik düzeninde, yöneticilerin iktisadi ilişkilere olan ilgisi askerî ve idari ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tebaalarının vergi kesilebilecek gelirlerini arttırmakla sınırlı kalmıştı. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla, Machiavelli'den Colbert'e ve onun 14. Louis'nin sarayındaki haleflerinden Prusyalı kameralistlere* dek, ataerkil sistem-

2 T. Paine, Rights *of Man,* İkinci Bölüm'un girişi.

3 Fakat bu, onun İngiltere ve Almanya'nın eğitim sistemleri üzerinde kurduğu hâkimiyeti 1914'e dek koruduğu gerçeğini değiştirmedi,

(*) 17. ve 18, yüzyıllarda Avrupa'da para cinsinden yükselen zenginliğin bir ulusun ikıisadi gücünü de yükselteceği görüşünü savunan merkatıtilist iktisatçılar grubu — ç.n.

de prensin miras aldığı İdare kavramından devletin İdaresi kavramına gelene kadarki ağır gelişme çizgisini gözlemleyebiliriz; bu gelişme giderek artan bir şekilde idarede üretkenlik fikriyle meşgul oluyordu. Fakat nihai amaçları hükümetin mali ihtiyaçlarını karşılamaktı. Ulusların zenginliğinin (merkantilistlerin öğrettiği gibi) ticaretten değil, üretimden geldiğini anlatmak, servetin tüketime ayırdığı harcama ile üretimi arttırmak için yatırıma yapılan harcamayı birbirlerinden ayırmak ve ekonomi politiğin tüm toplumun üretkenligiyle meşgul olmasını sağlamak fizyokratlar ile Adam Smith'e düşüyordu. Marc Bloch'un da belirttiği gibi: "18. yüzyılın önceki bütün iktisadi öğretilerine -ki bunlar bir sonraki çağın 'klasik' iktisadına düşünce tarzını miras bırakmıştı- üretim endişesi hâkim olmuştur; 18. yüzyılın Fransız ekonomistlerinin çoğu için üretim öncelikle toprağı İşleme anlamına geliyordu."[4] Fransız devriminden Önce gelen servet akınının yeni ellere geçmesinin asıl nedeni ticaretten kaynaklanıyordu. Fakat Fransız devrimi burjuva toplumunun doğuşu için sahneyi hazırladığı sırada İngiltere'deki Sanayi Devrimi hızla iktisadi faaliyet alanını genişletip bu alanın tabiatını değiştiriyordu; Marksist terimler kullanacak olursak ticari sermaye sınaî serma-

yeye dönüşüyordu. Ancak burada da özgürlük adı verilen devrim kültünün oynayacağı bir rol vardı. Fransız devriminin ve Sanayi Devrimi'nin devamında, bireysel iktisadi faaliyetleri devletin servet ve gücünün temelini oluşturan bireylerden meydana gelen bir grup, iktidar ve nüfuz sahibi mevkilere yükseliyordu; devletin esas vazifesi de bu faali-

4 "Toute la doctrine economique du XVllle siede -qui a l£gue ce tour d'esprit â l'economie 'classique' de l'âge suivant- a ete dominie par le souci de la produclion; et pour la plupart des economistes français du XVllle siecle production voulait dire avam tout cukure" *Annales d'liiuoire* ü-conomiıjue *et SoöaU* ii (1930), s, 333-4.

yellerin durdurulmaksızın ilerlemesini sağlamak için uygun olan bağımsızlık koşullarını yaratıp sürdürmekti.

Marx 18401ı yıllarda sistemini daha ayrıntılı bir biçimde açıklamaya başlarken, bütün bu devrimci geleneklerin mirasından faydalanıyordu. Hegel'in kullandığı anlamda hürriyet, zorunluluğun bağımsızlığa, kör iktisadi güçlerin de insan aklının bilinçli kullanımına boyun eğmesi gerektiği anlamına geliyordu; birey, mevcut toplumsal düzenin kendisini tâbi tuttuğu öz-yabancılaşmadan kurtulup "sosyal varlık"[5] kimliğini yeniden edinebilmeliydL Eşitlik, Marx'm proletaryayı idealleştirmesinde ifadesini buluyordu - ki bu sınıf "evrensel ıstıraplar çektiği için evrensel özelliklere de [sahipti]."[6] Marx ilerlemeye yönelik devrimci inancı, tarihi anlamlı bir süreç addeden İnançla güçlendirdi ve bunları devrimi "tarihin itici gücü" olarak gören bir inanışla birleştirip ilk devrim teorisini yarattı. Son olarak Marx üretimi temel iktisadi faaliyet olarak değerlendirip diğer tüm kategorilerin ikinci planda kaldığını belirterek[7] sırtını Aydınlanma düşünürlerine ve klasik iktisatçılara dayadı: Geleceğin anahtarının sanayi işçisinin ellerinde olduğunu gördüğünde ve toprağı işleyen köylüye artık çağdışı kalmış bir üretici muamelesi yaptığında temel olarak haklıydı. Marx üretim tarzının toplumu teşkil eden en önemli öğelerden biri olduğunu düşünüyordu; devrimin amacı ve özü, üretim şeklini değiştirmekti. *Komünist Manifesto* galip gelecek proletaryanın görevini "toplam üretim güçlerini en kısa sürede arttırmak" olarak belirlemişti; Marx da sonraki yazılarında komünist ütopyasına dair verdiği az sayıdaki İpucunda burada

5 Ing. çev. Milligen {1959), s. 105 W8‹H *Elyazmalan,* çev. Murat Belge, Birikim Yayınlan, (istanbul 2003), s. 110, IH ve diğeri

6 K. Marn. *Early Writings,* ed. Bottomore (l%3),s. 58.

7 Marx daha da ileri giderek üretimi insana özgü *tek* faaliyet olarak tanımladı, [K. Marx ve *V. Engels, The German Ideology, Ing,* çeviri (1965). s, 164],

"birlikten doğan servetin bolluk içinde akıp gittiğini"[8] yazmıştı. Marx temelde burjuva toplumunun varsayımlarından

beslenen Batılı bir düşünür olduğu İçin, Batı burjuva toplumunun en yıkıcı eleştirmenlerinden biri haline gelmişti ki, bu varsayımları kullanarak mantıklı sonuçlarına ulaşmaktan da çekinmedi. Marx'ın Fransız ve Sanayi devrimlerinden oluşturduğu engin sentez geçmişle birlikte geleceği de içine alıyordu. Bu, hem hedeflerine ancak kısmen ulaşıldığı ve tamamına ermesi için daha çok devrimci eyleme ihtiyaç duyulacağı, hem de bu hedeflere ulaşmanın ancak başka bir devrimin gerçekleştireceği yeni devrimci hedefler doğuracağı için bitmemiş bir devrimdi. Bu sebeplerden ötürüdür ki Marx, "sürekli devrim" sloganını İcat etmiş ya da ödünç almıştır, isminin ve öğretisinin bir sonraki büyük devrim için ilham verecek bir örnek oluşturması rastlantı değildi.
Marx'ın ortaya koyduğu sistemin nihai şeklini almasıyla devrimin bir daha patlak vermesi arasında geçen zaman zarfında çok şey değişmiş, fakat aynı kalan bazı şeyler de olmuştu; öyle ki Rus devriminin tarihî önemini gözönünde bulunduracak olursak Marksist ya da Marksizm öncesi devrimci bir gelenek ile neo-Marksİst ya da Marksizm sonrası devrimci bir ortamın karşılıklı etkileşimini görürüz. Değişmeyen, daha doğrusu etkisi nispeten şiddetlenen şey üretkenliğin vurgulanmasıydı. 1917'den önceki yarım yüzyıl boyunca uygulamalı bilim yeni bir sanayi üretimi teknolojisi yaratmakla meşguldü; kitle üretim yöntemleri sanayi ekonomisinde devrim yarattı; fabrikalarda kullanılmaya başlanan üretim bandı ve hareketli bant işçi düzen ve disiplini için yeni sorunlara yol açtı. 1870 yılı sanayi gücü açısından gelişmiş ulusların askerî gücü de elinde tuttuğunu gösterdi; maddi zenginlik gibi askerî güç de verimliliğin bir işleviydi. Rus

8 K. Marx, *Critvpte of the Gotha Pmgramme* (!ng.çev. tarihi belirsiz), &. l*t.

devrimi ilk defa olarak arttırılmış üretimi hedefleyerek, bu hedefi sosyalizmle özdeşleştirdi: Lenin'in sosyalizmin elektrifikasyon artı Sovyetler anlamına geldiğine dair yorumu bu fikrin kaba bir sunumuydu. Lenin ve diğer Bolşeviklerin defalarca tekrarladığı gibi sosyalizmin kendini göstermesi gereken kulvar, üretimi kapitalizmden daha etkili bir şekilde düzenleyebilmekti.[9] Modern Marksistler bu öğretiye hem teoride hem de pratikte sadık kalmışlardır. Önde gelen bir Amerikalı iktisatçının belirttiği gibi İktisatçılar arasında "iktisadi büyümeyle ilgili elle tutulur bir teori geliştirmeye en çok [Marksistlerl yaklaşmıştır."[10]
Rus devriminin yüzü hem geriye hem de ileriye dönüktü. Rusya'nın, kendine özgü tarihi durumu yüzünden, hem Batı'nın 19. yüzyıldaki başarılarına yetişmeye ihtiyacı vardı, hem de onları geçebilme kapasitesine sahipti. Rusya hiçbir

zaman tam olarak 19. yüzyıla ait olmadı; 19. yüzyılın büyük Rus edebiyatı yalnızca Çarlığa değil, Batı burjuva demokrasisi ve burjuva kapitalizmine de karşı çıkan bir edebiyattı. Fakat Rus devrimi aynı zamanda Fransız ve Sanayi devrimlerinin başarılarım Özümsemek ve 19. yüzyılda Batı'nın ulaştığı maddi ilerlemeleri tekrarlamak durumundaydı. Bu durum Marksist terimlerle, 1917 devriminin hem Rusya'nın burjuva devriminin tamamlanması, hem de sosyalist devrimin başlangıcı olduğu biçiminde ifade edilmişti. 1920'lerin

9 Bu nokta Lenin'in "işçilerin zaferinin fedakarlık yapılmadan, durumları geçid bir süreliğine de olsa kötüleşmeden gerçekleşmeyeceğini" (ark etmesini engellemedi (Polnoe *Sobranie Sochinenü,* 5th ed. xxxi, s. 223). Buharin de bu görüş için uzunca bir teorik gerekçe önerdi; "Devrimde, üretim ilişkilerinin 'dayanağı', yani insan emeğinin düzeni 'parçalanır', bu da demek oluyor ki üretim süreci çöker ve böylelikle üretim güçleri birbirinden ayrılır. Bu doğruysa -ki kayıtsız şartsız doğrudur- *a* priori olarak açıktır ki proktcr devrimi beraberinde üretim güçlerinde çok sert bir düşüş getirir çünkü başka hiçbir devrim böylesine geniş kapsamlı ve derin bir şekilde eski ilişkilerin yıkılıp yeni çizgilerle şekillenmesini deneyimkmemiştir "N. Buharin, *Ehorumiha* Perafehodıiogo *Penada* (1920), i, s. 95-6]

10 E. Domar, Esscrys in *the Thtory ofEconontk Gmwih* (1957), s. 17.

sonuna doğru başlayan sanayileşme seferberliği -askerî güç ve maddi zenginliği ikiz hedefler olarak belirleyip- en gelişmiş sanayi teknolojisini uygulayarak SSCB'nin hızla bir modern sanayi ülkesine dönüşmesini amaçlıyordu; Birleşik Devletler de teknik açıdan en gelişmiş sanayi devleti olduğu ve bu yüzden taklide şayan bulunduğu için bu süreçte Amerikan yardımı ile rehberliğine sıkça başvuruldu.

30 yıl içinde ancak yarısı okuma-yazma bilen ilkel bir köylüler topluluğuyla başlayıp SSCB'yİ dünyanın ikinci sanayi ülkesi ve en ileri derecedeki teknolojik gelişmelerden bazılarının lideri konumuna getiren bu seferberliğin başarısı, belki de Rus devriminin en önemli icraatlarından biri olmuştur. Bu başarı yalnızca maddi açıdan değerlendirilmemelidir. Yarım yüzyıllık bir süreç içerisinde neredeyse yüzde 80'den fazlası köylü olan nüfusun yerini yüzde 60'ı kentlerde yaşayan bir nüfus, okuma-yazma eksikliğinin yerini de yüksek bir genel eğitim standardı aldı; sosyal hizmetler oluşturuldu; ekonominin üvey çocuğu -ya da sorun yaratan çocuğu- olarak kalan tarımda bile ekimin yaygın aracı olan sabanın yerini traktör aldı. Değişim sürecinde Rus halkına çektirilen eziyetleri ve dehşeti azımsamak ya da göz ardı etmek yanlış olur. Bu tarihî trajedinin henüz Ötesine geçilmemiş, çekilen acılar tam olarak unutulmamıştır. Yine de bugün Rusya'daki genel yaşam kalitesinin ve beşerî fırsatların elli yıl öncesine kıyaslanamayacak derecede iyi olduğunu İnkâr etmek boşuna olurdu, işte bu başarı dünyanın geri kalanı üzerinde iyi bir izlenim bırakmış, sa-

nayice gelişmemiş ülkelere kendisini taklit etmeleri için ilham vermiştir. Bu süreç Marx'ın *KapİtaVe* yazdığı önsözde öngörülmüştü: "Sanayisi daha gelişmiş olan ülke, daha az gelişmiş durumdaki ülkeye geleceğinin bir resmini sunar". Buna rağmen SSCB'nin sanayileşme sürecine başladığı devirdeki dünya, Marx'ın içinde yaşadığı dünyadan çok daha

f

arklıydı. İlerleyen tek şey teknoloji olmamıştı. İnsanın doğaya karşı tutumu ve kendisinin İktisadi süreçteki yerini algılayışı da ciddi biçimde değişmişti. Neo-Marksist dünya, öz-bilinçlilik dünyasıydı.[1'] Rus devrimi tarihte bilinçli olarak hazırlanıp gerçekleştirilen ilk büyük devrimdi. İngiliz devrimi ismini, kendisini gerçekleştiren İngiliz siyasetçilerden değil, *ex post facto* (olaydan sonra) hakkında teoriler kuran aydınlardan aldı. Fransız devrimini gerçekleştirenler bir devrim yapmak amacında değildi; Aydınlanma da kasıtlı bir devrim hareketi değildi. Kendilerini devrimci ilan edenler ancak devrim başladıktan sonra ortaya çıkıyorlardı. 1848 devrimi Fransız devriminin bilinçli bir taklidiydi ki, bu da muhtemelen Namİer'in ona "aydınlar devrimi" adını vermesinin sebebidir. Fakaı olumlu yönlerinden biri Fransız devriminin sonuçlarından bazılarını köylülüğün hâlâ devrimci bir güç olduğu Ona Avrupa'ya taşımak oldu (Fransa'da bu rol sona ermiş, Rusya'da İse henüz başlamamıştı).[12] Rus devrimi aynı zamanda bir aydınlar devrimiydi, ama aydınlar yalnızca geçmişte yaşananları tekrarlamakla kalmayıp geleceğe yönelik planlar da yaptılar; ayrıca yalnız devrim yapma değil, devrimin yapılması için gerekli koşulları inceleyip hazırlama arayışı içindeydiler. Rus devrimine modem tarihteki istisnai yerini veren bu öz-bilinçlilik öğesidir.

Marksizmden Leninizme geçişteki değişimin doğasını açıklamak için bazen Marx ve Lenin arasındaki farklılıklara başvurulur. Bu sorun Marx'ın bizzat geçirdiği evrim yüzünden karmaşıklaşır. Komünist *Manifesto* öncesi ve esnasında

11 Hegel'in Fenomenolori'sinde birbirinden ayın edilen "öz-bilinçlilik" ve "bilinç-HHk" sözcükleri Mara ve Engels tarafından dönüşümlü olarak kullanılır. Mara daha önce yazdığı Hegel etkili yazılarında "öz-bilinçliliği", daha sonraları "bilinçliligin" "varlığa" boyun eğişini vurguladığı yazılarında ise "bilinçliligi" tercih eder gibi gözükse de arada çok belirgin bir fark yoktur.

I.' Hu konu için bkz. G. Lichthdm, Marxism (1%1), s. 363.

Almanya'da devrim hâlâ tartışılan bir konu gibi gözükürken Marx'm asıl amacı bir eylem taslağı sunmaktı: Felsefecilerin vazifesi sırf dünyayı yorumlamak değil, aynı zamanda onu değiştirmekti. Marx Londra'ya yerleştikten sonra kapitalist toplumun hareketinin nesnel yasalannı incelemekle ve ya-

kında gerçekleşecek yıkımının sebeplerini gözler önüne sermekle İlgilendi; siyasi faaliyetler, iktisadi gerçeklerin üzerine kurulan bir üstyapıydı, 19. yüzyılın son yıllarında yükselen Avrupa işçi hareketine damgasını vuran, bilimsel ve determinist yöntemleri vurgulayan bu olgun Marksizm -yani *Ekonomi Politiğin* Eleştirisine *Katkı* ve *KapitaVde* anlatılan Marksizm- oldu; Leninizm de erken dönem Marx'a bir dönüş olarak nitelendirilebilir.[13] Yine de, her ne kadar Lenin'in yazdığı her şey Marx'tan alıntılarla desteklenebilir gibi gözükse de, aralarındaki farklar derin ve mühimdir. Bu farklılıkların sebebi olarak bazen Marksizmin Rus topraklarına nakli gösterilir: Leninizm, Marksizmin Rusya'daki ihtiyaç ve koşullara uyarlanmış halidir. Bu görüşte doğruluk payı vardır. Fakat aralarındaki farklılıkları zaman farkının sonucu olarak ele almak daha yararlı olacaktır: Leninizm, Marksizmin nesnel ve değişmez yasaların değil, iktisadi ve toplumsal süreçlerin arzu edilen sonuçlara ulaşmak amacıyla bilinçli olarak düzenlendiği zamanlara uyarlanmış halidir. BHinçliligin oluşması İktisadi alanda başlar. Bireysel üretici ve küçük girişimci çoğunluğu oluşturduğu sürece iktisadın tamamını tek başına yöneten biri yokmuş gibi gözüküyordu; böylelikle nesnel yasa ve işlemlerin varlığına yönelik

13 Vakın zamanlarda Marksist literatürde ilgi gören Marx'ın erken dönem yazıları ilk olarak 1920 ve 30'larda yayımlandı ve diğer erken dönem Marksistler! gibi Lenin de bunlardan bihaberdi. Lenin'in felsefeci olarak itibarı bunun tam tersi bir talihsizlikten zarar gördü; çünkü felsefesini, ilk kez 1929-30'da yayımlanıp bundan on yıl sonrasına kadar Batı'da tanınmayan fakat çok daha incelikli, ama biraz da gayn-resml olan *PMosophical Notebooks* yerine daha eski ve yetersiz *Materialism and* Empiiio-Criticism'e dayandırmıştı.

yanılsama korunmuş oldu. Mant'ın dünya görüşü sıkı bir şekilde geçmişe bağlıydı. Adam Smith'ten öğrendiğine göre bireysel girişimciler ve sermaye sahipleri burjuva toplumundaki üretimin has temsilcileriydi; tıpkı Adam Smith ve Hegel gibi Marx da bireylerin faaliyetlerinin kendi çıkarlarını gözettikleri sürece nesnel yasalara göre hareket edip -ki bu "gizli el" ya da "cunning of reason" (aklın hilesi)* görüşlerinin tam karşılığıydı- kendi İrade ya da isteklerinden bağımsız sonuçlara ulaştığına inandı. Buna göre iktisadi tedbirleri bilinçli olarak belirleyen bir merci yoktu ve ürün ise onu üreten insanların efendisiydi. Bu, özgürlüğün değil, zorunluluğun alanıydı, Plekhanov'un dediği gibi, Marksist ideal "özgürlüğün *zorunluluğa,* insan aklının kuvvetinin kör *İktisadi güçlere* galip gelmesiydi."'[4] Her ne kadar Marx bireylerin menfaatlerinin şans eseri uyuma ulaşacağına İnanmasa da, sonunda bu yönde bir mutabakatın bireylerin iktisadi olarak güdülenmiş hareketlerinden sağlanacağına inanıyor-

du: Bu da onu geleceğe yönelik ihtiyatlı hazırlıklar yapmak sorumluluğundan kurtarıyordu. Adam Smith'ten Kari Marx'a tüm iktisadi düşünürlerin nesnel iktisadi yasalara ve onlardan çıkarılacak tahminlerin meşruluğuna inancı tamdı. İşte bu, "klasik iktisadın" özüydü. Teknolojik gelişme büyük çaplı kapitalizme yol verince işler değişti, imalat devi şirketler ve ticari kartellerin ortaya çıkmasıyla iktisadi faaliyet alanına, iktisatçıların ustalıklı (ve hafif kalan) tabiriyle, "haksız rekabet" hâkim olmuştu. Kararlann, çatışan menfaatlerin kontrolsüz karşılıklı etkileşimi sonucu alındığı, kendi kendini idare eden iktisat kavramının yerini önceden belirlenmiş bir hedefi gerçekleştirmek amacıyla toplumsal

<*) Hegel'in *Fehefi* Bilimler *Ansibloptdisi'ude* onaya koyduğu, Us'un birey farkında olmadan onun hareketlerini belirlediği, bireyin "tutkularının" bir bakıma lk mı tarihteki işleyişine alet olduğuna dair görüj - ç.n.

II». rıı-kliiiıııtıv. Iн *Dı-fençeofMaterialism.çev.* Rothstein (1947), s. 292.

güçleri ustalıkla yöneten, kimlikleri belirlenebilir bir zümre, bir grup teşhis edilebilir birey kavramı almıştı, iktisat işlevsel bir hal almıştı ki bunu sağlayan bilimsel tahminler değil, bilinçli düzenlemeler olmuştu. Arz-talep yasasına dayanan ihtiyari fiyat ayarlarının yerine belirli iktisadi amaçlara yönelik fiyat düzenlemeleri geçmişti. Artık nesnel iktisadi yasalara göre kontrol edilen bir dünyaya inanmak mümkün değildi. İpleri oynatan gizli el, büyük şirketlerin kadife eldiveninin içinden neredeyse tamamen belli oluyordu.

Bunun gibi gelişmeler, küçük, bağımsız ve birbirine rakip bir grup üretici arasında haksız rekabet oluşmasını engellemek için görev bekleyen eski bekçi devlet kavramının gerçekçiliğini bozdu. Marx'ın düşünmeye ve yazmaya başladığı yıllarda Friedrich List ulusal verimliliği sağlamak amacıyla sanayinin düzenlenmesine yapılacak devlet müdahalesine duyulan ihtiyacı gösterdi. Bundan yarım asır sonra Rusya'da, Witte'nin önayak olduğu geniş çaplı sanayileşmenin başlangıç noktası bireysel girişimden bütünüyle bağımsızdı, bilakis bu girişimler devlet politikasının aynlmaz birer parçası halindeydiler. Her ne kadar "planlama" tabirini icat etmiş gibi gözükseler de sosyalistler, mevcut süreçlerin gidişatını ve önlenemez tabiatını fark etmekte Alman sanayicilerden, bankacılardan ve akademik iktisatçılardan geride kalmışlardı. Modern zamanlarda az ya da çok tam olarak planlanmış ilk ekonomi, Birinci Dünya Savaşı'nın dorukta olduğu yıllardaki Atman ekonomisiydi, ingiliz ve Fransız ekonomileri de onun hemen arkadan geliyordu. Rusya'da devrim zafere ulaşınca, planlama için alınacak örneklemeler hem sosyalist ilkelere hem de Alman savaş ekonomisine dayanır oldu.

SSCB'de resmî olarak uygulanan ilk uzun soluklu plan, 1920'nİn elektrifikasyon planıydı. Ileriki yıllarda tarım dâhil olmak üzere pek çok sanayi alanı için beş-yıllık planlar hazırlandı fakat bunlar en başta mecburi talimatlar yerine kaba

tahminler olarak görülmüştü. "Ulusal ekonominin ilk beş-yılhk planı" 1928-29 ile 1932-33 arasındaki devre için kabul edildi. O zamandan beri SSCB, savaş yılları dışında, uzun-vadeli planlardan mahrum kalmadı ve beş-yılhk planlar (halta bazen altı ya da yedi-yıllık planlar) dünyanın her yerinde artış gösterdi. Rus devriminin tarihî önemini bıraktığı etki açısından değerlendirmek İsterseniz, üretkenlik, sanayileşme ve planlamayı anahtar sözcükler olarak alabilirsiniz.
İktisadî !aisse?-/aire'den devletin iktisadi idaresine, kendiliğindenlikten planlamaya, bilinçsizlikten bilinçliliğe geçişin toplumsal politikalar üzerinde geri tepen eıkileri oldu. *Komünist Manifesto* burjuvaziyi "yalın, utanmaz, doğrudan, acımasız sömürü" yapmakla suçlamıştı. Tine de sefalet ya da kötü yerleşim veya işsizlik, nesnel iktisadi yasalara atfedildiği sürece vicdanların rahatlaması için öne sürülen görüşe göre, bu talihsizlikleri düzeltmek İçin yapılan her şey İktisadi yasaları karşısına alıp, uzun vadede işleri daha da kötüleştirecekıi.[15] Ne var ki, iktisatta oluşan her şey bireyin hesaplanmış kararlarının bir sonucu ve böylelikle de önlenebilir olarak kabul edildiği anda pozitif eylem görüşü karşı konulmaz hale geldi. Önlenemez eziyetlere duyulan merhametin yerini önlenebilir eziyetlere karşı duyulan öfke aldı. Sömürü kavramına yeni bir boyut geldi. Marx'a göre sömürü, belirli bireylerin suçlusu olduğu tesadüfi bir suistimal değil, kapitalist düzenin kendine özgü özelliklerinden biriydi ve bu düzen devam ettiği sürece de ortadan kalkmayacaktı. Sömürü artık sağaltıcı eylemlerin engelleyebileceği ya da hafifletebileceği sıradan bir suç haline gelmişti. 20. yüzyılın İlk on yılında, öngörüşlü bir ingiliz yazarı bu hava değişimini tespit etti ve bir sonraki devrimin karakterini de dolaylı yoldan belirleyerek şöyle tarif etti:

15 ingiltere'de bu öğreti issizlik belasına uygulanarak önde gelen iktisatçılar, maliyeciler ve çeşitli partilerin siyasetçileri tarafından 1931e kadar savunuldu.

"Bilinçli bir çabayla gerçekleşecek toplumsal reform olas: lığına duyulan inanç, Avrupa zihniyetinin yaygın olara kabul ettiği görüş haline geldi ve özgürlüğün her derde dt va olduğuna dair inancın da yerine geçti... Günümüzdet geçerliliği Fransız devrimi zamanında insan haklarına du yulan inanç kadar mühim fikirlerle dolu."[16]
1917 devrimi kendini siyasi eylemin düzenlediği İktisad

kontrollerle toplumsal adaleti sağlamaya adamış tarihte ili devrimdi.[17]
Teknolojideki ve İktisadi örgütlenmedeki gelişmeden ötü rü doğruluğu tekrar kabul edilen siyasi eylemin iktisadı yö netip idare etme gerekliliği Marksist öğretideki bir vurgu de ğişikliğinde yansımasını bulmuştu. Marx'ın iktisadın siyaseti üstün geldiğine dair 19. yüzyıldan kalma inancı, ölümündeı sonra Engels'in alt yapı ve üstyapı arasındaki karşılıklı etkile simle ilgili söylediği ünlü sözlerle ihtiyatlı bir biçimde kısıt lanmtştı. Bu değişim Rusya'nın koşullarına tam olarak uyu yordu. Yüzyılın başında ortodoks Rus Sosyal-Demokratlar ik İşçilerin iktisadi taleplerine öncelik vermek isteyen iktisatçı lar arasındaki anlaşmazlık erken dönem Bolşevik düşüncesi ni şekillendirip etkiledi ve Lenin'i Ne *Yapmalı* ?'da ve diğe: eserlerinde siyasi eylemin öncelikli gerekliliğinin altını çizmeye teşvik etti. Rus sendikaları, Bolşevik devrim şemasında rol almak için fazla zayıf ve güvenilmezdi. Rus devrimi, ikti-

16 S. Leathes, *Cambridge Modem Uistory* (1910), îti i, s. 15.

17 Hannah Arendt devrimin bu özelliğini hoşnutsuz bir eleştirmenin bakış açı sıyla vurgular: "Geçmiş devrimlerin bütün kayıtları toplumsal sorunları siya sal yöntemlerle çözme çabalarının kuşkuya yer bırakmaksızın her zaman şid detle sonuçlandığını göstermiştir... Hiçbir şey... insanlığı sefaletten siyasa yöntemler kullanarak kurtarmaya çalışmaktan daha çağdışı olamaz; hiçbir seı daha yararsız ve tehlikeli olamaz." [On *Rcvoluıion* (1964), s. 108.1 Fakat bı sözler devrimin, tıpkı yine şiddetle sonuçlanan savaş gibi, kötü bir sey oldu ğundatı ve toplumsal sorunları barışçıl yöntemlerle çözmenin daha iyi olaca gındaıı fazla bir şey söylüyor mu? Mutlak pasifistler dışındakiler için larttşım sonuçsuz kalıyor.

sadi açıdan olgunlaşmamış bir ülkedeki siyasi bir devrimdi. 1918'in Mayıs'ında Lenİn, dikkate değer bir ifadesinde, *(obitcr dktum)* sosyalizmin bir yarısının (siyasi yarısının) Rusya'da, diğer yarısının (planlanmış iktisadın) ise Almanya'da gerçekleştiğini gözlemledi. Siyasi eyleme, proletaryanın diktatörlüğüne, iktisadi bir sonuca ulaşmak, yani sosyalist iktisadın kuruluşunu ilerletmek için İhtiyaç vardı. Buna rağmen, devrim başarıya ulaştığı anda, iktisadi sonuçlara kendiliğinden ulaşılacağı varsayımı yanlışlanmış oldu. 1921'de savaş komünizminin siyasi etabı sona erince Yeni Ekonomi Politikası'nm (NEP) başlatılması bir bakıma iktisadi güçlerin yeniden önplana çıkması anlamına geldi ve 1920'Ii yıllar boyunca piyasa prensibi ile planlama prensibi arasında yaşanan, iktisadın belirleyici gücü olma savaşı devam etli. Teoride herkes sosyalist hedefe idari eylem yerine iktisadi eylem ile ulaşmanın tercih edilir olduğu varsayımını kabul etmişti. İş uygulamaya gelince piyasa güçlerinin yoğun sanayileşmenin yükünü kaldıramayacağı belli oldu, 1929'a gelindiğinde ise büsbütün çöküş yaşanmıştı. Siyasi gereçlerin doğrudan ve

bilinçti bir şekilde iktisadi hedeflere ulaşmak için kullanılması 1929'dan beri Sovyet tarihinde tutarlı bir itici güç olmuştur ve sözde "piyasa sosyalizmi" nin samimiyetsiz davranışı bu gerçeği pek değiştirememiştir. Daha sonraki yıllarda, 1938'de yayımlanan partinin kısa tarihinde ve 1950'de dilbilimi üzerine verdiği beyanda Stalin, Engels'in üstyapının rolünü fark edişini gitgide artan bir şekilde vurguladı.

19. yüzyıl Batı düşüncesine özgü olan, iktisat ve siyaset arasındaki ikilik fikri topluma karşı devlet gibi tanıdık bir hususta yansımasını bulmuştu. Fransa'daki fizyokratlar ticareti devlet gücünün engelleyici sınırlamalarından kurtarmaya çalıştıklarında, Adam Smiıh herkesin menfaati için devletten bağımsız İşleyen büyük bir iktisadi süreci öngördüğünde, Hej>H sivil lopiumu[18] *(civü sodety)* devletin karşısına yerleş-

tirip bu ikiliği siyasi teorisinin temeline yerleştirdiğinde, sivil toplum anlamına gelen iktisat ile devlet anlamına gelen siyaset arasındaki aynm açıkça belirlenmiş oldu. Sivil toplum iktisadi bireyin alanıydı. 19. yüzyıl boyunca toplum ve devlet arasında arzu edilir ve uygulanır bir ilişki oluşturabilmek için girişilen münakaşalar devam etti, ama kimse bu ayrılığın gerçekliğini sorgulamadı. Toplum ve devletin karşıtlığı ve toplumun tartışmasız önceliği, özellikle dünyanın ingilizce konuşulan kısımlarında, siyasi düşüncenin temel kategorisi haline geldi. Fakat Marx da bu görüşe tamamen katılıyordu: "Yalnızca siyasi *hurafelere inananlar [Kutsal* Aile'de böyle yazmıştı] toplum hayatının devlet tarafından bir arada tutulması gerektiğini zanneder, oysa aslında devleti bir arada tutan sivil yaşamdır,"[19]

19. yüzyıl Rusya'sında yeni doğmuş burjuva toplumu, devlet gücünün aşırı büyümesini kaldırabilecek güçte değildi; 1917 devriminden sonra ise çelişkili bir durum ortaya çıktı. Batı ülkelerinde 19. yüzyıl liberal-demokrat geleneğinin ısrarla süregelmesi devlete karşı olumsuz bir tavır ile devlet gücünün "bürokratik" suistimallerine karşı çıkma hevesi (her ne kadar o gücün yaptığı daimi tahakkümler kabul edilse de) doğurmaya devam ediyordu. Faşist ülkelerde devletin toplum üzerindeki egemenliği açıkça vazedilip uygulanıyordu. SSCB'deki Marksist gelenek devlete karşı sabit bir düşmanlığı temsil ediyordu ki, bu düşmanlık Lenin'in Devler ve Devtım'inde ve "bürokratizme" yöneltilen geniş ölçekli suçlamalarda kutsal bir güçmüşçesi-

18 "Bürgerlkhe Gesellschaft", "burjuva toplumu" olarak değil, "sivil toplum" olarak çevriImelidir; bu terim o zamanlarda daha, avın edici kıvamına gelmemişti. Marx onu "mevcut üretim güçlerinin belirlediği... ve sırasında onlan belirleyen ilişki biçimi" olarak tanımlamıştı. (Marx ve Engels, The *Gtrman Idectogy*, s. 47-8),

19 K. Marx ve E Engels, *The Holy Family* (tng. çev. 1957), s, 163; bu pasajda kul-

iamlan *toplumsal' ve 'sivil' sözcüklerinin her ikisi de 'bürgerlich'i temsil eder,

ne muhafaza ediliyordu. Fakat bu [düşmanlık] mutlak devlet gücüne inanan Rus geleneğiyle çelişiyor, devletin görev ve otoritesini her alana genişlettiği bir dönemde kaybetmekte olduğu bir savaş veriyordu. Bugün her yerde gerçekleşmekte olan şey, 19. yüzyılda öne sürülen toplumun üstünlüğüne tepki olarak devletin üstünlüğünün öne sürülmesi değil, toplum ve devlet arasındaki farkın giderek ortadan kalkmasıdır. Devlet ağırlıklı olarak toplumsal ve iktisadi bir karaktere bürünür. Toplum kendisini devletin gücüyle özdeşleştirir. Burjuva toplumunun temel özelliği olan iktisat ve siyaseti birbirinden ayıran çizgi kaybolur. Bu değişiklikler Sovyet düşünce ve pratiğinin devlete karşı takınılan Marksist tutumdan uzaklaşmasında göze çarpan bir biçimde İfadesini buluyor.

İşte burada Lenin'in devrimci teori ve pratiğe yaptığı en dikkat çekici eklemeye geliyoruz: Partinin, devrimin itici gücü olarak sınıfın yerini alması. Lenin burada bir kez daha en azından Marx'ın erken dönem yazılarıyla sözel bir mutabakata varıyordu. *Komünist Manifesto* "proletaryanın önce bir sınıf, sonra da siyasi parti olarak örgütleneceğini" öngörmüştü ve tabii Lenin de mütemadiyen, partinin kılavuzu ya da öncüsü olduğu bir sınıftan söz etti. Fakat vurgudaki değişim belirgindi ve nesnel iktisadi yasalar dünyasından ekonomiye şekil verip değiştirecek siyası eylemler dünyasına geçişle uyum içindeydi. Sınıf kesin bir tanımı, düzeni ya da programı olmayan gevşek bir iktisadi topluluktu. Partiyse ortak ve bilinçli bir hedefe odaklanmış, sıkıca kenetlenmiş siyasi bir örgüt.

Sınıf, hem Marx hem de modern sosyologlar için anlatılması zor bir kavram olagelmiştir. Marx'a göre sınıf, ortak bir ilişkiyle üretim yöntemlerine bağlanan iktisadî ve toplumsal bir birimdi. Yasal bir varlığı ve kuruluştan yoktu. Ortak eylemi, kendi çıkarlannı gözeten bireylerin kendiliğinden yaptığı sayısız hareketin bilinçsiz sonucuydu. Sınıfın bu tanımı, 19. yüzyıl boyunca gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kabul görüp, başka bağlamlarda neredeyse anlaşılmayan iktisadi hareket ile düşüncenin ve devlet ile toplum arasındaki kesin ayrılığın *laissez-faire* kavramı çerçevesine tam uyuyordu. Sınıf kavramını daha erken tarihî devirlere veya başka kıtalara uygulama çabalarının doğurduğu sorunlar malumdur. Bütün otoriteler Fransız devriminin bir burjuva devrimi olduğu hususunda birleşir. Bu, devrimi başlatan ya da ilerletenlerin kendilerini burjuva ismiyle tanımlayan bir grup ya da sınıf oldukları anlamına gelmez; devrimin arifesinde Fran-

sa'daki sınıf yapısı böylesine bir indirgemeye tabi tutulmak için fazla karmaşık ve bulanıktı. Devrim-öncesi Fransız tarihindeki burjuvayı (Marx tarafından burjuvanın antitezi olarak kullanılan) "feodal" sözcüğüne kesin bir anlam yükleyerek düşünmek de bir o kadar gûç,[2ü] Yine de, toplumsal devrim, "çağdışı kalmış sınıfın iktidarının yerine ilerici ve devrimci sınıfın geçtiği toplumsal değişim"[21] olarak tanımlanırsa, Fransız devriminin bir burjuva devrimi olduğuna dair referansı ispatlanmış olur. Burjuvazi tarafından yapıldığı için değil, *cmcien rigıme'm* hiyerarşik toplumunun yerine burjuvazinin hâkim olduğu yeni bir toplum çeşidini geçirdiği İçin bir burjuva devrimiydi. Fransız devrimi bağlamında Fransa'da bir sınıf mücadelesinden bahsetmek, öncesinde olanları tarif etmek değil, devrimin sonuçlarını öngörmek olur. "Sanayi-öncesi toplum", gayet yerinde bir biçimde şu sözlerle betimlenmiştir: "...sınıf kavramına işlevsel bir anlam yük-

20 "Feodal" terimi, sanayi öncesi lopfumda yer alan soyiular ve diğer "tabaka" ya da "zümrelerin" Marksist anlamda birer sınıf değil, yasal kategoriler olduğu gerçeğini gizler; ama feodal sınıf kavramı tok daha kafa karıştırıcı.

21 *Gundlagen der Marx\süâ\en* Philosopfıie, Alm. (ev. (Berlin 1953), s. 551; bu konudaki mevcut resmi kitaptır.

22 Lichıheim, Marxismi, s. 381.

lemedi."[22] Sınıfın İşe yarar bir tahlil silahı haline gelmesi ancak devrimden sonra gerçekleşmişti ve Marx da bu silahı emsalsiz bir beceriyle kullandı.

Marx'ın yazılarında gerçek anlamda hayat bulan tek sınıf burjuvadır; sınıf hakkında yazdığı hemen her şey, bilinçli veya bilinçsiz olarak özellikle burjuvayla ilgilidir.[23] Sayısız bireyin planlanmamış ve bilinçsiz ortak hareketleri burjuva hükümetlerinin politikalarım belirledi ve "burjuva diktatörlüğünü" oluşturdu. Mars bir sınıf olarak proletaryayı aynı modeli kullanarak tasavvur etmişti. Giderek dayanılmaz hale gelen iktisadi koşullar, işçileri kendi menfaatlerini korumak için harekele geçmeye itecekti. Dünyanın işçileri kendiliğinden birleşecek, bu ortak eylem de burjuvanın lağvedilmesini ve proletaryanın diktatörlüğünü sağlayacaktı. Marx bunun bilinçli olarak planlanmış bir eylem anlamına gelmediğini açıkça belirtmişti: "Sorun, şu ya da bu proletaryanın ve hatta tüm proletaryanın bu noktada neyi hedeflediği değildir. Sorun, *proletaryanın ne olduğu* ve bu *oluş* itibariyle ne yapmak durumunda kalacağıdır".[2"]

Marx proletaryanın henüz sadece küçük bir bölümünün sınıf-bilincine eriştiğinin ayrımındaydı (her ne kadar ingiltere'de yaşadığı için bu oranı biraz abartmış olsa da); dağınık ve tekin olmayan bir altsınıf işçi topluluğu olan *Lümpen proletaryanın* varlığının da farkına varmıştı. Öteki uçta En-

gels, İngiltere'de *"burjuva işçi sınıfı"* adını verdiği sınıfın, yani kapitalistlerle birleşme eğilimi gösteren işçi topluluğunun doğuşunu bildiriyordu. Fakat genel olarak Marksistler

23 Weuer'in dediği gibi İSovieı *Ideology Today* (1966), s. 203], Mani'm ünlü aforizmasının ("el değirmeni bize feoda! efendili toplumu verir, buharlı makine ise endüstriyel kapitalisti! toplumu*[1]) sadece sanayi toplumuna dair bir ifade olarak anlamı vardır, feodal toplum üzerine değil. El değirmeni feodal topluma özgü değildi ve burada yalnızca kapitalizmle bir tezat oluşturmak için kullanılmıştır.

24 Marx ve Cngels, *The Hoîy* Family, s. 53.

proletaryanın uluslararası dayanışmasına yönelik bu tehditlerden rahatsız olmamışlardı. İstisna oluşturan bu durumların zamanla düzeleceği ve işçilerin, tıpkı kendilerinden önce gelen burjuvazi gibi, doğru zaman gelince birleşmiş bir sınıf olarak tarihî rollerini oynayacakları varsayılıyordu. Kapitalist düzenin tutarsızlıkları ve yüklediği baskılar, ileri-ci ve genişleyen kapasitesini zayıflatacak ve sayıca çoğalıp güçlenmekte olan proletaryanın ayaklanmasına sebep olacaktı. Bu, son yönetici sınıf burjuvaziyi lağvedip sınıfsız bir toplumla sonuçlanacak olan nihai devrimdi.

Lenin yüzyılın başındaki bu manzarayı -özellikle de Rusya'daki manzarayı- gözden geçirdiğinde, geleceğin resmi karanlık gözüküyordu, ikinci Enternasyonal'i oluşturan ülkelerde hemen gerçekleşecek bir proleter devrimine yönelik fazla sayıda işaret olmasa da, işçi teşkilatlarında büyük ilerlemeler vardı; herkes bunun, teşkilatların artan dayanışması ve devrimci potansiyeline dair umut verici bir belirti olduğu görüşünde birleşiyordu. Rusya'da işçi örgütleri ilkeldi ve devrim umutları epey uzak gözüküyordu. Lenin Ne *Yapmalı?'da* şöyle yazmıştı: "Devrimcilerden oluşan güçlü bir Örgülün liderliği olmaksızın proletaryanın kendiliğinden gerçekleşecek mücadelesi, hakiki bir 'sınıf mücadelesi' haline gelmeyecektir."[a] Lenin doğal olarak Rus işçilerini harekete geçirecek bir parti yaratmak için işe koyuldu; Rusya şartları altında Rus topraklarında çalışacak bir parti, işleri gizlilik içinde yürütmek durumundaydı. Bu hazırlıklar Marksist gelenekten ya da Batı'nın büyük Sosyal-Demokrat partilerinin yarattığı modellerden ayrılmış gibi gözükmüyordu; en fazla, Rusya'nın umutsuzca Batı'ya "yetişme" çabalarından biriydi. Şaşırtıcı ve kesinleştirici bir etkide bulunan, 1914 ve 1917 yıllarının olayları yani madalyonun

25 Lenin, *Polnoe Sobranic Sochindi,* 5, basım, vi, s. 135.

olumsuz ve olumlu İki yüzü - oldu. 1914'te savaşın patlak vermesi 19. yüzyılın kapitalist düzenine kesin ve uzun süredir beklenen bir şekilde darbe vurdu ve gelişmiş ülkelerin işçilerini kendi ülkelerini korumak üzere ulusal üniforma-

larını giymiş bir şekilde buldu; bu inanılmaz tecrübenin Lenin üzerinde bıraktığı sarsıcı etki malumdur. 1917 devrimi Marksizme bağlılık yeminleri edip, kendini kapitalizmi yıkmaya adamış bir hükümeti ilk defa olarak İktidara gelirdi; bu, iktisadi açıdan geri kalmış bir ülkede küçük, gelişmemiş ve nispeten örgütlenmemiş bir proletarya tarafından gerçekleştirildi. Olayların hiç beklenmeyen bir sırada gerçekleşmesi Bolşeviklere, kendilerine düşman bir ortamda, ellerindeki acınacak derecede yetersiz beşeri ve maddi kaynakları kullanarak Rus devriminin zaferini koruyup savunma görevini yükledi.

Bu kriz Rus devrim tarihinde zaten tanıdık olan bir tepkiyi uyandırdı. Asrın büyük çoğunluğu boyunca Rus entelijansiyası (aydın zümre) -başka hiçbir yerde birebir karşılığı olmayan bir grup- çeşitli devrim hareketleri için esin kaynağı olup liderlik yapmıştı. 1902'de yayımlanan Ne *Yapma-*!ı?'da Lenin, proletarya devrimine önderlik etmesi için aydınların liderliği altında bir profesyonel devrimciler partisine ihtiyaç duyulduğunu savunduğunda, Troçki hoşnutsuz bir biçimde aydınların Marksist inançlarının "siyasi açıdan gelişmiş bir proletaryanın yerini tutamayacağı" gözleminde bulundu ve Bolşevik Partisi'ni "işçi sınıfının *yerine geçmeye"* çalışmakla suçladı,[26] Fakat devrimci rejimin kurtuluşu proletaryanın nicelik ve nitelik bakımından yetersizliğin-

26 N. Troçki, *Nashi Poliikke&it Zadacki* (Geneva, 1904), s. 23, 50 ve diğer pasajlarda. Görünüşe bakılırsa Troçki sonraları bu fikre daha çok ısındı; 1908de yayımlanan bir makalede *(Sochineniya,* xx, s. 327-42), 1825'in Dekambristlerini henüz var olmayan bîr burjuvanın yerine geçmiş olarak tanımladı. Narodnik hareketinin 1870'ıe pek başarılı olmayan 'halka gidiş' kampanyasının aydın liderlerinden bahsetmedi.

den ötürü riske girdiğinde, çoğunlukla aydınların yürütüp idare ettiği parti, bu boşluğu doldurmak üzere sahneye çıktı. Rus devrimini gerçekleştirip kurtaran bir sınıf değil, kendisini bir sınıfın temsilcisi ve öncüsü itan eden bir partiydi. Bu, Rus devrimci geleneğiyle tutarlı bir izahtı. Daha da önemlisi Marx'ın döneminden beri kat edilen mesafeyi gösteren bir izahtı. Leninİzmin tamamen ya da öncelikli olarak Rusya'nın koşullarının bir sonucu olmadığını gösteren şey, MaıVtan sonra gelen İki büyük Marksist teorisyen sayılan Lukacs ve Gramsci'nin de Rus olmamalarına rağmen Lenin'in yaratıcı öncü kavramını daha da ileri götürüp savunmalarıdır. Marksizmin Leninist okuması, etkili gücün artık bireyler kitlesinin kendiliğinden hareketinin değil, bilinçli siyasi planlamanın bir sonucu olduğu düşünülen bir döneme aitti.

Komünist *Manifesto,* proletaryanın ve proleter partilerin

tam olarak sınıf-bilincine sahip yegâne üyeleri olan komünistlerin üstlendiği liderlik rolünün farkındaydı. Fakat komünist bilinçliligin işçilerin çoğunluğuna yayılması, proleter devrimin bir şartıydı. Marx, Blanqui'ye atfettiği, disiplinli bir azınlığın iktidarı devrimle ele geçirmesi gerektiği inancını, sapkın olarak görüp reddetmişti. Fakat Marx için bilinçlilik hâlâ öncelikli olarak bilinçle kontrol edilemeyen bir sürecin bilinçliliğiydi. Lenin'in partiyi sınıfın öncü gücü kabul etmesinde Marx'ın yazılarında bulunmayan seçkinci öğelerin payı vardı ve siyasi yazarlann giderek seçkinler sorunuyla ilgilendiği bir dönemin ürünüydü. Parti, işçi kitlelerine liderlik edip onlara ilham verecekti, kendi üyeliği İse küçük ve seçkin kalacaktı. 1917'nin Şubat ve Ekim aylan arasında sıkça yapılan ve beğenilen bir Menşevik şakasında, Lenin, Marx'ın değil, Blanqui ya da Bakunin'in öğrencisiydi. 1917'nin Şubat Devrimi'nin arifesinde Bolşeviklerin sayısı 23,000'den azdı; her ne kadar Şubat ve Ekim ayları arasında

üyeler akın ettiyse de, adına devrim yapılıp hükümet gücünün ele geçirildiği partinin üye sayısı 100.000'i geçmedi.[27] Fakat Lenin'in devrimin azınlık işi olduğunu düşündüğünü varsaymak yanlış olur. Devrim halini neyin oluşturduğuna dair en geniş kapsamlı raporunu 1920'de Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresi için hazırladığı *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı* isimli kitapçıkta sunmuştur.

"Ancak *'alt tabakadahiler* (nizy)' eskiye katlanmaya razı gelmeyip, 'üst tabakadakiler (verkhi)' *eski yöntemlerle devam edemeyecek* hale gelince devrim zafere ulaşır. Diğer bîr deyişle, bu gerçeği şöyle ifade edebiliriz: Hem sömürülenleri hem de sömürenleri etkileyecek ulusal çapta bir genel bunalım yaşanmaksızın devrimin gerçekleşmesi İmkânsızdır. '›[28]

Kitlelere yol gösterme işi çoğunlukla zannedildiği gibi bir telkin, var olmayan bir bilinçliligi baştan yaratma işi değil, altta yatan bir bilinçliligi uyandırmaktır ve kitlelerin bu gizli kalmış bilinçliligi de devrimin başlıca koşuludur. Lenin parti liderleri İçinde diktatör konumuna gelmeye muktedir olan isimdi. Fakat asla işçi kitlelerinin karşısına bu görevle çıkmadı; onların üzerindeki derin etkisini de buna borçluydu. Kitlelerden öğrenme arzusuna dair beyanları asla boş birer iddia değildi. Lenin kesinlikle yukarıdan yapılacak bir devrime inanmıyordu. 1917'nin Nisan ayında bile şöyle yazmıştı: "Komün, yani Sovyetler, iktisadi gerçeklikte ve halkın ezici çoğunluğunun bilincinde tam anlamıyla olgunlaşmamış hiçbir değişikliği 'başlatmaz', 'başlatmaya' kalkışmaz,

27 Resmi parti istatistikleri üye sayısını Ocak 1917'de 23.000, Ocak 1918'de ise 115,000 olarak belirlemişti *(BoVthaya Sovclshaya Entsiklopediya,* 1. basım (1930) xi, s. 531); başka yerlerde alıntılanan daha büyük tahminler ya o za-

manlarda iyimserlik aşılamak için, ya da daha sonraları (e* *post faao)* devrimin kayda değmeyecek bir azınlık tarafından yapıldığına dair oluşan izlenimi yalanlamak için yapılmış mübalağalar gibi gözüküyor.

28 Lenin, *Polnoe Sobranie Soch'mcnü,* 5. basım xli, s. 69-70.

'başlatmamalıdır'."[29] Bundan bir yıl sonra Brest-Litovsk Antlaşması'nı onaylayan parti kongresinde, daha kesin bir biçimde sözlerini tekrarladı: "Sosyalizmi bir azınlık, yani parti başlatamaz. Devrim ancak on milyonlarca insan tarafından, bunu yapmayı kendileri öğrendikleri zaman başlatılabilir."[30] Bazı eleştirmenler seçkin liderlikle kitle bilincini birleştirme denemesini siyasi safsata olarak gördü. Bolşevik liderlerinin sınıf hakkındaki mahcup ve bazen de tutarsız ifadeleri parti hakkındaki katı ve kesin düşünceleriyle çelişir. Lenin'in ölümünün ardından, şüphesiz tohumu henüz Lenin hayattayken atılmış bazı meşum gelişmeler yaşandı. Devrim Öncesinde Batı'mn siyasi partilerinde, etkili bir biçimde parti politikasını belirleyip parti üyelerinin sıra ve sınıflarını kontrol eden merkezî parti teşkilatları ve parti bürokrasilerine İlgi gösterilmişti.[3]' Rus Sosyal-Demokrat Partisi'nde başından beri bir kitle örgütü olarak parti İle kitleleri eğitip onlara yol gösteren bir öncü suretindeki parti kavramları (birbirinden ayrı düşen kavramlar) arasında bir gerginlik yaşanmıştı. Devrimden sonra kendisine düşman bir dünyada tecrit edilmiş devrimci bir rejimi bekleyen ayakta kalma ve maddi ilerleme sorunları o denli geniş ölçekli ve ivediydi ki, Lenin'in devrim ve iç savaş yıllarında arkasına almış olduğu kitle bilincini ve kitle desteğini uyandırma yeteneği ya da sabrını gösteremeyen halefleri, -seçkin kesimi her zaman yoldan çıkarmaya hazır bekleyen seçeneği- kestirme yolu seçti ve gittikçe artan bir şiddetle zor kullanarak halk yığınlarına ve parti kitlelerine kendi iradelerini dayattılar. Sıalin'in bir zamanlar ünlü olan Kısa Komünist Partisi Tarihi, tarımın kollektifleşmesini "aşağıdan doğrudan destek alıp devlet gücünün teşviki ile

29 *A.g.e.,* xxxi, s. 163-4.

30 A.g.e.,xxxvi,s, 53.

31 Ostrogorski ve R. Michels'in klasik eserleri bu bağlamda sıkça alıntılan mıhtır.

yukarıdan yapılan bir devrim" olarak tanımlamıştı; her ne kadar "yukarıdan gelen devrim" deyimi o zamandan beri sapkın olarak kınansa da Stalinİsı döneme özgüydü.

Bu gelişmeler kısmen Rusya'daki devrim rejiminin yüzleşmesi gereken sorunların kendine özgü zorlayıcı tabiatının, kısmen de ilkel köylülerin nüfusun yüzde 80'inden çoğunu oluşturduğu ve Batı'nın örgütlenmiş işçileriyle karşılaştırıldığında sayıca çok az olan eğitilmiş ve siyasî bilinçli işçilerin yer aldığı bir ülkeye özgü koşulların sonucuydu. Ama yine de ve daha da önemlisi, belirli bir dönemin ürünüydü. Fran-

sız devriminin eşitlik sloganı çokça tabakalaşmış bir toplumda ayrıcalığa karşı yapılması zorunlu olan etkileyici bir itirazdı. Marx için bu sorun, diğer bütün toplumsal sorunlar gibi üretim ilişkilerinden kaynaklanan bir sorundu. Kapitalist toplum İnsanın insanı sömürüsü üzerine kurulmuştu; eşitsizlik ilkesi kapitalist düzenin işbölümünün bir parçası haline gelmişti. *KapitaTin* ünlü bir pasajında Marx, pek çok 19. yüzyıl yazarı gibi, geniş çaplı sanayinin "her bir çalışanın Ömrü boyunca üretimin tek bir safhasına saplanıp kaldığı işbölümüne son vereceği"[32] inancını tekrarlamıştı. Marksist Ütopya farklı emek çeşitleri arasındaki ayrılığı, özelikle kol emeği ile zihinsel emek arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmayı tasarlıyordu. Lenin'in yazdığı ve idare görevinin sıradan işçiler tarafından dönüşümlü olarak üstlenilmesi gerektiğini öngören Devlet ve Devrim ile Bolşevik devriminin fabrikadaki işçilere denetleme gücünü veren ilk deneyleri, bu kavrama adanmış son gecikmiş methiyelerdi.
Bu görüş çabucak söndü ve denemeler başarısızlıkla sonuçlandı. Marx'ın kendisi de sonradan Kapital'in üçüncü cildine eklenen bir bölümde emeğin geleceğine daha gerçekçi bir bakış getirdi:

32 K. Marx, *Capital,* 1 (çev. Moore ve Aveling 1954), s. 522.

Bu alanda özgürlük yalnızca doğanın kör güçlerine boyun eğmek yerine doğayla yaptıkları değiş-tokuşu akıl yoluyla düzenleyip ortak deneümleri altına alan toplumsal bireyler, ortak üreticilere özgüdür... Fakat bu yine de bir zorunluluk alanı olarak kalır. Bunun Ötesinde kendiliğinden bir hedef olan insan enerjisinin gelişmesi, yani özgürlüğün gerçek alanı başlar fakat onun da yeşerebilmesi için kökeninde zorunluluk alanına ihtiyacı vardır.[33]

1918'in Mart'ı gibi erken bir tarihte Lenin, daha sonra "tek kişilik yönetim" (edinonachalie) adı verilen şeyi fabrikalar için öyle kesin sözlerle destekledi ki, bu pasaj haksız bir şekilde bağlam dışında kullanılıp siyasi diktatörlüğü savunuyormuşçasına alıntılanır oldu.[3"] Sorun ıntiyaç duyulacak asgari derecede meşakkatli ve tiksindirici fiziksel emekten bir performans çıkarabilmek için nasıl bir disiplin gerektiğini belirlemekle sınırlı değil. Bu türde emeğin çapının ve zorlu doğasının geçtiğimiz yüzyılda hafiflediği bir gerçek, ama tamamen ortadan kaybolması hâla ütopik bir düş. Fakat 19. yüzyıla özgü teknolojik ilerlemenin Özelleşmeye olan ihtiyacı azaltıp, özellikle zihinsel emek ve kol emeği arasında olmak üzere, çeşitli emek türleri arasındaki farkı ortadan kaldıracağı varsayımının yanlışlığı açıkça ortaya çıktı. İdarenin ve üretimin her dalına

yeni bir tür tabakalaşma girdi. Teknik ve idari açılardan seçkin kesime duyulan ihtiyaç her aşamada —hükümette, sanayi kuruluşlarında, fabrika sahasında ve tarlada- kendini gösteriyor ve giderek karmaşıklaşan idare ve üretim

33 Marx, Capital 3 (tng. çev 1960), s. 800. Marx defterlerinde söyle yazmıştı: "Emek, Fourier'in istediği gibi bir oyun haline gelemez" IGrundrisse der Kritife *der Politischen ökonomie* (1953), s. 599]; bunu Engelsin saf iyimserliğiyim karşılaştırın: "Üretici emek bir yük yerine zevk haline gelecek". *[AMi-Dûhring* (Ing. çev. 1954), s. 408.]

34 Lenin, *Polnoe Sobranie Sochinenii,* 5. basım xxxvi, s. 2000.

süreçleri yüzünden bu ihtiyacın daha da artması muhtemel gözüküyor.

Bu yüzden de Stalin 1931'in Haziran ayında eşitlikçiliği ya da eşitlemeyi (uravnilovka) reddedip "her endüstri, her teşebbüs, her atölyede" bir "yönetici birim" bulunduğunu belirterek, eşitlikçiliği destekleyenleri "küçük burjuva görüşlerime sahip olmakla suçlayıp[35] tüm dünyayı şaşkınlığa uğrattığında, o devirde kendisini eleştirenlerin düşündüğünden daha kurnazca bir darbe vurmuş oldu. Fransız devriminin başlattığı eşitlik ideali, 19. yüzyılın Batı dünyasında giderek artan bir kabul gördü ve uygulanmaya başladı; yüzyıl sona ermeden artık bu İdeali siyasi alandan iktisadi alana genişletme ihtiyacı açığa çıkmıştı. 1917'den beri Sovyetler Birliği ve diğer ülkelerde sanayi işçisinin yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik önemli adımlar atıldı. Fakat bu süreç beraberinde açık ya da gizli bir şekilde sinsi bir tavır takınan seçkinci Öğretileri de getirdi; idari ve teknik işlerde seçkinlere duyulan ihtiyaç ile kitle demokrasisinin Fransız Devriminden miras aldığı eşitlikçi emelleri uzlaştırmanın güçlüğü yaygın bir şekilde kabul görüyordu.[36] Bu seçkinlerin birçoğunun kendilerini siyasi olarak tanımlamayacağı gerçeği kararlı siyasi nüfuzlarını kullanmayacakları anlamına gelmez. "Bürokrasi" ve "teknokrasi" boş kelimeler değildir. Geçmişin otokratlarının yerini denetleyemediğimiz ve bazen de teşhis edemediğimiz meçhul Kafkavari figürler aldı. Lenin'in mücadele ettiği, Stalin'İn ise küçümseyerek görmezden geldiği seçkinlerin liderliği ile kitle demokrasisini uzlaştırma İhtiyacı bugün Sovyetler Birligi'nde merkezî bir sorun olarak belirginleşiyor. Yine de bu sorun, Bolşevik devriminin devamında dikkat çekmiş olsa bile, yalnızca bir

35 J. Stalin, *Sochineniya,* xiii, s. 58-60. 357,

36 Günümüzün eşitlik sorunuyla ilgili ilave tartışmalar için, bkz. s. 77-9.

ülkeye özgü değildir. Rusya'nın deneyimini kendi tecrübelerimizle bir ilgisi yokmuş gibi göz ardı etmek ya da kendi çözümlerimizden fazlasıyla memnun olmak düşüncesizlik

olurdu. Geçmişte oturmuş bir demokrasi deneyimi geçirmemiş diğer dünya ülkelerinin sorunlarıyla ilgisi olmadığını zannetmek ise, daha da düşüncesizce olurdu.
Lenin Ne Yapmalımda seçkinlerin eğitici görevini kuvvetli bir şekilde vurgulamıştı. Adam Smith ve Hegel gibi, Marx da bireylerin nesnel toplumsal ve iktisadi yasalara, bilinçsiz de olsa, uyduklarına ve bu yasaların ya faili ya da kurbanı olduklarına inanıyordu. "Kapitalist üretimin ve dolaşımın faillerinin kafasında üretim yasalarıyla ilgili oluşan fikirler bu gerçek yasalardan bariz şekilde ayrılır" ve "bireyler kendilerine yabancı olan bir iktidarın kölesi olmuşlardır".[37] Gerçeklerle uyuşmayan bu fikirlere Marx "ideoloji" adını vermişti. Marx'a göre ideoloji mutlaka yanlış bilinçlenmeydi - hareketlerini yöneten gerçek yasalardan bihaber insanların güdüleriyle ilgili yarattıktan yanlış fikirler. Engels'in dediği gibi, "kafalarında düşünce süreci devam eden insanların bu sürecin gidişatını belirleyenin son raddede maddi yaşam koşulları olduğunu ayrımsamamaları elzemdir, çünkü bu bütün ideolojilerin sonu olurdu."[38] Burada söz sahibi olan, üretimle uğraşanların bilinçli değil, bilinçsiz güdü ve hareketleriydi. *Komünist Manifestomda* yer alan ifadesiyle, yalnızca komünistler "gidilecek istikameti algılama konusunda proletarya kitlesine bir üstünlük sağlayabilir". Marx yapıcı emirler vermeyi ve hatta yeni bir ideoloji ortaya koymayı kendi görevi olarak görmüyordu. Hegel'in izinden giden Marx, tarihsel süreci bilinçliliğin büyümesiyle, bilinçliligin büyümesini de özgürlüğün büyümesiyle özdeşleştirmişti.
37 Marn, *Capital,* 3, s, 307; Marx ve Ungels, *The German* Mcology, s, 48.
38 *F.* Engels, *Ludwig Feuerbach* (Ing. çev. 1934), s. 65-6.

Böylelikle sınıfsız toplumlu Marksist Ütopya'ya doğru ilerleyen son devrim aynı zamanda gerçekle ideoloji arasındaki uçurumun kapanması ve gerçek özgürlükle gerçek bilinçliligin anlaşılması anlamına gelecekti.
Anlayışın özgürleştirici tabiatına duyulan bu inanç ki "özgürlük, zorunluluğun farkına varılmasıdır" aforizmasıyla karalanıp alaya alınmıştı, Marx'a iki ayrı dünyada yer veriyordu. Öncelikle tahlille ilgileniyordu. Ama tahlil tedavinin bir ön koşuluydu. Marx bireyin hem araştırmanın nesnesi, hem de araştırmacının kendisi olduğu sosyal bilimlerin gerçek kurucusuydu; birey de kendini değiştirmeden kendini araştıramaz. Marx, "bireyin kendi tabiatı dâhil olmak üzere tabiat güçleri üzerinde kuracağı denetimin tamamen gelişmesini"[39] bekliyordu. Yine de bireysel girişimcinin üstünlüğünün ve *laissez-faire* havasının henüz bozulmadıgı bir dünyada yaşayan Marx klasik iktisadın katı kurallarından tam

olarak kurtulamıyordu: Bu kurallar, onun düşüncesine hâkim olmaya devam etti. Marx'ın ölümüyle Rus devrimi arasındaki zaman, hızlı bir geçiş sürecine şahit oldu. Marx gibi Freud da, bilinçsiz davranışın arkasında yatan gerçeği onaya çıkardı. Marx gibi Freud da değişmeyen insan tabiatı varsayımını reddetti. Fakat burada, tedavinin (terapi) tahlil (analiz) üzerinde üstünlüğü vardı. Bilim daha kesin bir biçimde İşlevsellik kazanmıştı. Artık amaç nesnel gerçekleri ortaya çıkarmak değil, pozitif sonuçlara ulaşacak kuram taslakları yaratmaktı; insan davranış ve dürtüleri psikiyatrların araştırıp uygulayacağı yöntemlerle şekilleniyordu. Freud'un yaptığı, akla yeni bir boyut getirmekti. Akıl, akılcı olmayanı (irrational) araştırabilir, anlayabilir ve ondan faydalanabilir.
Rus devrimi bu geçiş döneminin anayolunda yer alır. Lenin resmî anlamda Marksist yapı içinde kaldı. Fakat *Komü-*

39 K. Martc, Pre-GıpiCa(isl *Eamomk Formations,* ed E. Hobsbavnm (1964), s. 64.

rast *Manifesto* "proletaryanın zamanla, kendiliğinden bir sınıf olarak örgütleneceğine" güvenirken, Lenin "kendiliğindenligi" Rus işçi hareketinin felaketi ve "bilinçliliğin" de tersi olarak görüyordu. Sosyalizmin üretim güçlerini düzenlemek için kapitalizmden daha rasyonel bir yöntem olmasının sebebi "bilinçli" olmasıydı. Marx'a göre komünist bilinçlilik ancak "insanların dev bir ölçüde değişmesiyle", yani devrimle ortaya çıkar.[40] Lenin'in çizdiği şemaya göre devrimci bilincin işçi kitlelerine yayılması için yüksek derecede bilinçli bir seçkin partisine ihtiyaç vardı. Marx yeni bireyin "kendiliğinden" yeni toplumdan çıkacağına inanıyordu; Lenin yeni toplumu yaratmak için yeni bireyi yaratmak gerektiğini fark etti. Bu ihtiyacın farkına varılmasıyla, "ideoloji" kelimesinin de anlamı değişti. Lenİn'e göre ideoloji artık yanlış bilinçlenme anlamına gelmiyordu. Karakteri içeriğine göre değişebilirdi. Devrimci ya da sosyalist ideoloji, parti ve liderlerinin işçilere benimsetmeye çalıştığı şeydi. Mevcut Sovyet *Felsefe* Sö^lügü'ne göre "ideoloji", "doğru ya da yanlış, bilimsel ya da değil, gerçeğin yansımasıdır".
Lenin bir açıdan 19. yüzyıla bağlı kaldı. Her ne kadar kitleleri eğitip onlara nüfuz etme gereğini dile getirdiyse de, akılcı ikna veya tecrübe gücüyle yapılacak eğitime duyduğu inanç devam etti. Bu inanç, 20. yüzyılın ortalarına doğru Sovyetler Birliği ve başka yerlerdeki geçerliliğini kaybetmişti. Bu belki de Lenin'den Stalin'e geçişin alımı çizen en önemli farktı. Lenin ikna ya da telkini, yöneltildiği insanların zihnine akılcı inançlar yerleştirmeye çalıştığı müddetçe akılcı bir süreç olarak görüyordu. Stalin'e göre bu, ancak

akılcı seçkinler tarafından hazırlanıp uygulandığı sürece akılcı bir süreçti. Amacı çok sayıda insanı arzu edilen şekilde davranmaya teşvik etmekti. İşte bu amaca ulaşmak akıl-

40 Marx ve Engels, *The Gemum Idcology,* s. 86.

cı bir çalışmanın konusu olacak teknik bir sorundu. Ama bu amaca ulaşmak için kullanılacak en etkin yolun her zaman, ya da çoğu zaman, akıl yoluyla belirlenmesi gerekmiyordu. Bu sürecin SSCB'ye, ya da belli bir hükümet şekline özgü olduğunu sanmak yanlış olurdu. Baıı'nın demokratik ülkelerinde buna benzer gelişmeler genellikle ticari reklâmcılığa atfedilir, çünkü yöntemleri ve bazen de bu yöntemleri uygulayanlar ticari dünyadan siyasete geçmişlerdir. Adaylar, oy verecek olan seçmenlere patentli ilaç ya da buzdolabı satışında kullanılan yöntemlerle satılıyor. Şüphesiz bunda kitle iletişim medyasının muazzam boyutlardaki büyümesinin de payı var. Fakat bundan daha derin sebepler de vesile oldu. Profesyonel ve siyasi açıdan tarafsız olup, olabilecek her türlü teknik ve psikolojik gereci kullanıp, müşterilerine istedikleri doğrultuda uygun bir görüntü yaratmayı ve kanaat oluşturmayı görev bilen halkla ilişkiler danışmanı, artık tanıdık bir olgu; her ne kadar Lincoln ya da Gladstone'un görüşleriyle uzlaştırmak zor olsa da, görünüşe bakılırsa kitle demokrasisinin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Bugünlerde demokrasinin geleceği dünyanın her yerinde rahatsızlık verici bir sorun. Bu açıdan, diğer konularda olduğu gibi Batı dünyasının liberal demokrasiden kitle demokrasisine geçişi de Rus devrim tecrübesini yansıtmıştır. Rus devriminin önemli bir rol oynadığı bir diğer modern dünya fenomeni de sözüm ona geri kalmış halkların bağımsızlık hareketi oldu. Fransız devriminin ardından bireylerin birbirinin aynı olduğu önermesi milletlerin de birbirinin aynı olduğu önermesine taşındı. İnsan hakları eşitliğinin ulus haklan eşitliğini de kapsadığı varsayıldı ve milletlerin bağımsız kalması da en az insanların kurtuluşu denli hayati ve heyecan verici bir hedef haline geldi. Bu anlayış Fransız

devriminden 19. ve 20. yüzyıllara kalan en oturaklı miras oldu. Her ne kadar Marx sonuçta hem sınıfsız hem de milleısiz bir dünya hedefini desteklese de sömürge milletlerin Özgür kalmasını devrime giden yolda bir kilometre taşı ve radikallerin ve devrimcilerin desteğine değer bir amaç olarak gördü; kendisi de özellikle İrlanda ve Polonya halklarının başına gelen haksızlıklarla ilgilendi. Her ne kadar Marx ve diğerleri Hindistan ve Çin'le az da olsa ilgilendilerse de 19. yüzyılda Asya ve Afrika'nın geri kalmış halkları ulusluk

ve özgürlük için birer aday olarak görülmüyordu. Milliyetçilik öncelikli olarak bir Avrupa fenomeni olarak kaldı; ne de olsa Marksist düşünürlerce birbirini izleyen burjuva ve proleter devrimler şemasına uygulanabiliyordu. Lenin'in dediği gibi hiçbir hakka sahip olmayan ezilmiş sınıf görünümündeki proletarya doğal olarak "özgürlük savaşımı veren tüm İnsanların öncüsüydü".[41]

Bu tavırlar, daha sonraları genei olarak "emperyalizm" adıyla anılmaya başlanan, 19. yüzyılın son çeyreği boyunca Avrupa Güçleri'nin diğer kıtalar üzerinde kurduğu şiddetli ticari ve siyasi nüfuzdan derin bir şekilde etkilenmişti. Bu süreci yüzyılın dönümünde Batı Avrupa'nın kapitalist ekonomilerinin ulaştığı geniş refah dalgasından ayrı tutmak güçtür. Her ne kadar emperyalizm kısa dönemde kapitalizm üzerinde esaslı bir kuvvetlenme etkisi yapmış gibi gözükse de bir başka açıdan kapitalist güçlerin AşİI topuğu olarak da görülebilirdi. 1917'den önceki 10 yılda, hem Rosa Luxemburg hem de Lenin emperyalizm konusuyla ciddi bir şekilde meşgul olmuşlardı. Aralarında farklılıklar mevcutlu ve sonraki polemiklerde bunlar daha da belirginteşti. Fakat her ikisi de emperyalizmin düşüşteki kapitalizmin savurduğu son darbe olduğu görüşünde birleşiyordu; emperyalizmi

41 Lenin, Polnoe Sobratiit *Sochinenii,* 5. basım v, s. 33"t,

zayıflatıp ortadan kaldıracak her şey böylelikle kapitalizmin çöküşünü de hızlandıracaktı. Tüm sosyalistler emperyalist politikaların er ya da geç Büyük Güçler arasında çıkacak bir savaşla sonuçlanacağından korkup o anı bekliyor, teoride savaşın kapitalizmin çöküşünü getireceğine inanıyorlardı; Rosa Luxemburg, Lenin ve diğer Bolşevikler savaşı bu sonuca varmayı sağlayacak cennetten gelme bir fırsat olarak dört gözle bekliyorlardı.

Fakat bu manzaranın bir de öteki yüzü vardı. Emperyalist evresindeki kapitalizmin zenginliğinin ilk başlarda fark edilmeyen önemli bir yan ürünü vardı: Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde "revizyonizm"in ve Batı Avrupa'nın diğer sosyalist ve işçi partilerinde buna benzer eğilimlerin yaygınlaşması. İşçilerin acılarının şiddeti azalmıştı. Hükümetlere barışçıl baskılar yaparak ya da onlarla pazarlığa oturup uzlaşarak bu acıları daha da hafifletme ihtimali kendini göstermeye başlamıştı. Hükümetleri etkilemek, denetlemek ve belki de sonunda ele geçirmek amacıyla demokratik süreçleri kullanmak mantıklı gelmeye başladı. Münferit bir sosyalistin 1900 yılında Fransız burjuva hükümetine girmesi Fransız sosyalist hareketinde skandal etkisi yarattı. Fakat bu olay gelecekte sosyalistlerin başında bulunacakları

Fransız hükümetleri için yolu açmış oldu. ingiliz işçilerinin parlamento sahnesindeki ilk başarıları da aynı döneme denk gelir. Barışçıl devrimin mümkün olabileceği düşüncesi, kapitalist rejimin yaptığı bütün yeniliklerin sahte olduğu görüşüne karşı ortaya çıkan önemli bir tavrı yaratmış oldu. Batı ülkelerinde kapitalist hükümetlerin lağvedilmesine yönelik Marksist program uzak bir geleceğe ertelenmişti ve şimdilik belirgin bir önemi yoktu.
Doğu Avrupa'da buna benzer bir gelişme yaşanmadı ve Lenin de revizyonizmin Batı'da iyice yenildiği yanılgısıyla övünmeye devam etti. 1914'ün Ağustos'unda Batı Avru-

pa'daki işçi partilerinin kendilerini ulusal hükümetleriyle ne derecede özdeşleştirdiklerini fark etmesi, Lenin'i temelden yeni bir uluslararası hareket yaratma gereğine inandırdı. Bunun için 1915'te Zimmerwald'da bir deneme yapıldı. Rus devriminin beklenmeyen zaferi bu deneme için güçlü bir ulusal taban yaratmıştı. Kapitalizmin lağvedilmesi için sekter Zİnımerwald hareketinin yerini dünya çapında bir Örgüt aldı: Üçüncü veya Komünist Enternasyonal. Eğer Bolşeviklerin başta tahmin ettiği gibi Rus devrimini hemen ardından gelecek Batı Avrupa devrimleri takip etseydi, Rusya'nın genel şemadaki önceliği sadece kronolojik açıdan bir aykırılık olarak kalırdı. Fakat Batı'da verimli olmayan devrimci hedef Asya'nın bereketli topraklarında yeşerince, olacakların şekli ciddi biçimde değişti. 1905'te başarısızlıkla sonuçlanan Rus devrimi ileriki yıllarda Türkiye, İran ve Çin'de devrim için itici bir güç yaratmış gibi gözüküyordu. O ana kadar çoğunlukla Avrupa ile sınırlı kalan ulusal bağımsızlık hareketinin başka kıtalara yayılması 1917 devriminin en bariz uluslararası başarısıydı. Orta Asya, İran, Türkiye, Mısır ve Ortadoğu'nun her tarafında baş emperyalist Güç olan Büyük Britanya karşısında ezilenler için Sovyet Rusya doğal bir müttefik addediliyordu. Hindistan ve Afganistan'daki milliyetçi hareketlerin yüzü doğal olarak Moskova'ya dönüktü; Sovyet Rusya, sınır-ötesi haklarından gönüllü olarak vazgeçen İlk Kuvvet olarak Çin'de itibar ve sempati kazanmıştı. 1789 ve 1848'in devrimlerinin Fransa'dan İngiltere'ye değil de doğuya doğru, Orta Avrupa'nın daha az gelişmiş ülkelerine yayılması gibi Rus devrimi de batıya, Avrupa'ya değil; doğuya, daha az gelişmiş Asya kıtasına doğru yayıldı. Artık devrim yalnızca burjuva kapitalizmine karşı Batı'nın en geri kalmış ülkesinde gerçekleşen bir ayaklanma değil, en gelişmiş Doğu ülkesinin Batı emperyalizmine karşı başlattığı bir isyan olarak görülebilirdi. Yazdığı son makalede Lenin, devrimin

Avrupa'dakİ başarısızlığıyla ilgili olarak "Doğu şimdiden devrimci harekete katılmıştır" ve "Rusya, Hindistan, Çin vs.'nin dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturuyor türünde" gözlemlerle kendini teselli etti.[42] Bu, Lenin'in her zamanki kavrama gücünün etkileyici bir dokunuşuydu. Batı Avrupa'nın elden düşürdüğü devrim ateşi daha önce ismen ya da gerçeklen Avrupa Güçleri'ne bağlı bulunan Asya ve Afrika halkları tarafından benimsenmişti. Dünyanın bugün değişen şekli, Batı Avrupa ve İngilizce konuşan gelişmiş ülkeler ile dünyanın geri kalanı arasında değişen ilişkiler, Rus devriminin tarihî önemine övgü niteliğindedir.

Daha da önemlisi, bu değişim coğrafi bir kaymadan ibaret değildi. Marksist devrim, Asya ve Afrika halklarına Leninist yorumuyla ulaşmıştı. Bu ülkelerde sanayileşme, Marx'tn tahayyül ettiği şarttardansa Sovyetler Birliği'nde tecrübe edilen şartlara yakın şekilde gerçekleşmeliydi. l_enin çoğunluğu köylülerden oluşan Rusya'nın proleter devrim zaferini geçici bir aşama olarak tanımlıyordu; sonunda daha fakir köylü kitleleri proletarya ile kaynaşacaktı. 1917'nin Ekim ayında Rusya'da gerçekleşenlere, tam Marksist anlamıyla olmasa bile, pekâlâ proleter bir devrim adı verilebilirdi. Fakat Çin'deki devrimin ağırlıklı köylü karakteri ve liderliği apaçık ortada, çoğu gelişmemiş ülkede proletarya zaten mevcut değildi. Bundan daha da önemlisi burjuvazi ya da burjuva toplumu kavramlarının zayıflığı ve bazı Örneklerde bütünüyle noksan oluşuydu. 1917'de Rusya'da henüz tamamlanmamış olan burjuva devrimi bu ülkelerde başlamamıştı bile. Burada Rusya'nın sorunu daha aşırı bir biçimde yaşanıyordu ve tek çözüm de, Lenin'in öngör-

42 Lenin, *Poinoe Sobranie* Sochinenîi, 5. basım xlv, s. 404; bundan birkaç hafta (incesinde şöyle yazmıştı: "Avrupalı cahillerimiz Doğu ülkelerinin gelecek devrimlerinin... şüphesiz Rus devriminden de büyük özellikler taşıyacağını lı;ıy;ıl edemiyorlar." (A.g.«., s. 381)

düğü gibi, aydınlardan oluşan küçük bir seçkinler grubunun devrimin liderliği görevine gelmesinde yatıyordu. Bu yeni liderlerin çoğu eğitimlerini Batı ülkelerinde tamamlamış, Marksizmle ilk tanışmaları Batı himayesi altında olmuştu. Fakat pratikte yerel koşullar Marksizmi yalnızca Leninist dönüşümünde uygulanır kılıyordu. Burjuvanın ve yerleşmiş bir burjuva geleneğinin eksikliği teoride olmasa da pratikle burjuva liberal demokrasisinin reddedilmesi ve Rousseaucu ya dajakoben demokrasi anlayışlarının kabul edilmesi anlamına geliyordu; bu ülkelerin çoğuna göre SSCB'nin nüfuzu Batı'nmkine kıyasla üstündü.

Ne var ki, bu üstünlük nedensiz değildir. Milliyetçiliğin

emperyalizme başkaldırısı hemen her yerde siyasî bağımsızlık kazanmaya yaramıştır. Fakat bu, süregelen kaçınılmaz iktisadi bağımlılığı daha da gurur kırıcı kılmış ve sürüp giden "neo-kolonyalizm" şikâyetlerine yol açmıştır. Doğal kaynakları ve üstün çabalan sayesinde Batı'dan iktisadi bağımsızlığını kazanan SSCB Örneğine gıpta ve hayranlıkla bakılmaktadır. Fakat Çin haricindeki bütün ülkeler böyle bir vazifenin kendilerini aştığının bilincindedir, "iktisadi yardım" ulusal yaşam için vazgeçilmez bir faktör haline gelmiştir. Batı yerine Sovyetler Birliği'nden yardım almak başlangıçta daha zararsız ve daha tehlikesiz gözükmüştü. Fakat zamanla herhangi bir tarafa dayanan koşulsuz iktisadi bağımlılığın ulusal bağımsızlığa bir tehdit oluşturduğunun bilincine varıldı; Sovyet "kolonyalizmi" ya da "emperyalizmi"yle ilgili müstehzi sözler tamamen haksız sayılmazdı. Böylelikle bu ülkelerin çoğunun az ya da çok etkin biçimde uyguladığı tarafsızlık politikaları kısmen her iki taraftan da yardım alma isteğinden, kısmense olabilecek en üst derecede bağımsızlığı muhafaza etme arzusundan kaynaklanıyordu. Çin'de tarafsızlık her iki kampa yönelik şiddetli düşmanlığa dek vardı.

45

Belki de bu muğlak olayları tarih! bir bakış açısıyla ele alabilmek için henüz erken. Rus devriminin Asya ve Avrupa'da 19. yüzyılın kapitalist düzenine karşı isyana yönelik devrimci hareketleri tetikledigi açık; burada meydan okunan şey gelişmiş ülkelerdeki sanayi işçilerine yapılan sömürü değil, geri kalmış kolonyal ülkelerin halklarına yapılan sömürüdür. Bu şartlar altında gerçekleşen bir devrimin kapitalizme karşıt bir noktaya yöneltilse ve sosyalist olarak tanımlanabilecek hedefleri olsa da, Marksist dayanaklardan uzaklaştığını Lenin hiç fark etmedi, bu daha sonra da kabul edilmedi. Sosyalist devrimin Lenin sonrası takındığı yeni tutum, kapitalizmin nihai yok edilişinin gelişmiş ülkelerin (bu ülkeler bir şekilde kapitalizmin müttefiki haline gelmişti) proleter kurbanları tarafından değil, gelişmemiş ülkelerin kolonyal kurbanları tarafından yapılacağı; bu işi yapacak olanın iktisadi bir sınıf değil, siyasi bir hareket olacağı anlamına geliyordu. Fransız devriminin çağı 1917'de sona erdi ve yeni bir devrim çağı başladı. Geleceğin tarihçileri bu çağın 1949'da, Asya ve Afrika'daki devrimlerin etkili bir şekilde başladığı zaman bitip bilmediğini ya da bu olayların Rus devriminin istisnai (unorthodox) bir uzantısı olarak yorumlanıp yorumlanamayacağını tartışabilir. "Dönemleştirme" hakkındaki bu tartışmalar pek verimli değil ve bu

konuda öngörüde bulunmak gereksiz kaçar. Fakat insanlık, geçmişini araştırmakla ilgilendiği müddetçe hiç kimse 1917 devriminin referansının tarihin en önemli dönüm noktalarından biri olduğundan şüphe duyamaz.

Ne Yapmalı?

Ne YapmalıP'nın yazarı Nikolai Gavrilovİch Çernişevski 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Rus devrimci entelijansiyasının tipik bir üyesiydi, hatta denebilir ki *en* tipik üyesiydi. Dogmatikti ve kendine güveni tamdı, ayrıca hayalperest sayılacak denli özveriliydi, mizah anlayışından yoksun olacak kadar ağırbaşlıydı, aklın ve fikirlerin gücünün ateşli bir savunucusuydu, fakat yine de pervasızca geniş kapsamlı olsa bile büyük ilerleme hedefini gerçekleştirmek için akılcı bir biçimde düzenlenmiş herhangi bir eylem için hazırlıklıydı. Bir papazın oğluydu -ki bu da karakteristik bir özellikti- ve 1828'de bir Volga şehri olan Saratov'da doğmuştu. 18 yaşına geldiğinde Petersburg Universitesi'ne girmeyi başardı ve burada kendi hayatı ve İnançları açısından bir dönüm noktası haline gelen 1848'in Avrupa devrimlerine uzaktan da olsa tanıklık etti.

Çernişevski kısa bir öğretmenlik döneminin ardından yazı hayatına atıldı ve 1854'ten itibaren Belinski'nin eski yayın organı olan ilerici dergi *Sovremennik (Çağdaş)* için düzenli yazı yazan isimler arasında en etkilisi haline geldi.

Şartlar elverişliydi. I. NİkoIas'ın 1855'teki ölümü ve 11. Alexander'ın İktidara geldiği ilk yıllarda sansürün ve baskının gevşemesi Çernişevksİ'ye ileri düzeydeki düşüncelerini gizlemek için kullandığı edebi ve estetik İçerikli makaleleri bir kenara bırakıp, tarım politikası ve köylüler komünü gibi daha önemli sorunlan açıkça tartışabilme şansını verdi. Bu sırada yeraltı faaliyetlerinin düzenlenmesine karıştı. 1862'de sertliğin kaldırıldığının duyurulmasının hemen ardından gelen yeni tepki dalgası sırasında tutuklandı. 18 aydan uzun bir süre boyunca Peter-ve-Paul kalesinde kaldı; *Ne Yapmalıyı* burada yazdı. Romanın yayımlandığı 1864'te ağır İş yapmak üzere Sibirya'ya yollandı ve 1883'e kadar burada kaldı. Daha sonra Astrahan'da yaşamasına ve sonunda 1889'dakİ ölümünden birkaç ay önce doğduğu şehir olan Saratov'a dönmesine İzin verildi. Aktif siyasi hayatına yapılan bu uzun ekleme boyunca izlenimlerini mektup ve günlüklere kaydetmeyi sürdürdü bazen de yayımlamak amacıyla görüşlerini kaleme aldı. Fakat 1853 ile 1862 seneleri arasındaki dönemin edebi kariyerinin en önemli

kısmı olduğu ve bu sürecin zirvesinde de Ne *Yapmah?mn* yer aldığı söylenebilir.

Çernişevski 19. yüzyıl Rusya'sının entelektüel tarihinde "40 kuşağı" adıyla bilinen gruptan "60 kuşağına" geçişin sembolü oldu, ne var ki ilk gruba ait olduğunu iddia edebilecek durumdaydı. "40 kuşağı" -Bakunin, Herzen, Ogaryev, Turgenyev ve Belinski tüm farklılıklarına rağmen bu gruba aitti- aslında son kuşak Romantiklerine dâhildi. Siyasi açıdan anayasal Batı liberalizm geleneğinde yetişmişlerdi; felsefi açıdansa Alman idealistlerinin, özellikle Fichte, Schelling ve Hegel'in geleneğinde. Çarlar Rusya'sının geri kalmışlığına, haşinliğine ve cehalet taraftarı politikalarına karşı çıkıp, Batı'nın idealleştirdiği hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini kılavuz aldıkları için kendi ülkelerinde bir reform

ya da devrim için somut bir program geliştirmekten aciz kaldılar. Ümitsiz bir görev olarak görülüp terk ya da ihmal edilen Rus toplumunun yeniden yapılanması konusundansa bireysel öz-gelişimle daha çok ilgileniyormuş gibi gözüktüler. "60 kuşağının" onlara taktığı alaycı isimlerden en çok üzerlerine yapışanı "güzel ruh kültü" olmuştu.

Rusya'nın iki kuşağını birbirinden ayıran 1848-49'un Avrupa devrimleri olmuştu. 1847'de Rusya'da ölen Belinski dışında "40 kuşağının" en önemlileri geçici ya da kalıcı *göçmenler* olarak Batı Avrupa'ya gitmişlerdi. Saxony'de tutuklanıp Sibirya'da ve üç ayrı ülkedeki zindanlarda 10 küsur yıl geçiren Bakunin ancak yeni sınır hatları çizildikten sonra Batı Avrupa'da tekrar ortaya çıktı. Yalnızca Herzen ve Turgenyev kendi farklı yöntemlerini kullanarak '40'lann modası geçmiş geleneğini yeni kuşağın meydan okumasına karşı savunmak üzere arkada kaldılar.

Çernişevski halk önündeki kariyerine Herzen'in ateşli bir hayranı ve takipçisi olarak başlamıştı. 1850'Ierin sonunda Herzen, Alexander iktidarının ilk yıllarının 'yumuşamasını' göründüğü gibi kabul edip reformcu otokratlarla anlaşmaya hazır gözükünce, Herzen ve Çernişevski arasında başlayan ve sonraki kuşaklar arasında süren çatışmaları belirleyen kırılma oluştu. Herzen, 1859'da Londra'da çıkan gazetesi Çan'da yayımladığı ünlü "Çok Tehlikeli!!" başlıklı makalesinde Çernişevski ve Rusya'daki arkadaşlarının uzlaşmaz radikalizmini eleştirdi. Çernişevski'nin Londra'da Herzen'i ziyaret etmesi yalnızca aralarındaki soğukluğun kötüleşmesine yol açtı. Üstelik 1861'de sertlerin serbest bırakılmasından ve iki yıl sonraki Polonya ayaklanmasından sonra Herzen'in II. Alexander'm reformcu gayretinin üstünkörü oldu-

ğunu ve otokrasiye kenarından bile yaklaşmadığını kabul etmesi dahi durumun düzelmesine yardımcı olmadı. Bu zamana gelindiğinde '40'lı yılların temkinli liberalleri ile öfke-

li genç radikaller arasındaki uçurum kapanmayacak kadar derinleşmişti.

60 kuşağı duygusal romantizmi zorlu gerçekçilik için, felsefi idealizmi materyalizm için, metafiziği de bilim İçin reddetmiş olmakla övünüyordu. Her ne kadar Batı Avrupa'nın Aydınlanma fikirleri Büyük Katerina döneminde Rus saraylarına sokuimuşıuysa da Rus hayatı veya Rus siyaseti üzerinde pek etkisi olmamıştı; Çernişevski'nin düşüncesinde böylesine önemli bir rol oynayan akıl kültü, bir bakıma Fransa ve Batı Avrupa'da 18. yüzyılda doğmuş olan görüntünün gecikmeli bir yansımasıydı. HelvetÎus, Diderot ve Rousseau -Emile ve *Genç* Heloîse'daki Rousseau değil, İtiraflar ve Toplumsal *Sözleşme'deki* Rousseau- Çernişevski'nin erken dönem ilah tanrıdandı. 1860'lann aydınlar hareketinin Rusya'nın Akıl Çağı olarak adlandırılma iddiasında bulunmaya hakkı vardı.

Fakat bu, Aklın yeni bir kalıba dökülmüş haliydi. Devir öncelikle üstün kült olarak bilimin devriydi. Çernişevski Rusya'daki erken dönem Feuerbach takipçilerindendî ('man ist was man isst'). Bir zamanlar materyalizmin kutsal kitabı olan Büchner'in *Kraft und Stoffu (Madde ve* Kuvvet) 1855'te Almanya'da yayımlanıp Rusya'da yasadışı tercümeleriyle elden ele dolaşmış ve 1860'lı yılların genç Ruslarını insan hayatının ve insan davranışlarının maddi ve fizyolojik açılardan açıklanacağına ve toplumun reformunun kesinlikle bilimsel bir sorun olduğuna ikna etmişti. Şaşırtıcı bir şekilde, Çernişevski Çomıe'u yüzeysel olduğu gerekçesiyle reddetmişti ve bazı sosyal düşünürlerin Darwin'in en dayanıklı türün varlığını sürdüreceği teorisinden çıkardıkları sonuçlar da onu sarsmıştı. Fakat bunun sebebi kendisinin toplumun soruntarmı çözecek daha basit ve doğrudan anahtarlara sahip olduğuna inanmasıydı. Ona göre ahlak ilk ve son kez olarak çözen, öncelikle çevirisini yapmış olduğu John Stuart Mili aracılığıyla tanıdığı İngiliz Yararcılar (Utilitarians) olmuştu. Her bireyin akılcı ve aydınlanmış çıkarlarını gözetmesinden başka bir şey beklenemezdi ve bundan başka bir şeye de İhtiyaç yoktu. Buckle gibi Çernişevski de kötü davranışı cehalet sayıyordu.

Toplumsal fikirlerin tartışılması ve yayılması amacıyla kurgunun kullanılması zaten 19. yüzyıl Rusya'sının bir geleneğiydi. Herzen, Rusya'dan ayrılmadan evvel 1840'larda

ebedi üçgeni akılcı ahlak gibi saf terimler açısından açıklamaya teşebbüs eden ve çok da başarılı olmayan *Kimi Suç \a-*molı? isimli kısa bir roman yazmıştı. 1862'de Turgenyev, '6O'lı yılların genç kuşağının sahneye çıkışını anında sezinleyerek onların Bazarov isimli bir karikatürünü yaratıp romanı *Babalar ve Oğullarînda* yer vermiş ve ona "nihilist" unvanını atfederek ilk defa bu terimin gündelik dile girişini sağladı. Bazarov bu tipin klasik Örneğidir: Hatla bu durumda dâhi bir karikatürün tipi yarattığından bile şüphe duyulabilir. Bazarov sürekli ve kararlı biçimde misyonunda ısrar eder: Kendini bir amaca adamış bir adamdır; "sıradan bir adam değil". Onun imanı bilim ve akılcı ahlaktır: "Prensiplere değil, kurbağalara inanır" ve "düzgün bir kimyagerin herhangi bir şairden yirmi kat daha yararlı olduğunu" düşünür. Çernişevski'nin *Ne YapmahTsı Babalar ve Oğullafa* bir karşı çıkış değil, onun gururlu bir kabulüdür. Lopukhöv "yüce hisler, ideal saikler adı verilen şeylere" burun kıvırır ve "her bireyin kendi menfaati için çabalamasını" över. Kirsânov (ismin kendisi bile Turgenyev'den alınmıştır) "onur gibi gösterişli sözleri" "müphem ve çapraşık" olarak görür ve "her bireyin egoist olduğunu" beyan eder. "Sıradışı bir Adam" bölümünde tanıştırılan Rakhmetov kendini güçlü kılmak için kırmızı et yer, ilerideki vazifelerin zorluğuna kendini hazırlamak için çivi üzerinde uyur ve tıpkı Bazarov gibi boş sözler ve formalitelere vakit

harcama korkusuyla bilinçli otarak nezaketsiz bir sohbet tavrı takınır.

Ne *Yapmalı?* hakkındaki hemen her şey Batılı okurlar için endişe vericidir. Yapısı hayli düzensiz bir Victoria devri İngiliz romanına benzer. Orijinal alt başlığı, *Yeni insanlar Hakkında Hikâyeler* okurları tek bir bölünmez olay örgüsü beklememeleri gerektiği hususunda uyarır. Temadan temaya gezer, yan karakterler belirir ve gözden kaybolur, yazarın isteğine göre yeni ana karakterler birdenbire ortaya çıkar. Tüm hikâye boyunca ortadan kaybolmayan ve bütün hareketin etrafında döndüğü tek karakter kadın kahraman Vera Pâvlovna'dır ama romanın dörtte üçlük kısmından sonra Katerina isminde İkinci bir kadın kahraman (kendisine eşlik eden erkek kahramanıyla birlikte) ortaya çıkar ve bir süreliğine sahnenin merkezini meşgul eder. Simetri ve düzen sanatın temel özelliklerindense, *Ne* Yapmalı? bir sanat eseri sayılmazdı. Yazar "kavrama gücüne sahip okuyucu" ile sohbet ediyor, tıpkı pek çok kez hayranlığını dile getirdiği Thackeray gibi (bu hayranlığı hafifleten onun aynılığı ile

malzeme eksikliğine yönelttiği yerinde eleştiridir - söylemesi gereken her şeyi *Vanity* Faİr'de söylemiştir, geri kalan her şey onun tekrarıdır) okuyucuya sıkıntı verip tepeden bakan bir edayla kendisini dinlemeye zorlar. Fakat son bölüme gelindiğinde bir Victoria dönemi romancısının resmî derli toplu havasıyla hikâyesinin dağılmış parçacıklarını bile toplamaz. (Şaşırtıcı ve anlaşılmaz bir Walpurgis Gecesi'nde isimsiz bir Siyahlı Kadın'm perhizkâr eğlencelere liderlik etmesiyle ve -tabii asla yazılmayan- bir ikinci bölüme yönelik yarı-alayh bir sözle sona erer. Bu bölümler şimdiki baskıdan çıkarılmıştır.)
Çağdaş okur için bir başka rahatsız edici öğe de 20. yüzyılın onalarında Batılı romancının baskın saplantısı haline j^-lcıı hır soruya ilişkin olarak Çernişevski'nİn takındığı tutumdur. Victoria dönemi romancısı, tıpkı Victoria toplumu gibi, cinsiyetler arasındaki fiziksel ilişkileri bir iffet bulutunun arkasına gizlemişti. Fakat ne o ne de okuyucuları bir an için bunların önemini sorguladı; bunlar sadece dönemin âdetleri yüzünden duygusal bir havaya bürünmüştü. Çernişevski'nİn takındığı tavır çok daha farklıdır. Sahneye arınmış bir fahişe ya da zengin bir adamın metresini çıkardığında sözlerini esirgemez. Fakat sürekli -hatta öncelikli olarak- kadın ve erkekler arasındaki ilişkilerle, özellikle evlilik ilişkisiyle ilgilenen bir kitapta, bu ilişkinin fiziksel tarafını önemsiz ve tartışmaya değmeyen bir konuymuşçasına bir kenara iter. Turgenyev'in hikâyesi "Asya" hakkında kaleme aldığı tenkit yazısında zaten bu konudaki görüşünü açıkça belli etmişti: "Erotik sorunları bir kenara ayırmalı. Modern okur bu sorunlarla ilgilenmiyor. O idareyi ve yasal düzeni onarmakla, malî sorunlarla, köylüyü kurtarma sorunuyla ilgileniyor."
Ne Yapmalı P'dakİ yaşam tasvirleri bizi Vera Pâvlovna'mn ilk kocası Lopukhöv İle hiçbir fiziksel ilişkide bulunmadığını varsaymaya itiyor; böyle ilişkiler onların insan davranışıyla ilgili akılcı kavramlarıyla bağdaşmayacağı için. Bazı pasajlar ikinci kocası Kirsânov ile birbirlerine daha normal davrandıkları sonucunu çıkarmamıza yardımcı olabilir. Fakat Çernişevski bu noktayı önemsemeyen bir tutum takınarak aydınlatmaktan geri duruyorsa; Vera'nın ilk evliliğinin sona ermesinin açıklamasını burada aramak da tam bir anakronizm olurdu. Ne *Yapmalı ?*'nın bir başka garip özelliği de bu noktada beliriyor. Vera Pâvlovna ve birbiri ardına iki eşiyle yaptığı evlilikler hakkındaki bitmek bilmez bahislerde evliliğin genellikle bir ürün ile sonuçlandığına ya da bunun onun işlevlerinden biri olabileceğine dair hiçbir ipucu

verilmiyor. Romanın ana karakterlerinin ebeveynleri var fakat birer çocukları yok. Yalnızca bir yerde, ikinci kahraman
53
Katerina'mn evliliğinden birkaç sene sonra oğlundan umursamaz bir tavırla bahsettiği bir konuşmayı aktarırken yazar çok da üstünde durmadan neredeyse komik bir parantez açarak ekler: "Yani onun bir oğlu var." Çernİşevski gibi insan ırkının geleceğine böylesine tutkulu bir şekilde inanan biri şüphesiz çocukların üretilmesini istemiş ve ümit etmiştir. Fakat belli ki onların akılcı insan kişiliğini daha az rahatsızlık vererek etkileyecek bir şekilde üretilmelerini isterdi. Tüm bunlar, özellikle Çemişevski karakterlerini zararsız şenliklerle eğlenirken resmedince sırf görmüş geçirmişlik değil, ayrıca sağduyu eksikliğine dair utanç verici bir izlenim yaratıyor. Okuyucunun tekrar tekrar Byron'ın sözleriyle haykırası geliyor:
Ey *Neşe ve* Masumiyet! Ev *Süt ve Su!*
Fakat Rus devrimcileri ne dışarıdaki masumlar gibiydi, ne de eften püften karakterler. Ne Yapmalımdan aldıkları ilham ve onu elli yıldan uzun bir süre boyunca başlıca bir devrim klasiği yapan neydi? Çernişevski'yi sınıflandırmak kolay değildir. Kesinlikle bir nihilist değildi - ancak her Rus radikal ve ilerici gibi Rus toplumunun mevcut düzeninin tamamen yıkılması gerektiğine inanıyordu. Çemişevski genellikle bir narodnik ya da (bu tabirin alışılmış karşılığını kullanmak gerekirse) "popülist" sayılır; ne de olsa bu terim farklı fikirlerin bolluğunu ve kaotik, şekilsiz bir isyan hareketini kapsıyor. Fakat Çernİşevksi 'popülizmin' belirtisi olarak görülen Rus köylü komününü idealize etme alışkanlığından yoksundu. Kırsal kesimdense kentle ilgileniyordu ve bu da onun şimdiki Sovyet geleneğinin geliştirmekte olduğu bir Rus Marksist olarak betimlenmesinde etkili olmuştur. Çernİşevski popülistlerin burjuva ve düşmüş Batı'nin zararına Rusya'yı yüceltmeye yönelik ortak arzusunu da göstermez. Onun Slavofil eğilimleri yoktu ve Rus düşün-
54
cesi açısından pişmanlık göstermeyen bir Batılı olarak kaldı. Eserlerinin başlıca teması ve kendinden sonra gelen devrimci kuşakların onda bulduğu şey sosyalizme, ilerlemeye ve akla olan İnancıydı.
Sosyalizm, Herzenle başlayarak bütün Rus radikallerin toplumun geleceği için oluşturdukları görüşe verdikleri isimdi. Olumsuz açıdan Batı'nın burjuva demokrasisi ve Batı kapitalizminin kesin bir reddini öngörüyordu. Olumlu açıdan Rus sosyalizmini besleyen hayalî toplum ve devletle-

ri ile Fransız ütopistleri olmuştu ki, bunlar arasında Rusya'da en popüler ve nüfuzlu olan, "phalange"ları* ve insan doğasının dönüşümü üzerine psikolojik spekülasyonları İle Fourier olmuştu. Herhangi bir siyasi faaliyetin tabu olduğu bir ülkede sosyalizm uzun süre ütopik ve tamamen hayal aşamasında kaldı. Ne *YapmaîìT'mn* iktisadi altyapısını sağlayan, kadın kahramanın oluşturduğu ve şefkat dolu ayrıntılarla anlatılan terzi kadın kooperatifleridir. Kapitalizme özgü kâr, rekabet ve sömürü gibi özellikler sosyalist iktisattan çıkarılacak; yeni topluluğun refahı üretimle uğraşan işçilerin eşit işbirliği ve karşılıklı yardımlaşması üzerine sağlam bir şekilde kurulacak. Burada Çernİşevski popülist hareketin tipik bir ÖgesÎ olan köylerdeki "halka gidişin" kentsel bir karşılığını temin eder. Çernişevski'nin okuyucuları iki kuşak boyunca bencil olmayan İnsani çabanın bu mütevazı resmine inanıp ondan ilham almışlardır.

ilerlemeye ve hedefe sonunda varılacağına duyulan İnanç Ne *YapmahTnm* bütün karakterlerinde ortak bulunan bir Özellik. Burada da ÇernİŞevski Aydınlanma'ya döner ve Darwİn'den çok Çondorcel'nîn takipçisi olarak görülebilir. İlerleme onun için bilimsel kanıt gerektiren bir şeydense te-

(*) Phalange (Falanj): Fourier'e göre evrensel harmoniyi yaratmak için, toplumu yeniden ianımiayacak, emek, zenginlik ve konutları ortaklaşa kullanacak ve 1500 kişiden oluşacak gruplar, (e.n.)

mel bir varsayım, bir inanç maddesi olarak kalır. Dokuz yıllık hapis ve sürgün hayatından sonra 1871'de Sibirya'dan karısına yazdığı dokunaklı mektup, hem geleceğe, hem de kendi görevine duyduğu inancını ispatlar:

Zavallı Rus halkı, onu bu mücadelede sefil bir kader beklemekte. Fakat netice elverişli olacak ve o zaman da, sevgilim, gerçeğe ihtiyaç duyulacak. Ben artık genç bir adam değilim ama unutma ki daha önümüzde uzun bir ömür var... Tarihî olaylardan bahsedebilirim çünkü çok düşünüp çok Öğrendim. Benim de sıram gelecek. O zaman bunca yıl boyunca sadece çalışıp düşünmüş olmam gerçeğinden şikâyet etmemize değip değmediğini göreceğiz, O zaman göreceğiz ki bu, üikenı için yararlı olmuştur.[1]

Fakat daha da önemlisi Ne Yapmalı?'nın itici gücü olan ve insanlara devrim gibi kutsal bir amaç için çalışıp bu yolda acı çekmek için İlham kaynağını veren insan aklına duyulan inanç olmuştur. Akıl, bireye maddi çevresine hükmedip onu dönüştürme gücünü vermiştir: Bilimin mucizeleri sınırsızdı. Fakat artık iyice belli olmuştu ki, akıl bireye aynı zamanda kendini dönüştürme gücünü ve kendini dönüştürmekle de toplumu dönüştürme gücünü vermişti. Pek

çok Rus gibi Çernişevski de toplum ve birey arasında kesin bir karşıtlık oluşturacak derecede bireyci değildi: Birini dönüştürmek diğerini de dönüştürmek anlamına geliyordu. Çernişevski "yeni insanlardan" bahsettiği zaman onların kuracağı yeni toplumu da işaret etmektedir.

"Yeni insanlar" teması Ne Yapmalı ?'nın sayfalarında belirleyici bir tema olarak akıp gider. Çernişevski'nin garip bir kesinlikle belirttiğine göre bundan altı yıl önce yeni insan tipi ortaya çıkmamıştı. Selefleri (bunlar hâlâ "40 kuşa-

p Venmri, Rooli *oj Revolution* (New York 1960), s. 184'ten alıntılanmıştır. Bu çalışma İngilizcideki en iyi yakın tarihli Çenıişevski anlatısını içerir.

ğfnın") "kendilerini yalnız, güçsüz hissettiler; bu yüzden hareketsiz ya da umutsuzdular veya fazla coşkulu ya da romantizm ve fantezi düşkünüydüler". Yeni İnsan "soğukkanlı pratiklik, düzenli ve hesaplı faaliyet, aktif hesapçılıkla" belirlenmişti. Gördüğümüz gibi, Ne *YapmahTnm* karakterleri mantıksal tutarlılığın en uç noktasına taşınmış "yeni insanlar". Kadın kahraman Vera Pdvlovna "hayatı iyi düzenlenmiş ilk kadınlardan biridir". Bu insanlar yeni toplumun habercisiydi. Şu anda bir modern İnsana karşılık on "çağdışı" insan vardı. Fakat "nezih insanların sayısı her yıl artıyor" ve yakında "tüm insanlar nezih insan olacak".

Böylelikle Çernişevski'nin inancı ve iyimserliği Marx'ın inanç ve iyimserliğinden daha basit, daha doğrudan ve daha saftır. Marx, tarihin güçlerinin öngörülebilecek bir amaca yönelik olarak insanların hareketlerine işlediğine inanıyordu. Bu da akla duyulan bir inançtı, fakat söz konusu olan Çernişevski'nin düşüncesinde merkezî bir yere sahip olandan daha az kişisel bir akıldı. Çernişevski'ye göre ilerlemenin önüne çıkan en önemli engel mal sahiplerinin ilgili direnişindense İnsanların bilgisizliğiydi. Fakat bu inanç yanında bir umut mesajı da barındırıyordu. Devrimcilerin vazifesi beşerleri eğitip onları dönüştürmekti; aklın sesine kulak vermeye ikna ederek onlardan "düzgün insanlar" yaratmaktı.

Bu mesajın İletilmiş olduğu devir ve koşullardaki gücünden şüphe duyulamaz. Çernişevski'nin "şiirden anlamadığından" şikâyet eden Turgenyev bile onun "gerçek çağdaş yaşamın ihtiyaçlarını" anladığını kabul etti. İki kuşak boyunca Rus devrimcilerinin ahlaki tutumlarını belirleyen, herkesten çok Çernişevski olmuştu. Lenin onu (her ne kadar hâlâ "üıopist bir sosyalist" olsa da) "büyük bir Rus sosyalisti" olarak selamladı ve şüphesiz onu Bolşevîzmin öncülerinden biri olarak gördü. Lenin'in idealindeki devrimci

de Çernişevski'nin kahramanları gibi yaşardı. Unutulmamalıdır ki, Çernişevski'nin tek romanı hapiste, onun inançları uğruna uzun süre boyunca çektiği işkencenin ilk yılında yazılmıştı. Bu acımasız çerçeve yalnızca Ne *Yapmalû'mn* değil tüm devrimci hareketin de doğum yeri olmuştu. Bu kapalı, sert ve mizah anlayışından yoksun Ütopyanın -böyle koşulların bir yansıması olan Ütopyanın- devrimin beşeri ve kişisel veçhesinin tonunu belirlemesi ne kaza sonucu ne de şaşırtıcı olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kızıl Rosa

Rosa Luxemburg'un hayatının geniş kapsamlı bir biyografiye konu olması uygun olurdu; J,P Neıtl'in iki ciltlik çalışması bu inanılmaz ve dramatik kariyerin hakkını vermek üzere hazırlanmış ilk titiz ve bilimsel denemedir.[1] O, 1890'larda Polonya sosyalizminin gelişmesinde yer almış önemli bir figürdü; 1919'un Ocak ayında suikasta uğramadan önce yirmi yıl boyunca Alman Sosyal-Demokrat Partİsi'nin ön sıralarında her türlü konu ve münakaşanın odak noktasıydı; ikinci Enternasyonal'İn platformunda Lenin'e aynı zeminde eşlik etti; hâlâ gözden geçirilmesi gereken sayılı (en fazla yarım düzine kadar) Marksist iktisadi öğreti eleştirisinden birini yazdı; Almanya'daki solun Birinci Dünya Savaşı'na karşı yaptığı İtirazlardan en ikna edici ve etkileyici olan onunkiydı; Alman Komünist Partisi'nin kurulmasında yol gösterdi ama sonunda etkisiz kaldı. Onu tek bir ülke sahiptenemez; hiçbir parti -kuruluşunda görev aldığı Alman Komünist Partisi bile- onun anısına sınırsız de-

1 }.?. Netti, *Rosa* Luxemfcurg (1966) 2 cilt.

recede saygı göstermez; sosyalist yazarlar toplamı arasında Marx'a iktisadi teori konusunda meydan okumuş bir Marksist olarak konumu bir anomalidir.

Yine de çağdaşları ve işçi arkadaşları üzerinde bıraktığı izlenimin gücü evrensel olarak kanıtlanmıştır. Onun istisnai başarısı belki de duygusuz toplumsal düzenin haksız yere çektirdiği acılara duyduğu öfke ve merhametten oluşan azmini, -ki bu azim sosyalizmin mücadeleci Öğretisinin arkasındaki temel güçtü- bu düzenin içinde yetiştiği ve belki de sonunda yok olmasına sebep olacak koşulların soğukkanlı ve Özenli bir entelektüel tahliliyle birleştirme kabiliyetinde yatıyordu. Rosa Luxemburg'un bakış açısındaki temel insancıllık onun gücünün kaynağıydı. Fakat başka bir açıdan zayıflığının kaynağı da olabilirdi. Ne de olsa Rosa Luxemburg erken yaşta devrimin gerekli ve meşru olduğuna yönelik entelektüel İnanca erişip, kariyeri boyunca bu inanca uygun olarak ha-

reket ettiyse de, eylem aşamasındaki her devrimin bir parçasıymış gibi gözüken merhametsizlik öğesini asla tam olarak içine sindiremedi. Ne olursa olsun, Alman devriminin başarısızlığının sebebinin, liderlerinin devrimi bastırmak isteyenlerden daha az merhametsiz olduğu iddiası tartışmaya açıktır.
Rosa Luxemburg 1870'te Polonya'nın küçük bir kasabasında orta sınıf bir Yahudi ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Hiçbir zaman fiziksel açıdan güçlü olmadı ve çocukluğunda kalçasından geçirdiği bir hastalık onu aksak bıraktı. Sahip olduğu vasıflar hızlı ve güçlü zekasının yanında güzel bir ses ve büyük dinleyici lopluluklannı elinde tutup etkileyebitme kapasitesiydi. Öğrenimine, dogaf olarak Rusçayla, Varşova'da başladı ve devrimci faaliyetlere karıştığı ergenlik döneminin ardından, 18 yaşına geldiğinde eğitimine Zürîh'teki üniversitede devam etmek üzere Polonya'dan kaçırıldı. Bundan sonraki on yıl boyunca sürgündeki genç bir enternasyonal devrimci olarak yaşamını sürdürdü.

1893'te Polonya Sosyalist Partisi'nin (PPS) ikiye ayrılmasında etkin bir rol oynadı - ki bu parti bir gün Pilsudski'nin faşist devleti için İdeolojik bir platform sağlayacaktı ve zaten şimdiden Polonya'nın ulusal bağımsızlık iddiasını işçilerin uluslararası dayanışmasının önüne koyma sapkınlığından suçluydu. O, Polonya'nın ulusal birliğine duyduğu kayıtsızlıkla övünüp faaliyetlerini Rus Polonya'sıyla sınırlayan ve kendine "Polonya Krallığı Sosyal Demokrat Partisi" adını verip daha sonra Rusya'nın geleneksel Polonya nefretini göze alarak Rus Sosyal-Demokrat Parıisi'ne bağlanan yeni partinin liderlerinden biriydi. Rosa Luxemburg aşırı Polonya milliyetçiliğine tepki göstererek köklü bir enternasyonalist olarak ve her türlü milliyetçi iddiayla savaşarak yoluna devam etti. Daha sonra Radek ve diğer önde gelen Bolşeviklerle aynı görüşü paylaşarak Lenİn'le ulusların kendi kaderini tayin hakkı konusunda anlaşmazlığa düştü ve Rus devriminden sonra da Lenin'in Ukraynalı ayrılıkçılığa gösterdiği hoşgörüyü eleştirdi.
Polonya, Çar'ın hükümdarlığı devam ettiği müddetçe devrimciler için verimsiz ve tehlikeli bir sahaydı; 1898'den sonra Rosa Luxemburg, sınır dışı edilme tehlikesinden sakınmak için bir Almanla resmî evlilik töreni gerçekleştirerek faaliyetlerine Almanya'da devam etti. Bu tam da Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nin, "revizyonizm", yani Bernsteİn ve diğerlerinin işçilerin gayelerine devrim yerine reform yoluyla ve burjuva devletinin mekanizmasını bertaraf etmek yerine onu kullanarak daha etkili bir biçimde ulaşılacağını

kabul ettikleri anlamına gelen, Marksİzmİn "revizyonu" kampanyasının yol açtığı anlaşmazlık yüzünden bölündüğü zamana denk geliyordu. Rosa tüm kalbi ve ruhuyla Marksizmi tamamen ve uzlaşmayla lekelenmeden savunmak adına kendini ortaya atlı; proletaryanın amacına ulaşması için devrimden başka bir yol güdülemezdi. Burjuva demokrasisi
6i
asla sosyalizmin gerçekleşmesine yönelik bir alet olarak kullanılamazdı. Rosa Luxemburg'un ilk önemli kitabı, ilk olarak partinin yayın organında makaleler biçiminde yayımlanan *Sosyal Reform ya da Devrim?,* bu anlaşmazlığın bir sonucuydu. Bernstein'ın programı, "acı kapitalist okyanusunu içine şişeler dolusu sosyal reformist limonata dökerek tatlı bir sosyalist denizine dönüştürmekti". Jaures'nin Fransa'daki uzlaştırıcı taktiklerine ve *afortiori* (daha güçlü sebeplerle) Fransız sosyalistlerin burjuva hükümetlerine katılmasına da eşit derecede karşıydı. Savaştan önceki ve savaş sırasındaki yılların savaş-karşıtı kışkırtmalarından önce bile geçmişi, "Kızıl Rosa" lakabını haklı kılmaya yeterdi.
Devrimi uzlaşmaz şekilde savunması onu sendikalarla hararetli bir biçimde sorgulanan tartışmalara itti. Alman sendika lideri Legien'e "çocuksu olduğunu ve devrimin gerçek koşullan hakkında hiçbir fikri olmadığını" söyledi ve "sendikaların yalnızca barışçı büyüme ve gelişme koşulları altında başarılı olacağını savunan eski, romatizmalı İngiliz düşüncesini" reddetti. Zaten Marx'ın ve takipçilerinin sendikacılığa yönelik tutumunda her zaman bir belirsizlik havası olmuştur. Marx'a göre sendikalar "kapitalizm var olduğu sûrece" gerekli ve hayatiydiler. Fakat öncelikli meşguliyetleri kapitalizm akındaki işçiler için olabilecek en İyi koşulları sağlamaktı ve bu da onları esas hedef ve amaç olan kapitalizmi lağvetmekten alıkoyma riskini taşıyordu. Sendikalar bu soruna işçiler ve işverenler arasında iktisadi bir mücadele muamelesi yapıp sorunun siyasi tarafını İhmal etme eğilimi içindeydiler: Lenin sık sık "sendikacılık" kelimesini İngilizce olarak küçümser bir edayla kullanıyordu. 1900'tü yılların başında sendikalar ile Sosyal-Demokrat Parti'nin Öteden beri işçilerin bağlılığı için birbirlerine rakip oldukları Almanya'da bu çekişme iyice kızıştı. Tıpkı Lenin gibi Rosa Luxemburg için de parti, her zaman için öncelikliydi.
62
1906'da Kitle Grevi, *Parti, Sendikalar* başlığı altında kaleme aldığı ünlü bildirgesinde, kısmen lOOj'İn Rus devriminin de etkisiyle genel grevi devrimci bir silah olarak savundu ve sendikaların grevi işverenlerine karşı sürdürdükleri iktisadi

mücadelede bir silah olarak kutlanmak üzere saklama arzusunu kınadı. Onun görüşüne göre Alman sendikaları revizyonizm sapması ile doldurulmuştu; bu zamanlarda yönelttiği acımasız tekdir ve suçlamalar ona sendika hiyerarşisinde köklü bir düşmanlık kazandırdı,

tik olarak 1913'te yayımlanan *Sermaye Birikimi,* Rosa Luxemburg'un "revizyonistlere" karşı devrim hedefini savunduğu uzun soluklu kampanyanın ağır sözlü saldırı bölümü olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamın dışında keskinliği ve gayesi tam olarak takdir edilemez; her ne kadar İngilizce çevirisi mükemmel gözükse de[2] önsözün, eserin tarihî arka planındaki gedikleri kapatabilecek, enternasyonal sosyalist harekete aşina biri yerine, eserin günümüz akademik iktisadi teorisiyle olan ilişkisini incelemeye girişen seçkin bir iktisatçıya emanet edilmesi belki de yazık olmuştur. Yazar eserini kaleme alırken kendisini ilgilendiren asıl konudan, yani kapitalist devletle anlaşma yoluna gitmek İsteyen "revizyonistleri" yanlış çıkarmaktan ve kapitalizmin sonsuza dek hayatta kalabilme kapasitesine sahip olduğuna inanmaya meyleden yüreksizlerin güvenini tazelemekten hiç şaşmadı.

Bu amaçla yola koyulan Rosa Luxemburg yalnızca Marx'ın kapitalizmin özgül tutarsızlıkları yüzünden yok olmaya mahkûm olduğu yolundaki hükmünü desteklemeye değil, görünüşe bakılırsa Marx'm dikkatsizce gözden kaçırdığı bir açığı da kapamaya bakıyordu. *Kapitalin* ikinci cildi Marx'ın ölümünün ardından ustanın notları ve taslakları

2 R. Luxemburg, *The Acaımulation of* Capital, önsözJoan Robinson (1951).

kullanılarak Engels tarafından yazılmıştı ve bazı konularda belirgin şekilde noksandı. Rosa Luxemburg'un iddiasına göre Marx, kapitalizmin ilerleyen birikim süreciyle neden sonsuza dek genişlemeyeceğini ve genişleme mümkün olduğu sürece neden bu yolda devam etmeyeceğini göstermekte kesinlikle başarısız olmuştu. Rosa bu cevapsız kalmış soruya bir yanıt bulduğuna inanıyordu: Kapitalizm ancak kapitalist olmayan -yani kolonyal- pazarlar bulabildiği sürece genişlemeye devam edebilirdi ve bu pazarlar zamanla tüketilip hep-işgalci ve hep-yayılan kapitalist düzen tarafından yutulduğunda kapitalizmin kendisi de önce düşüşe geçmeye, ardından büsbütün çökmeye mahkûmdu.

Bazı Alman iktisatçılara göre Rosa Luxemburg'un argümanı yeterince ikna ediciydi, fakat belli ki *Sermaye Birikimi,* cazibesini iktisadi tahlilinden çok siyasi inancının parlayan ateşine ve emperyalizmi kınayışının kuvvetine ve pırıltısına

borçluydu. Bundan birkaç yıl sonra Lenin'in Emperyalizm, Kapitalizmin *En Yüksek* Aşaması'nda geliştirdiği teorinin Rosa Luxemburg'un teorisine benzeyen tarafları vardı, fakat Lenin'in çoğunlukla Hilferdtng ve riobson'dan türettiği bu teoriye göre kapitalizmin kolonyal ve yarı-kolonyal ülkelerde aradığı şey piyasadan çok kazançlı yatırım alanlarıydı. Fakat Marksistlerin gözünde Lenin'in Rosa Luxemburg'a kıyasla yalnızca Marx'ın tahlilini devam ettirip ona yetersiz muamelesi yapmamış olmak gibi bir avantajı vardı; üstelik Lenin asla kendini kaçınılmaz çöküş öğretisine adamamıştı. Çelişkili biçimde (iktisadi teorilerine karşı polemiğe girdiği Lenin ve Buharin dışında) daha sonraki Bolşevikler *Sermaye* BİrifeimÎ'ne yönelttikleri eleştirileri tam da bu noktada odaklamışlardı. Marksist Öğretideki "kaçınılmazlık" öğesini vurgulayan, tarihî sürecin gelişmesinin Öngördüğünden daha Öteye ve daha hızlı bir biçimde ilerliyor gibi gözüken Bolşeviklere yönelttikleri suçlamaları

desteklemeyi amaçlayan Menşevikler olmuştu. Rosa Luxemburg'un hayatının son yılında Bolşevizme yönelttiği eleştiriler onun Menşevik bağlantılarını kanıtlıyordu; *Sermaye* Birikimi onun Menşevizminin habercisiydi. Taşlar yerine oturuyordu. Bu sebeplerle, devrimci eylem için tutkulu bir müdafaa olarak yazılmış bir eser, daha sonraki Bolşevik literatür tarafından güya eylemsizliği mazur gösterdiği için kınanmıştı.

Fakat Rosa Luxemburg'u sosyalist hareketteki dikkate değer mevkiine getiren ya da tüm bir Alman işçiler kuşağının onun ismine bu denli saygı göstermesini sağlayan, iktisadi teorileri değildi. Bunları savaşa, özellikle de 1914'ıeki savaşa hararetle karşı çıkışına borçluydu. Rosa Luxemburg sahneye çıkana kadar ikinci Enternasyonal ve onu oluşturan partiler ciddi bir şekilde savaş sorunuyla yüzleşmek durumunda kalmamışlardı. Fakat yüzyıl sona ererken uluslararası semalarda karanlık bulutlar belirmeye başlıyordu - Faşoda Olayı, lspanya-Amerika savaşı, Güney Afrika savaşı gibi. Enternasyonal'in 1900 yılındaki Paris kongresinde Rosa Luxemburg'un sunduğu, militarizmi kınayan önerge belki de önemi çok anlaşılmadan, oybirliğiyle kabul edildi. Bu, "parlamentonun sosyalist üyelerini" "askerî ya da bahri amaçlar veya kolonyal seferlere yönelik" bütçelere karşı oy kullanmak durumunda bırakan ilk önergeydi. O zamanlar temel olarak Fransızlara yöneltilmişti ve hatta kendisini sevk eden de Millerand'ın burjuva hükümetine girmesinin yol açtığı güncel skandal olmuştu. Fakat Sosyal-Demokraı

partilerin, ülkelerinin dövüştükleri savaşlarla İlgili tavırları-
nı er ya da geç belirlemek durumunda kalacakları artık iyi-
ce belli olmuştu.
Bu tavrın olumlu olabileceğine inanmak Rosa Luxenv
burg ile birlikte tutarlı ve samimi pek çok Marksiste zor ge-
liyordu. Fakat 19Û7'ye gelinip İkinci Enternasyonal Stutt-

gart kongresini düzenlediğinde ve Avrupa'daki savaş teorik
bir olasılık olmaktan çıktığında sorunun yol açacağı sıkıntı-
lar iyice belli olmaya başladı. Rosa Luxemburg'un vekili ol-
duğu "Polonya Krallığı Sosyal Demokrat Partisi", o zaman-
lar Bolşeviklerle Menşevikler arasında kısa süreli bir birleş-
me ve ateşkes dönemi yaşayan Rus Sosyal Demokrat İşçi
Partisi'ne bağlıydı. Rus partisinin Stuttgart kongresindeki
delegasyonu Lenin, Martov ve Rosa Luxemburg'dan oluşu-
yordu - bu da sıra dışı bir durumdu.
Görünüşe bakılırsa Lenin ve Martov, Rosa Luxemburg'un
kendisini ilgilendiren bir konuda dizginleri ele almasına izin
vermişlerdi; ondan tam desteklerini de esirgemediler. Emek-
tar Alman lider Bebel'in büro adına sunduğu militarizme
karşı mücadele önergesi her zamanki gibi savaş bütçelerine
karşı oy kullanma çağrısını içeriyordu fakat bunun dışında
İlgi çekici olmaktan uzaktı. Rusya delegasyonunu temsilen
Rosa Luxemburg'un sunduğu düzelti Almanların mahcup
karşı çıkışlarının ardından kongrenin hafiflettiği haliyle ka-
bul edildi ve böylelikle Enternasyonalin geçerli doktrini ha-
line geldi. Bu önergeye göre sosyal-demokratlar yalnızca ola-
bilecek her şekilde savaşı önlemekle yükümlü değillerdi; sa-
vaş yine de çıkarsa, "savaşın sebep olduğu iktisadi ve siyasi
bunalımdan faydalanıp" kapitalist düzenin bertaraf edilmesi
için -iç savaş çağrısında bulunmak dışında- ellerinden ge-
len her şeyi yapmak durumundaydılar. Bu esaslı önerge
İkinci Entemasyonal'in birbiri ardına gelen bütün kongrele-
rinde, 1914'e dek tekrar tekrar onaylandı. Rosa Luxemburg
platformda ve parti yayınlarında aktif bir kampanya yürüt-
meye devam etti, ta ki 1914'ün başlarında İtaatsizliğe teşvik
suçuyla bir yıl boyunca hapse mahkûm oluncaya kadar.
Dünyanın işçilerinin savaşa karşı direnmek üzere İkinci
Enternasyonal bayrağı altında birleşmiş oldukları bu gö-
rüntünün ardındaki gerçek çok daha farklıydı. Tekdüzeleş-

miş iktisadi gelişmeler ve fırsatlar dünyasında ulusal farklı-
lıklar, *Komünist Manifestö'nun* da öngördüğü şekilde gide-
rek ortadan kaybolabilirdi. Fakat gelişmenin çokça eşitsiz
olup ayrıcalıkların eşitsizce dağıtıldığı bir dünyada farklı

ülkelerin işçilerinin tavırlarında ayrılıklar olması kaçınılmazdı. 20. yüzyılın ilk on yılı boyunca gelişmiş ülkelerde, özellikle Büyük Britanya ve Almanya'da, işçiler nispeten yüksek yaşam standartlarına ve ulusal hükümette tanınmış bir yere ulaştıkları için ulusal bağlılıklar, sınıf bağlılığına ağır basıyordu. Batı Avrupa ülkelerindeki işçi liderlerinin militarizm ve savaş karşıtı söylemleri giderek, açıkça ya da ima yoluyla, ulusal müdafaa hakkını muhafaza etme eğilimi gösteriyordu ve bu da Marx'ın herhangi bir savaşta kazanması sosyalist amaca yardım edecekmiş gibi gözüken tarafın desteklenmesi kriterine bir dönüş değil, burjuva liberallerin agresif ve defansif savaşlar arasında oluşturduğu ve Marx'ın her daim alay ettiği ayrım çizgisinin sessiz bir kabullenişiydi. Yalnızca işçilerin en az avantaja sahip oldukları geri kalmış Rusya'da ulusal hükümete bağlılık çağrıları sosyal-demokrat hareketi delip geçememişti; Duma'nın sosyal demokrat üyeleri -her ne kadar biraz çekinceyle olsa da- ulusal savaş bütçesine karşı oy kullandılar. Lenin yerinde bir gözlemle, Rus işçilerinin "şovenizm" ve "opoıtünizm"e karşı dirençli olmasını "bizdeki ayrıcalıklı işçi ve çalışanlar tabakasının çok zayıf olmasına" bağlamıştı.

1914'te savaşın patlak vermesi Alman sosyalist hareketindeki 'şovenizm' öğesini tamamen ortaya çıkardı - bu öğeyi oraya yerleştiren Lassalle olmuştu ve Marksist doktrine gösterilen sözde bağlılık bunu ortadan kaldırmaya yetmemişti. Reichstag'taki Sosyal-Demokrat grubun büyük çoğunluğu parti ilkelerini bırakmaya ve Emperyal Hükümetin talep etliği savaş kredilerinin lehine oy kullanmaya karar verdi. Almanlar ve kıtanın her yanındaki sosyalistler için 4

67

Ağustos 1914, savaşın çıkış tarihi değil (savaş Rusya'da üç gündür devam ediyordu), Alman Sosyal-Demokrat Partİsi'nin ulusal amaç için toplanmasının, enternasyonal sosyalizm inancına İhanet etmesinin tarihiydi. Bu, Rosa Luxemburg'un kariyerinin son ve en hayati evresinin de başlangıç noktası oldu. Savaşa genel olarak karşı çıkışına özel bir misyon yüklendi ve her ne kadar savaş yıllarının çoğunu hapse girip çıkarak geçirse de savaş karşıtı kampanyanın sesi ve sembolü haline geldi. 1916'da Junius imzasıyla yayımladığı (ve bazen "Junius Broşürü" adıyla anılan) broşürü *Sosyal Demokrasinin* Bunalımı, 1914 ile 1918 yıllan arasında Almanya'dan çıkan en heyecan verici ve etkileyici savaş suçlamasıydı.

1914 yılının Aralık ayında Reichstag'taki Sosyal-Demokrat grubun tek bir üyesi, Kari Liebknecht, savaş bütçesine

karşı çıkan ilk münferit oyu verdi, 1917'de yakalanıp tu-
tuklanıncaya kadar çeşitli fırsatlarla da bu protesto jestini
cesur bir şekilde tekrarladı. 1915'te Rosa Luxemburg, Kari
Liebknecht ve sol-kanatıan bir avuç aydın, ara sıra ve yasa-
dışı bir şekilde "Spartaküs Mektupları" adını verdikleri sa-
vaş-karşıtı bildirileri çıkarmaya başladılar ve böylelikle
grupları da *Spartakusbund* ismini aldı. Bu küçük kitapçıkla-
rın başarısı, savaşa karşı gizli direnişin, sonu gelmeyecek
gibi görünen katliamla artan başarısını ortaya çıkardı. 1916
yılında Sosyal-Demokrat Parti içinde bir kopuş yaşandı ve
savaşı sona erdirme programı doğrultusunda Bağımsız Sos-
yal-Demokrat Partisi kuruldu. *Spartakusbund* Bağımsız par-
tinin içinde yer alan bir gruptu. Fakat aralarındaki fark
önemliydi: Sparıakistler, tıpkı Lenin gibi, savaşı toplumsal
devrim için bir gereç olarak kullanmak isteyen devrimci-
lerdi. Bağımsızların çoğu ise yalnızca savaşa muhalifti; kimi
devrimci inançlarından ötürü, kimi pasifizmden yana oldu-
ğu için, kimi İse tamamıyla savaş-yorgunluğundan: Büyük

Britanya'daki Bağımsız İşçi Partisi'ne ilham veren çeşitli
ruh hallerinin benzerleri. Savaş devam ettiği sürece Sparta-
kistlerle Bağımsızlar arasındaki farklılıklar fazla bir şey ifa-
de etmese de, ateşkesten hemen sonra bu fark büyük önem
kazandı.

Kari Liebknecht 1918'in Ekim ayında, ateşkes müzakere-
leri başlayınca serbest bırakıldı. Rosa Luxemburg ise ateşke-
sin İmzalandığı tarihe kadar tutuklu kaldı. Bu zamana gelin-
diğinde Almanya devrim havasına girmişti. Bütün büyük
merkezlerde İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri ortaya çık-
tı; en yüksek otorite ise üç Sosyal-Demokrat ve üç Bağımsız
Sosyal-Demokrattan oluşan Halk Komiserleri Konseyiydi.
Almanya'daki proleter devrimi perçinleyip Rus devrimiyle
işbirliği yapmak amacıyla bir Alman Komünist Partisi'nin
yaratılması artık çözüm bekleyen bir sorun haline gelmişti.
O ödün vermeyen ateşli halk savunucusu Lîebknecht'in
zihninde bu sorunla ilgili hiçbir şüphe yoktu. Görünüşe ba-
kılırsa Rosa Luxemburg tereddüt etmiş, Alman işçi kitleleri-
nin devrime hazır olup olmadığını tartmaya çalışmıştı. As-
lında o da devrim dalgasının etkisiyle hareket etti, yeni Al-
man Komünist Partisi'nin (ki isminden sonra gelen paran-
tez içine *Spartakusbund* başlığı konmuştu) program taslağı-
nı hazırladı ve 1918 yılının son gününde Berlin'deki kuru-
luş kongresinde başlıca konuşmacı olarak yer aldı.

Bu zamana gelindiğinde başka güçler kendini gösterme-
ye başlamıştı. Ateşkesin ardından gelen ilk haftalardaki

karmaşada düşman grupların silahlı adamları sürekli çarpışıp Berlin sokaklarmdaki sert kavgalarda dövüşürken Sosyal-Demokrat liderler, Ordu kumandasının sözsüz -veya çok da sözsüz olmayan- desteğiyle giderek artan bir şekilde otorite kuruyorlardı; programları düzeni yerine getirmek, Sovyetleri kırmak ve ulusal bir kongre için seçim hazırlamaktı. Yılın sonuna gelindiğinde Bağımsızları Halk

Komiserleri Konseyi'nden atmışlardı. Artık generallerle komiserler arasında kimin esas söz sahibi olduğu belli değildi. Yıl sonuna gelindiğinde sokak savaşları daha şiddetli ve yoğun bir hal aldı ve zamanla bu savaşların da karakteri değişti. Ordu ve polisin kendine güveni yerine gelmişti; insiyatif artık devrimcilerin değil; onların elindeydi, yalnızca düzeni sağlamak için değil, düşmanlarını ezmek için de uğraşıyorlardı. Komünistler ise tek değil, ama ilk kurbanlar arasındaydı. 15 Ocak 1919'da Rosa Luxemburg ve Kari Liebknecht tutuklanıp bundan birkaç saat sonra kendilerini yakalayanlar tarafından vahşice öldürüldüler. Bugün pek çok ülkenin devrimcileri tarafından devrim şehitleri olarak anılıyorlar,

Rosa Luxemburg'un ölümündeki trajedi yalnızca kişisel boyutuyla sınırlı değildi; aynı zamanda uğruna yaşadığı ideallerin de yenilgisi anlamına geliyordu. Onun Bolşevik devrimine yönelik tutumuyla ilgili çok anlaşmazlık çıkmıştır. Lenin'in sıkı bir şekilde düzenlenmiş ve katı disipline dayalı bir partide ısrar etmesi konusunda Bolşevikler ile Menşevikler arasında yaşanan görüş ayrılığı 1903 yılında Rus Sosyal-Demokrat Partisi'nİ İkiye böldüğü zaman Lenin'İn "aşın-merkeziyetçiliğinin" demokratik değil bürokratik olduğuna ve önlenemez bir şekilde parti liderliğinin mutlakiyetine doğru ilerlediğine işaret eden ayrıntılı ve dikkatli saldırıyı kaleme alan isim Rosa Luxemburg oldu. Bolşevik ve Alman devrimleri arasında geçen bir yıl boyunca -bir "Kasımdan" diğerine- parmaklıkların arkasında kaldı; bu nedenle, Petrograd ile Moskova'daki olayları inceleme olanağı da kısıtlıydı. Fakat olanları şiddetli bir heyecan ve endişeyle izledi; Brest-Utovsk'tan bir süre sonra eleştirilerini ve korkularını ifade eden bir makale kaleme aldı (bu makalenin düzeltildiğine ve hatta yayımlanmak amacıyla yazıldığına dair hiçbir işaret yoktur). Bu makale kısaltılmış

haliyle onun ölümünden sonra Alman partisinin liderliğine yükselip 1921'de parti ve Moskova'yla bağlarını koparan Paul Levi tarafından 1922 yılında yayımlandı. Bu yayının

amacı Bolşevizmi itibardan düşürmekti; bundan beş yıl sonra eserin tamamı nihayet yayımlanabildiğinde etkisi bir nebze hafiflemişti. Yine de devrimci ve şehit Rosa Luxemburg'un görkemli proleter devrimin kimi Öğelerine karşı şiddetli bir hoşnutsuzluk gösterdiği gerçeği değişmemişti. Bu makale de Rosa Luxemburg'un diğer yazıları gibi berraktı ve yürekten geliyordu, muhteşem bir hayal ile sefil gerçekler arasındaki rahatsız edici zıtlıktan esinlenen bir şikâyetti. I_uxemburg burada, Devrimi "yüzyıllık Avrupa gelişmesinin" en yüksek ifadesi olarak Över, Menşevikleri "tepkisel taktikleri" yüzünden eleştirir ve Bolşevikleri "ünlü bir sorun olan 'halkın çoğunluğunu kazanma[1] sorununu Çözdükleri" için kutlar. O halde bu, Rosa'nın hayalini kurduğu "kitle" devrimi olmuştu. Fakat bu görüş (ne de olsa makale hapishanedeyken, neler olduğuna dair bilgilere ulaşma olanağı kısıtlıyken yazılmıştı) mantık dışı bir sonuca ulaşmıştı. Bu gerçekten de kitlelerin devrimiyse, o halde neden Brest-Litovsk'ıa emperyal Almanya'yla -toprak sorunu ve milli sorunlar konusunda- uzlasılmışıı? Neden basın özgürlüğü kısıtlanmıştı? Neden diktatörlük ve şiddet hüküm sürüyordu? Bütün bunlar sorgulanmış ve Lenin'in politikaları yetersiz bulunmuştu.
Rosa Luxemburg'un yaptığı şey devrimci idealin ışığında devrimin uygulamalarını yargılamaktı. Bu, devrimci hedefe kendilerini adamış olanlar İçin faydalı bir alıştırmaydı fakat devrime öteden beri karşı çıkanlar için çok büyük bir Önemi yoktu. Nettl'in yerinde bir şekilde gözlemlediği üzere, 'Bolşevik devriminin dayanaklarının eleştirilmesinden memnun olanlar başka yerlere yönelseler daha iyi olur'. Fakat bu, propagandacılardan fazla şey beklemek olurdu.
71
Bugün yazarının asla tamamlamadığı ve hatta yayımlamak üzere bile hazırlamadığı bu bölük pörçük makale en azından İngilizce konuşulan dünyada tamamladığı yazılarından çok daha ünlüdür, ingilizce çevirisinin bir başka baskısı yine propaganda amacıyla polemikçi bir önsöz de eklenerek, bir Amerikan üniversitesinin yayınevi tarafından yayımlandı.
Tabii bu tarz olaylar diğer tarafça eşitlenmiş, bir dereceye kadar da tahrik edilmiştir. Rosa Luxemburg, ölümünden sonra birkaç yıl boyunca Sovyetler Birliğİ'nde devrimci bir lider ve amacı uğruna şehit düşmüş biri, Lenin'in, her ne kadar bazı konularda yanlış yola sapmış olsa da, muteber bir muhalifi olarak onurlandırıldı. Fakat Stalinizm karmaşası SSCB'nin üzerine çökmeye başlayıp Rosa'nın yazılan

düşman propagandistlerce serbest bîr şekilde kullanılınca, o da giderek sapkınlarla özdeşleştirilmeye, görüşleri Troçkizm ve Menşevizme benzetilmeye başlandı. *Sermaye* Birifcimi'nin kapitalizmin sömürecek "kolonyal" bölgeleri kalmayınca önlenemez bir şekilde çökeceğini belirten iktisadi tahlili yalnızca gerçek Marksizmden bir sapma olarak değil, Menşevizmin "determinist" öğelerinin de onaylanması olarak itham edildi. Stalinizmin Rosa Luxemburg'a yönelik ağır suçlamalar da ortadan kalktı; hatırası, hataları da göz ardı edilmeksizin Doğu Avrupa ve Polonya'da, onurlandırılıyor. Her iki tarafın da propagandaya bir son vermesini ümit edebilmek memnuniyet verici olurdu. Rosa'nın isminin ve yazılarının Soğuk Savaş mermisi olarak kullanılmasında uygunsuz bir taraf var.

Rosa Luxemburg'un en yerinde eleştirileri İki noktaya yönelmişti. Brest-Litovsk Antlaşması'nın kabul edilmesinin etkisi altında yazdığı için Rus Bolşevizmi ve Alman emperyalizmi arasında oluşabilecek bir İttifaktan korkuyordu; Lenin'in enternasyonal proletaryanın ve Alman devriminin

menfaatlerini Rus devletinin menfaatleri İçin feda etmeye hazırlandığını düşünüyordu. O zamanki endişe haksız ve gerekçesizdi, fakat yine de Rosa Luxemburg'un daha sonra Rapallo'da ve en nihayetinde 1939'un Nazi-Sovyet paktında açığa çıkan eğilimler hakkında kayda değer bir öngörüde bulunduğu düşünülebilir. Diğer eleştirisi ise 1904'teki suçlamalarına bir dönüştü; Lenin sosyalizmin gerçek doğasıyla uyuşmayan katı disiplin ve şiddet yöntemleri dayatarak çoğunluğun değil azınlığın diktatörlüğünü sağlamıştı.

Rosa Luxemburg'un tavır aldığı en önemli nokta buydu. Fransız devriminin şiddet mirasından asla vazgeçmeyen Marx ve Engels'in aksine Rosa Luxemburg, sosyalist devrimin ancak işçilerin ezici üstünlüğünün iradesiyle gerçekleşeceğine ve bu üstünlüğün şiddet yöntemlerini gereksiz kılacağına inanıyordu. Onun insancıl ve idealist bakış açısı teoride savunduğu ve meşrulaştırdığı şiddetten çekiniyordu. Kendinden emin bir şekilde aradaki bu boşluğu kitlelere duyduğu fanatik ama hayalci, neredeyse anarşisi inançla kapatıyordu. "Kitle grevi" onun sözleriyle siyasi bir genelçare haline gelmişti. Eylem örgütten daha önemliydi. Çoğunluğun iradesinin ifadesi olarak kitle eylemi, diktatörlüğün zıddıydı, fakat liberal ya da burjuva demokrasiyle de bir benzerliği yoktu.

Rosa, aralarındaki farkın Rusya'nın dışında pek de anlaşılmadığı Rus Bolşevikleri İle Menşevikler arasında asla res-

mî bir seçim yapmak durumunda kalmamıştı. Yaradılış gereği kesinlikle Bolşeviklere ve devrimci eylem öğretisine yakın duruyordu. Fakat İdealizminin, Lenin'in sıkı parti disiplini ile eğitimli ve seçkin devrimci liderlere yönelik talepleriyle çabucak çelişeceğini görmek zor değil, inancının özü, açıkça ve kısaca Alman Komünist Partisi için taslağını hazırladığı programda görülebilir:

Sosyalist toplumun özünde, büyük çalışanlar kitlesinin sıkı kontrol altına alınmış bir kitle olmayı bırakıp, siyasi ve iktisadi yaşamın tamamında bilinçli özgür iradesiyle yaşayıp onu idare etmesi gerçeği yatar.

Proleter devrimin amaçları için şiddete ihtiyacı yoktur, cinayetten nefret eder ve tiksinir... Bir azınlığın dünyaya kendi idealine göre şekil vermesine yönelik ümitsiz teşebbüsü değil, milyonlarca insandan oluşan büyük kitlelerin tarihin görevini tamamlamak, tarihi zorunluluğu gerçekliğe dönüştürmek uğruna eylemde bulunmasıdır.

Bu soylu İdeallerdeki hayalciliğin ne kadarının 1918-19 yıllarının Almanya'sında bulunduğunu gösteren, Rosa Luxemburg'ım genç Komünist Parti'nin bu idealleri resmî program maddesi olarak benimsemesinden iki hafta sonra gerçekleşen cinayeti oldu. Luxemburg ve Liebknecht'i öldüren asker ve polis memurları -sırf onlar da değil, birden fazla partiye mensup, Komünist liderlerin kanma susamış fanatikler- görevlerinin nihai icrasını Hiıler'in Almanya'sında bulan canilerin habercisi olmuşlardı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bolşevik Ütopya

Dünyayı değiştirmek üzere yola çıkmış her hareketin bir ütopyası, günümüzün ıstıraplarını hafifletecek, çabalarını ödüllendirecek bir gelecek hayali vardır. Çoğu dinin belirgin ütopik öğeleri vardır; Avrupa uygarlığı da Yahudi, Müslüman ve Özellikle Hıristiyan Ütopyalarından beslenip gelişmiştir. Her ne kadar Yahudi ve Müslüman Ütopyalarıyla ortak maddi Özelliklere sahip olsa da Hıristiyan Ütopyası'nın kendine özgü nitelikleri vardı. Zengin ve güçlü olanların değil; yoksul, alçakgönüllü ve zayıf olanların nihai zaferini gözetiyordu. Buna şiddet dışı yöntemlerle ulaşılacaktı ve insan doğasının dönüşümü bunda önemli bir rol oynayacaktı. Aslan kuzunun seviyesine inecekti. Batı uygarlığının resmî din olarak Hıristiyanlığı kabul etmesi Batı düşüncesinde bu ütopik öğeleri, zayıflamış haliyle de olsa devam ettirmiş ve meşru kılmıştır.

Rönesans'ın ardından seküler bir uygarlığın doğması ya da yeniden hayata geçmesiyle Ütopya kavramı da sekülerleşti. Bu kavrama günümüzdeki ismini veren ilk seküler

Ütopyanın ortaya çıkış tarihi 16. yüzyıla rastlar ve bu Ütopyanın ardından başkaları da gelmiştir. Ütopya tarihindeki
75
bir sonraki dönüm noktası Aydınlanma Çağı olmuştu. Büyük Aydınlanma çağı düşünürlerinden hiçbiri tam anlamıyla ütopyacı değildi; Ütopyalann inşası Mably ve Morelly gibi daha Önemsiz isimlere bırakılmıştı. Fakat Rousseau'da belirgin üıopyacı Özellikler vardı; Turgoı İnsan *Zihninin* Gelişmeleri *Üzerine Felsefi Bir Tablo'yu* yazdı; Aydmlanma'nın ikinci kuşağından Condorcet de "türümüzün ebedi mükemmelleşmesinin" "doğanın genel bir kanunu" olduğuna inanan tam bir Ütopyacıydı ki kendisi devrime kurban edildekten sonra bile onun baş savunucularından biri olarak kabul görmüştü. Tüm bu kargaşadan doğan şey Ütopya ve Akıl Kültü arasındaki izdivaçtı, insan zihninin gelişmesini sağlayan, aklın gitgide artan bir şekilde işlenip uygulanmasıydı. Ütopya, rasyonel bireyin zaferi anlamına geliyordu.
Romantizm her ne kadar Aydınlantna'ntn ampirik akılcılığına tepki verdiyse de bireyin kısıtlayıcı çevresinden kurtulmasına dair üıopyacı görüşe teşvik ve ilham payını eklemekten de geri durmadı. 19. yüzyılın ilk yarısı, özellikle 1830'dan sonraki yıllar, ütopyacılığın altın çağıydı ve en yüksek ifadesini de yalnızca hayal gücüne dayanan ve detaylı biçimde anlatılmış edebi Ütopyaların değil, üyelerinin mükemmel bir uyum içinde birlikte yaşayıp çalıştıkları ve geleceğin evrensel toplumunun habercisi olan ideal toplulukların yaratılmasında buluyordu. Marx böyle bir ortamda büyüdü. Ütopyacı gelenek iki ayrı kanaldan akmaya eğilimliydi, tik akım -Rousseau, Jakobenler, Fourier ve Owen- gelişmeyi öncelikli olarak ahlaki açıdan, erdemin zaferiyle ve insan doğasının yeniden şekillendirilmesi açısından ele alıyordu. Diğer akım -Turgot, Condorcet, Saİnt-Simon- gelişmeyi Öncelikli olarak iktisadi ve teknik açıdan, verimliliğin artmasıyla ve ilmî bilginin yayılması açısından ele alıyordu. Marx, belki de bilinçsiz bir şekilde, uygarlığın gelişimine yönelik bu İki yaklaşımı sentezliyordu. Onun karakterinde kâ-
76
hince bir ahlâkçı ile soğukkanlı bir bilimadamının birleşmesinin sıkça altı çizilmiştir ve daha sonra da 'iradeli' (voluntarist) ve "determinist" Marksizm okulları arasında yorum farklılıklarına (buradaki farklılık tam olarak aynı anlamda olmasa da) yol açmıştır. Marx'ın Ütopyaya yönelik tutumu muğlaktır. Komünist Manî/esto'nun "Eleşıirel-ütopyacı Sosyalizm ve Komünizm" başlığı altındaki bir bölümünde, bu okulun daha sonra Marx'm kendi programına da taşınacak olan 'pratik önerilerini[1] gerekli biçimde övüyordu: "Kent ite

kırsal kesim arasındaki farkın, ailenin, bazı bireylerin çıkarları İçin sanayi sahalarının kullanılmasının ve ücret sisteminin ortadan kaldırılması, toplumsal uyumun öngörülmesi, devletin işlevinin üretimin salı bir yönetimine dönüşmesi".
Marx'ın üiopyacı sosyalizmde eleştirdiği nokta tarih dışı karakteriydi. Sınıf mücadelesini göz ardı ediyordu ve ütopyacı düşünürler kendilerini "proletaryanın tarihî gelişimine karşı" konumlandırıyorlardı. Marx ütopyacılığı kendi tarihî yaklaşımıyla karşılaştırıyordu; zamanla kendi eserlerinin ilmî karakterinin altını kuvvetle çizmeye başladı. Onun görevi, Komünist Mani/csto'nun burjuvanın düşüşü ve proletaryanın zaferinin "eşit derece engellenemez" olduğuna yönelik tahminini bilimsel akıl yürütme yöntemiyle destekleyip ortaya koymaktı. Lenin Devlet *ve* Devrim'de şu gözlemde bulunuyordu: "Marx'ta Ütopya kurgulamaya, bilinmeyen hakkında tahmin yürütmeye yönelik bir çabanın izi bulunmaz."
1848 devriminin ardından gelen başarısızlıklar ve hayal kırıklıkları Ütopyalar için elverişsiz bir ortam yaratmıştı. Re*alpolitik* çağı başlamıştı; yükselişe geçen sosyalist partiler bile ideallerindeki arzulardansa pratikte mümkün olabilecek şeylere yönelmeye başlıyordu. Yine de Ütopya tam olarak ortadan kaybolmamıştı. Paris komününün belirgin ütopyacı esiniyle ortaya çıkışı, resmî baskılar ve saygın fikirlerin ağırlığı altında tamamen ezilmemişti. Her ne kadar Marx sonra-
77
ki yıllarında gelecek hakkında spekülasyonda bulunmaktan giderek artan bir şekilde kaçındıysa da, Engels özgün doktrindeki ütopik öğelerin kaybolmasına izin vermedi. Ütopya ve bilim arasındaki sentez Marksizme özgü değildi. Liberal gelişim öğretisi popülerliğinin en yüksek noktasına 19. yüzyılın ikinci yansında ulaştı. Sonraki yıllarındaki Marx gibi o da, ileriye yönelik tahminlerden kaçındı. Fakat özünde aynı iki öğeden, Ütopya ve bilimden oluşuyordu.
Daha da önemlisi, bu yıllarda Batı'da Ütopya adının böylesine lekelenmesi, eleştirel görüşleri ya da pratik kamu faaliyetlerini bastıran bir rejimin siyasi idealizm alanındaki yaratıcı çıkışları yine de hoşgördüğü bir bölge olan Doğu Avrupa'ya sıçramamış». Bu dönemin en ünlü ütopyacı eseri, Çernişevski'nin Ne *Yapmalı* ?sı iki kuşak boyunca Rus radikalleri ve devrimcileri için kutsal bir kitap görevi görmüştü. Rus anarşistleri ve Narodnİkleri ütopyacı düşünceyle bütünleşmişti; Tolstoy'un düşünceleri ve yazıları da derin bir şekilde onun etkisini taşıyordu. Marksİzmin Rus devrimci öğretisine işleyip nüfuz ettiği ve Lenin'in içinde büyüdüğü işte böyle bir ortamdı. Devrimin zaferi ve sonrasında gelenler Le-

nin'in katı bir siyasetçi ve acımasız bir Örgütçü olarak res-
meditmesine yol açmıştır. Fakat Lenin'in kendisini böyle bir
karakterde resmettiği ilk erken dönem makalesi -Çemişevs-
ki'nin romanından esinlenen Ne *Yapmalı?-* bile 'hayal kurma
gerekliliği' üzerine nadiren alıntılanan bir pasaj içeriyordu.
Lenin kendi fikrini nihilist Pisarev'den yaptığı uzun bir alın-
tıyla saklıyordu:

Benim hayalim olayların doğal akışıyla uyumlu olabilir ya
da olayların doğal akışının asla ulaşamayacağı bir yöne doğ-
ru yoldan çıkabilir. Bu ilk durumda hayalin hiçbir zararı do-
kunamaz; hatta bireyin emek enerjisini destekleyip güçlen-
direbilir... Eğer bireyin bu şekilde hayal kurma kapasitesi ta-

mamen elinden alınırsa, eğer zaman zaman ileriyi düşüne-
mez ve hayal gücünü kullanarak kendi ellerinde oluşmakta
olan ürünü bütün ve tamamlanmış haliyle tahayyül ede-
mezse, o zaman bireyi sanatta, bilimde ve pratik hayatta ge-
niş çaplı ve yorucu işleri yüklenip sonuçlandırmak üzere
nasıl bir kuvvetin İtekleyeceğini tasavvur edemiyorum.

Ve Lenin 'hareketimizde' bu çeşit hayallerin fazla olma-
masına ve çok fazla insanın ciddiye ileriyle ve "somut" ola-
na "yakınlıklarıyla" övünmelerine üzülür.

Zira Lenin bir bakıma ütopik bir hayalperesttir. Erken
dönem Bolşevizmindeki ütopyacı arzular hareketin önemli
bir parçasıydı ve bunlar gözardı edilmemelidir. Rousse-
au'dan beri ütopyacılann sıkça başvurduğu basit, eğitimsiz
insan doğasının İdealleştirilmesinin yerini Marksisılerin
proletaryayı idealleştirmesi alıyordu. Birinci Dünya Sava-
şı'nın vahşi gerçekleri her yerde ütopyacı spekülasyonları
körüklediğinde, Batılı liberaller insanların kardeşliğinin bir
milletler cemiyetiyle gerçekleştirilmesi gerektiğini öğütledi-
ginde ve Wilson dünyanın her yerindeki sıradan insanlann
doğru karar verme gücüne güvendiğini belirttiğinde, Lenin
bütün yazıları arasında en ütopyacı olan Devlet ve *Dev-
rim*'de, burjuva devletinin bertaraf edilmesinden ve sınıf çe-
kişmelerinin sona ermesinden sonra devletin baskıcı işlev-
lerinin çürüyüp gideceği ve yönetim ile iktisadın düzenlen-
mesinin ihtiyaç duyulan ve çokça basitleştirilmiş işlevleri-
nin dönüşümlü olarak sıradan işçiler tarafından yerine geti-
rileceği bir toplum görüşünü ortaya koydu:

"insanlar zamana uygun yaşamanın basit ilkelerine - yüz-
yıllardır bilinip binlerce yıl boyunca tüm davranış kuralla-
rında tekrarlanan İlkelere uymaya; güç, tahakküm, sömürü
ve devlet adı verilen o özel *zorlama aygıtı* olmaksızın uyma-
ya alışacak."

79
Bu eser 1917'nin yazında Lenin halen Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi İçin gerekli koşulların hazırlanmasını beklerken yazılmış ve 1918'in baharında Bolşevik rejimi kendini göstermeye başladığı zaman yayımlanmıştı.
1919'un Mart ayında iç savaş doruk noktasındayken Komünist Enternasyonali kuran kongrenin hemen ardından düzenlenen sekizinci parti kongresi, partinin ismini Rus Sosyal-Demokrat İşçiler Partisi'nden Rus Komünist Partİsi'ne (Bolşeviklere) çevirdi ve yeni bir parti programı yayımladı. Bu program, 1903'ün eski programında yer alan ve gerçekleşmek üzere olan kapitalizmin düşüşü ile proletaryanın zaferinin sebeplerini tahlil eden kısımları tekrarlıyor, 1917'nin Ekim devriminin gerçekleşmesini kutluyor, devrimci rejimin uzun ve kısa devredeki temel hedef ve görevlerini belirliyordu. Bundan birkaç ay sonra iki genç parti aydını, Nikolay Buharin ve Yevgeni Preobrajenski *Komünizmin ABCsi* başlığı altında, Önsözünde "komünizm bilgisi üzerine basit bir ders kitabı" olarak tanımladıkları ve programı yorumlayan bir eser kaleme aldılar. Eser on yıl boyunca sürekli yayımlanıp çeşitli dillere çevrildi, komünizmin "hedefleri ve vazifelerinin" otoriter bir açıklaması olarak pek çok ülkede elden ele dolaştı. Her iki yazarın da siyaseten gözden düştüğü 1920'Ii yılların sonundan beri Sovyetler Birliği'nde bir daha yayımlanmadı. *Komünizmin ABCsi,* komünizmin hedef ve politikalarını rejimin ilk yıllarında tasarlanmış haliyle açıklayan rakipsiz bir çalışmadır. Kapitalizmin komünist devrim anına dek düşüşe geçişini ve tamamen ortadan kaldırılışını tahlil eden "teorik" bir bölüm ile proletaryanın diktatörlüğü ve komünist düzenin yaratılmasıyla ilgilenen "pratik" bir bölümden oluşan eser, pratik ve ütopik olanın çarpıcı bir karışımıdır; bu programın hayata geçmesine ilişkin muvaffakiyet ve başarısızlıkların bir incelemesi de devrimin icraatlarının geniş bir taslağını gözler önüne serer.
80
Marksist tahminlere göre Ekim devrimi, mevcut Rus devlet düzeninin yok edilmesi ve onun yerine proletaryanın diktatörlüğünün geçmesi anlamına geliyordu. Mağlup rejime koşulsuz olarak burjuva veya kapitalist denemeyecek olması ve bu rejimi lağveden devrimin kendisinin de bir geçiş evresinde olup burjuva unsurların yanı sıra sosyalist unsurlar da barındırıyor olması sıradışıydı. Fakat 1919'da yeni parti programı kabul edilip *Komünizmin ABCsi* yayımlandığında, bu sıradışılıkları vurgulamak, her ne kadar Rus devrimi hâlâ geniş anlamda bir Avrupa devrimi ya da dünya ça-

pında bir devrimin başlangıcı olarak kabul görse bile, artık pek revaçta değildi. Açık olan şey, proletaryanın diktatörlüğünün dışavurumu olan Sovyet Hükümeti'nin bir sınıf hükümeti olduğuydu. Resmî olarak "İşçilerin ve Köylülerin Hükümeti" diye anılıyordu; Lenin bir keresinde, Paris komününü bir öncülmüşçesine çağrıştırarak hükümetten "komün devleti" olarak bahsetmişti. Hedefi önceki devlet mekanizmasının yok edilişini tamamlamak ve burjuvaziyi ortadan kaldırmaktı. Bu gerçekleşince, sınıf çekişmeleri sona erecek ve her devlet sınıf mücadelesinin bir ifadesi ve aleti olduğuna göre, yeni devlet, yani proletaryanın diktatörlüğünün kendisi de "komünizme dönüşecek, toplumun devletçe düzenlenmesiyle sönerek kaybolacaktı",[1]

Marksist öğretinin en belirgin ütopyacı öğesi olan devletin çürüyüp gideceği düşüncesi, 19. yüzyılın alışılmış toplum ve devlet ikiliği kavramı açısından değerlendirilmelidir. Adam Smiıh devletin belirli sınırlı görevler yükleneceği bir üreticiler ve tüccarlar toplumu tasavvur etmişti. Her ne kadar vardığı sonuç farklı olsa da Hegel, siyasi sistemini sivil toplum ve devlet gücü arasındaki zıtlık üzerine kurmuştu. Marx yalnızca toplumun devlete o zamanki karşı çıkışı-

1 Buharin, *Ekonomika Perehhodnogo* Perıodra, i, s. 110.

m kabul etmekle kalmıyor, aralarındaki ilişkiye özel bir bakış açısı getirerek bu düşünceyi güçlendiriyordu ki bu da Hegel'den çok Smith'in etkisini yansıtıyordu. Marx, Adam Smith'te üstü kapalı bir biçimde bulunan fakat onun tarafından çizilmemiş olan iktisat ve siyaset arasındaki ayrım çizgisini iktisada öncelik vererek açıkça belirliyordu.

Marx'a göre sivil toplum, "bireylerin bütün maddi ilişkilerini üretici güçlerin gelişiminin belirli bir aşaması içinde kucaklar". Devlet, "belirli bir toplumsal sınıf yönetiminin... praiik-idealist ifadesini bulduğu" şekildi.[2] Sivil toplum İktisadi, devletse siyasi bir kavram haline gelmişti.

Bu görüşler Batı'nın 19. yüzyıl siyasi düşüncesinde toplumu idealleştirip devleti doğası gereği kötü bir şey olarak görüp bu şekilde davranma eğilimi yarattı. Toplum ortak çıkar için özgürce birlikte çalışan iyi niyetli insanlardan oluşuyordu; devletse onlara yukarıdan doğru yapılan zorlamanın aleti ya da sembolüydü. Bu tavır mantıklı ve aşırı İfadesini anarşizmde buluyordu. Fakat aydınlanmış düşünürler topluma özgü İşlerin gönüllü olarak düzenlenmesinin yayılmasını ve devletin baskıcı işlevlerinin yok olmasını dört gözle bekliyordu. SaInt-Simon "şeylerin yönetiminin insanların hükmünün" "insanların hükümetinin" yerini alacağını önceden haber veren ve uzun süre popülerliğini koruyan bir deyim icat

etti. Siyaset iktisada dönüşüp çözülecekti. Marx bu görüşü uygun buldu ve derhal devletin doğası üzerine kendi yaptığı tahlile uyarladı. Erken dönem bir yazısında, işçiler iktidara geldiği zaman "tam anlamıyla siyasi iktidar adı verilen bir şey kalmayacağını, çünkü ne de olsa siyasi iktidarın sivil toplumdaki çatışmanın kesin ve resmi ifadesi olduğunu" belirtmişti.[3] Fakat Marx, diyalektik terim *Aufhebunğu* kullanarak,

2 Mam ve Engels, The Cemıon *Ideohgy, s.* 48,85.

3 *Marx-Engeh Gesamtausgabe* (1932) 1, vi, s. 227; bu sözler Proudhorı'a karşı 1847'de kaleme aldığı *Felsefenin SejaUti'ndt:* yer alır,

devletin "yerine veya ötesine geçilmesinden" ya da "aşılmasından" bahsediyordu. Böylelikle Hegel'in "sivil toplum" ve "devlet" ikiliğini kabul etse de Hegel'in sonucunu tersine çeviriyordu. Nihai senteze ulaşılması ve toplum ile devlet arasındaki karşıtlığın çözümlenmesi sivil toplumun devlete dönüşüp çözülmesiyle değil, devletin tamamen topluma dönüşüp çözülmesiyle gerçekleşecekti. Engels 'devletin, toplumun tamamının gerçekteki temsilcisi haline geldiği anda kendisini gereksiz kılacağı' konusunda ısrar ediyordu; sabırsızca "çürümek" ya da "ölmek" gibi biyolojik mecazlara başvurup "sömürülecek toplumsal sınıf kalmadığı anda devletin sönüp gideceğini" iddia eden Engels'in kendisiydi.

Engels'İn ölümüyle Birinci Dünya Savaşı arasında geçen yirmi yıl boyunca devlet gücünün olabilecek her yerde büyümesi ve Batı sosyalist partilerin hedeflerine ulaşmak için devlet mekanizmalarından yararlanmaya yönelik artan eğilimleri, devletin çûrüyüp gitmesiyle ilgili ortaya atılabilecek iddiaların önüne geçti. Savaşın patlak vermesi, her ne kadar Batılı sosyalistlerin çoğunluğunun kendi ulusal devletleriyle işbirliği yapmaya hazır olduğunu ispatlasa da, savaşa muhalif sosyalistler arasında ters bir tepkiye yol açtı. Buharin'tn "ulusal devlete" karşı yönelttiği savaş-zamanı yergileri arasında Lenin'in hoşnutsuzluğunu kazanan nokta, mevcut devletlere olan düşmanlığı değil, devlet mekanizmasının gereksiz olup işçiler iktidarı ele geçirdiği anda yok olacağına yönelik varsayımıydı. Lenİn *Devlet ve* Devrim'de daha temkinli bir şekilde proleter devrimle bertaraf edilecek olanın burjuva devleti olduğunu belirtmişti; zamanla sönüp gidecek olan proleter devletiydi. Fakat şu sonuca varıyordu ki kapitalizmde bile teknik yenilikler (fabrikalar, demiryolları, posta ve telgraflar) "eski 'devlet hükümetinin' işlevlerinin büyük çoğunluğunun basitleştirildiği ve sıradan tutanak, kayıt ve tahkik işlemlerine İndirgenebileceği" bir durum ya-

ratmıştı. Bu noktada Lenin, devletin sonuçtaki yok oluşunu,

onu proletaryanın diktatörlüğü yoluyla sürdürüp güçlendirmeye yönelik geçici zorunluluktan daha çok vurgulamıştı. Devrimden sonra düzen, örgütleme ve disiplin ihtiyacı büyük önem kazanınca, bu vurgu tersine çevrilmişti. 1919'un Mart ayında yeni parti programı kabul edildiğinde proletaryanın diktatörlüğünün "sömürücülerin direnişini kırmaya" yönelik bir alet olarak sınıfsal özelliği ve Sovyet devletinin üstlenmesi gereken muhtelif görevler, devlet gücünün sonuçtaki yok oluşuna yönelik önemsiz belirtileri gölgede bırakıyordu ve *Komünizmin ABC'sİ'nde* Buharın, sömürücülerin komünizmi lağvetmeye yönelik teşebbüslerine daha hızlı son verilmesine paralel olarak "proleter devletin yavaşça öleceği ve devletsiz bir komünist topluma dönüşeceği" gözleminde bulundu. Proletaryanın diktatörlüğünün burjuvanın diktatörlüğüne olan "resmî benzerliği" korunmuştu: o "devlet kapitalizminin *tersiydi, kendi zıddının diyalektik* dönüşümü".^ Fakat gelecek görüşü değişmemişti. Komünizmin *ABGsi* "bir Sovyet'in her üyesinin devletin yönetimi işinde belirli bir görev alması", tüm vazifelerin dönüşümlü olarak yüklenilmesi gerektiği ve "zamanla emekçi halkın tamamının devlet yönetimine katılmaya ikna edileceği" konularında ısrarcıydı. Bundan bir sene sonra, Tarihsel *Materyalizmin Kuramı*'nda Buharin gelecekteki komünist toplumda *"kesinlikle* hiçbir dış (yasal) düzenleme olmayacağını", ne de olsa "yeni kalıbın insanlannın, tamamıyla bilinçli ve emekçi dayanışma ruhuyla yetişmiş olacakları için dışarıdan gelecek teşviklere ihtiyaç duymayacaklarını" öne sürmeye devam etti.[5] Bundan sonraki yıllarda devletin çürümesi öğretisi komünist edebiyatta tutumlu bir şekilde kullanıldı; ona yapılan gönderme-

4 Buharın, *Ehonotnika Perekhodnogo Perioda,* i, s. 63-4.

5 N. Buharın, *Teoriya Utoncheskogo Materializma* (1921), s. 21.

ler de genellikle SSCB'nin kendisine düşman bir kapitalist dünyada tecrit edilmiş olmasının güçlü bir devlet iktidarını daha az değil, çok daha gerekli kıldığı iddiasıyla dengeleniyordu. Olağanüstü durum ve kriz dönemlerinde devlet gücünü şişirmeye yönelik bir eğilimin oluştuğu bir gerçek. Fakat bundan daha derin olayların etkisi de olmuştur. 19. yüzyıldaki devlet ve toplum ikiliğini zayıflatan ya da tamamen ortadan kaldıran ve 19. yüzyılın devletin çürümesine yönelik ütopyacı görüşlerine ket vuran, devlet otoritesinin etki alanı ve nüfuzundaki dünya çapındaki genişlemeye bakılırsa onun öncelikli olarak üretim süreçlerindeki dinamik değişimlerin bir sonucu olduğu söylenebilir.

*** * ***

Devletin siyasi otoritesinin er ya da geç kuruyup tükene-

ceğine duyulan inanç, toplumun üretimi sürdürüp genişletmek amacıyla kullandığı iktisadi otoritenin de tükeneceği anlamına gelmiyordu. Marx'ın Paris komünü tecrübesinden sonra kaleme aldığı Fransa'da *tç Savaş'ıa* belirttiğine göre her ne kadar "eski hükümet iktidarının salt baskıcı organlarının" yok edilmesi gerekiyorsa da, "meşru işlevler" "toplumun sorumluluk sahibi öznelerine" yüklenmeliydi. 18. yüzyılın Fizyokratları ve onlardan sonra gelen klasik İktisatçılar verimlilik kavramını merkez alan bir iktisat bilimi yaratmışlardı; onları arkasına alan Marx da emekten doğan üretimi bireyin Özgül faaliyeti olarak görüyordu. Sanayi Devrimi arttırılmış üretimi ilerlemenin sembolü ve itici gücü kılmıştı. Mart 1919'daki Rus parti programının bu konudaki tavrı kesindi: "Ülkenin üretici güçlerindeki genel artışı sağlamak Sovyet iktidarının iktisadi politikasının en önemli kısımlarından biridir... Tüm diğer hususlar tek bir pratik hedefe yol vermelidir: Mevcut bütün yöntemleri kullanarak halkın acilen ihtiyaç duyduğu malların miklannda hızlı bir

85

artış sağlamak." Ne var ki üretimin böylesine merkezî bir rol oynadığı bu toplumda üretimin örgütlenmesi tamamen göz ardı edilemezdi; bu ihtiyaç sanayinin gitgide büyüyen ölçüsü ve karmaşıklığıyla İyice arttı. Marx *Kapital'İn* üçüncü cildinde "çok sayıdaki bireyin işbirliğiyle oluşan emeğin tamamının bu süreci ayarlayıp birleştirecek hâkim bir iradeye ihtiyaç duymasının kaçınılmaz olduğunu" belirtti. Engels, Saint Simon'un ünlü deyişini tekrarlayarak "şeylerin yönetimini" "üretim sürecinin idaresi" ile özdeşleşıirdi. Başka yerlerde de toplumun "üretim güçlerini açıkça ve doğrudan ele almasından" söz etti. 1874'te orijinal olarak İtalyanca yayımlanıp, Almanca'ya 1913 yılma kadar çevrilmeyen bir makalede üretim süreçlerinin giderek karmaştklaşan yapısını gözden geçirip şu sonuca vardı: "Büyük bir fabrikanın otomatik makineleri, emekçilerin işverenleri olan küçük kapitalistlerden çok daha despotça... Geniş-çaph sanayideki otoriteyi lağvetmeyi istemek sanayinin kendisini ortadan kaldırmayı istemek demek," Lenin bu pasajı Devlet ve Devrim'de, yani tam da devletin çürüyüp gitmesi öğretisini duydurduğu eserinde alıntıladı.

Böylelikle devlet aygıtının yok oluşuna duyulan inancı olası kılan şey, toplumun ondan bağımsız olarak iktisadi süreci düzenleyip idare etme yöntemleri bulabileceğine duyulan inançtı. Lçnin 1917'nin Eylül ayında kaleme aldığı "Bolşevikler Devlet *Gücünü Elde* Tutabilirler mi?" başlıklı ünlü makalesinde devletin baskı mekanizmasının aksine üretim

mekanizmasının "parçalanmasına değil", "kapitalistlerin yönetiminden kurtulup" "proleter Sovyetlere boyun eğmesine" ihtiyaç duyulduğunu Öne sürdü. *Komünizmin ABCSİ* toplumun devletin yerine geçmesinin üretim yöntemlerinin idaresinin ve mülkiyetinin "bir sınıfın değil, toplumu oluşturan tüm bireylerin bir ayrıcalığı olduğu" varsayımına dayandığını açıkça gösteriyordu. Bu bütün örgütlerin sona erdiği anla-
86
mına gelmiyordu; bilakis, "komünist toplumun tamamı örgütlenmişti". Bu süreç proletaryanın geçici diktatörlüğünde bile başlamıştı. Kitapta kaleme aldığı bölümlerden birinde Preobrajenski şöyle yazmıştı: "Proleter devletin en önemli özelliği, zamanla verimsiz bir örgütten iktisadi yaşamın idaresini üstlenecek bir örgüte dönüşecek olmasıdır."
Toplumun "üretim düzensizliğinden, bireysel girişimciler arasındaki rekabetten, savaşlardan ve bunalımlardan" kurtulmasını sağlayacak olan araç planlamaydı. İktisat düzeni, "üretim için genel bir plan farz eder". Geleceğin komünist toplumunda devlet ortadan kalktığında temel idare "üretimin ve tüm ihtiyaçlarının hesabının tutulacağı" "çeşitli muhasebe ofislerine ve istatistik bürolarına bırakılacaktır". *Komünizmin* ABCsı'nin ikinci ya da "pratik" kısmında "Sovyet devletinin" geçiş dönemindeki rolü tamamen kabul edilir ve *"Sovyet* iktidarının en önemli görevlerinden biri" *"ülkenin tüm* iktisadi /aalryetlerinin devlet idaresinin *genel bir planı doğrultusunda* birleştirilmesi" olarak tanımlanır.
Komünizmin ABCsi'nde komünizm esnasında üretimin genişlemesini elen alan bölümler, her ne kadar öne sürülen savlardan bazıları[6] tek taraflı ve gerçek dışı olsa da, zaman aşımına uğramamayı en iyi başaran bölümlerdir. "Komünist toplumun temelinde üretim ve değişim yöntemlerinin toplumsal mülkiyeti olmalıdır." "Zafer kazanıldığı ve tüm yaralarımız sarıldığı anda komünist toplum süratte üretim güçlerini geliştirecek... Üretimin komünist yöntemi üretici güçlerin üstün bir şekilde büyümesini sağlayacak." "Tüm politikamızın dayanağı üretimin olabilecek en geniş şekilde bü-

6 Temel savlara göre komünizm u anda sınıf mücadelesinin içine çekilmiş ya da "rekabet, bunalım ve savaşlarda" harcanmış olan enerji ve kaynakları üretimi arttırmak amacıyla özgür kılacak; geniş-çaplı üretim ekonomilerinden kazanç sağlayacak; kapitalist toplumdaki parazitsel öğeleri eleyip onlardan verimli emek olarak faydalanacaktır.
61
yümesi olmalıdır." Üretimin genişlemesiyle ilgili sorunlar -üretimin maddi yöntemlerinin ve emek gücünün nasıl arttırılacağı, üretimin farklı dalları arasındaki ilişkilerin nasıl düzenleneceği, daha özenli bir emek disiplini aracılığıyla iş

kalitesinin nasıl i yit e şt i r i I eb İleceği ve bilimin üretime uygulanması ile tecrübeli uzmanların nasıl işe alınacağı soruları- açıkça ortaya konulur ve zorluklar da göz ardı edilmez. Son olarak, maddi olmayan hedefler vurgulanır.
"iş gününün süresi gittikçe azalacak ve insanlar giderek artan bir şekilde doğanın kendilerini mahkûm ettiği zincirlerden kurtulacak. Bireyin beslenme ve giyim ihtiyaçları için harcadığı süre azaltıldığı anda kişi, zihinsel gelişimine daha fazla zaman ayırabilecek... Erkekler ve kadınlar ilk defa olarak vahşi hayvanlardansa düşünen bireylere yaraşır hayatlar sürebilecek."
Devrimin ardından gelen ilk elli yıl boyunca SSCB'nin nüfusu, iki dünya savaşının, bir iç savaşın ve iki ciddi kıtlığın yol açtığı tahribatlara rağmen, 140 milyondan 200 milyonun üzerinde bir rakama ulaştı. Bu artışa kentsel nüfusta muazzam bir büyüme (1914'te toplam nüfusun yüzde 151, 1967'de ise neredeyse yüzde 6O'ı şehirlerde yaşıyordu) ve yüksek bir cehalet oranından tamamen okur-yazarlığa ve yaygın bir orta ve yüksek öğrenim standardına geçiş eşlik ediyordu; SSCB en gelişmiş ve karmaşık üretim süreçlerinden bazılarında üstünlük sağlayarak dünyanın İkinci sanayi ülkesine haline geldi. Bu olağanüstü başarılar Buharin'in İyimser ve kısmen ütopik tahminlerinin tamamıyla hedefi ıskalamadığını gösterir. Bazı iddialara göre SSCB'nin devrimden önce başlamış olan sanayi gelişiminin komünist rejimle hiçbir ilgisi yoktu. Fakat bu tezi ilk defa Bolşeviklerin vazettikleri ve başka yerlerde güçlü bir şekilde reddedilen -büyük sanayilerin ulusallaşması, planlı ekonomi, maliyenin

üstün otoritesinin reddedilmesi, sendikaların iktisadi politikaların kontrolüyle birleştirilmesi gibi- pek çok işlemin daha sonra birçok Batı ülkesinde bazen üstü kapalı ve dolaylı yollarla da olsa kabul edildiği gerçeğiyle bağdaştırmak zor. Fakat bu açıdan SSCB ve başka yerlerde gerçekleşen olayların devrimci bir ideolojinin değil, değişen sanayi teknolojisine dayanan köklü eğilimlerin bir sonucu olduğu söylenebilir. Mamafih, SSCB'nin çağdaş sanayi ilerleyişinin trenini yakalamasında devrimin teşviki ile Batı kapitalizmin içinde yetişmiş olduğu *laissez-jaire* liberalizmine kıyasla çağdaş teknolojik gelişmenin gereklerine daha iyi uyum sağlayabilen ideolojisinin payı olduğunu söylemek yerinde olur.
Komünizmin *ABC'si* tarım ve köylülere fazla ilgi göstermez. Köylülerin desteği devrimin başarısı ve iç savaştaki zaferi İçin gerekli bir koşuldu. Fakat köylüler tek bir sınıf değildi; çoğunluğu oluşturan "orta köylü" "proletarya ve burjuvazi ara-

sındaki dengeyi kurar". Preobrajenskİ'nin tarım üzerine yazdığı bölüm geniş-çaplı ekimi destekleyen alışılmış ve kendinden emin savlan yineliyordu. Fakat onu ilerletmek üzere hazırlanan alçakgönüllü projelerin -kolhozlar, komünler ve arteller, zirai kooperatifler- devrimin ardından beliren, küçük köylülere ait mülklerdeki toprağın eşit parçalara bölünmesi arzusuna karşı koymak için yetersiz olduğu açıktı. Devlet yardımları ve propagandası geniş-çapta tarımı teşvik için Önerilen yöntemlerdi. "Son derece açıktır ki, zorla yapılan kamulaştırma burada kabul edilemez" sözleri küçük sanayi ustaları ve esnaf bağlamında kullanılıyordu. Fakat küçük-çaplı köylü üreticiye de eşit derecede uygulanabilirdi.

1929'dan önce hiçbir parti otoritesi köylünün zorla kamulaştırılması ve kollektifleşmesi olasılığını düşünmeye hazır değildi. Genişleyen bir sanayinin masraflarım karşılamaya yetecek bir sermaye birikimi ve böyle bir birikimi sağlayacak en önemli kaynak olarak köylüler sorunu, ki bu sorun Preobra-

89

jenski'yi en önemli eserinde meşgul edip onun iktisadi politikasının merkezî ekseni haline gelecekti, Komünizmin ABCSİ'nde henüz bir yankı bulmamıştı.

*** * ***

Parti programı ile geleceğin komünist toplumuna yönelik her tasavvurun başarısı proletaryanın oynayacağı role bağlıdır. Emek, üretimin ve böylelikle de, Marksist öğretiye göre, her değerin kaynağıdır; bireyin özgül faaliyetidir. Kapitalist dünyada emek gücünü sağlayan tipik birim, fabrika işçisidir. Kapitalizmdeki proletarya devrimci sınıf haline gelir. İsyanda ayaklanarak yönetimdeki burjuvayı bertaraf eder ve böylelikle kendi kendini ortadan kaldırmış olur; yani kendi proleterligine bir son verip insanlığı artık insanın insanı sömürmeyeceği sınıfsız bir toplum Ütopyasına taşır. Bu toplumsal dönüşüm, bireyin kendi dönüşümüne de işaret eder. Marx'ın 1850 yılında belirttiği gibi, "İşçilere şunu söylüyoruz; 20, 30, 50 yıllık iç savaş ve çatışmaya dayanmak zorunda kalacaksınız; yalnızca toplumsal düzeni dönüştürmek için değil, kendinizi de dönüştürüp siyasi egemenliği üstlenecek hale gelebilmek için." *Komünizmin ABCU* şu beyanda bulunur: "Bundan sonraki birkaç on yıl içinde yeni insan ve alışkanlıklarıyla yeni bir dünya ortaya çıkacak." Bu görüş birden çok Rus devrimci kuşağının bildiri ve yayınlarına ilham vermiştir.

Lenin ve diğer Bolşeviklerin düşüncesine göre Ekim devrimi bir proleter devrimiydi (Petrograd'ta darbeyi gerçekleştirmekte etkin rolü oynamak örgütlenmiş fabrika işçilerine düşmüştü) ve bu devrimin geliştirdiği Sovyet hü-

kümet biçimi de, Marx'ın öngördüğü gibi, nihai sınıfsız ve devletsiz topluma geçiş sürecindeki proletaryanın diktatörlüğüydü. Proletarya yalnızca hükümeti meydana getirmiyordu; ayrıca üretim araçlarının sahibi haline gelmişti. Bu şekilde millîleştirilen üretim araçları arasında toprak

Önemli bir yere sahipti. Rus ekonomisinde tarımın devam eden egemenliğinin ortaya koyduğu teorik sorun, resmî olarak "işçiler ve Köylülerin Hükümeti" adını alan rejimde köylünün İşçinin bir çeşit küçük ortağı addedilmesiyle çözülmüştü. Proletarya ve köylüler arasındaki çıkar çatışması çok daha sonra ortaya çıktı ve Komünizmin ABC'si'nin sayfalarında yer bulmamıştır; 1919'da İşçi ve köylü hâlâ devrimin zaferini güçlendirmeye yönelik ortak amaç İçin sıkıca kenetlenmiş haldeydi. Fakat başka bir sorun başgösteriyordu: işçinin proletarya diktatörlüğündeki yönetici ve yönetilen, hükümdar ve hükmedilen olarak ikili vazifesinin birbiriyle nasıl uzlaşıırılacağı sorunu. Eğer geçiş dönemi kısa süreli olsaydı -zira ilk birkaç ay ve yıl boyunca Bolşevik liderleri kendilerinden emin bir şekilde buna son noktayı koyacak bir Avrupa devrimini bekliyorlardı- sorundan kaçınılabİİİr ya da en azından ertelenebilirdi. Fakat proletaryanın diktatörlüğü ve komünizme geçiş süreci belirsiz bir şekilde uzayıp gittikçe uygulamadaki işçi ve rejim ilişkisi sorunu giderek vahim bir hal aldı.
Bu sorun rejimi eleştirenler tarafından sürekli olarak bireyin hakları, özellikle de Fransız devriminde öngörülen özgürlük ve eşitlik haktan açısından dile getirildi. Marksist eleştiri bu kavrama iki açıdan karşı çıkar. Öncelikle, bu haklar tamamıyla yasal ve siyasi olarak görülüyordu ki, bu 'yurttaşlık haklan' teriminin yaygın olarak kullanıldığı anlamdaydı. Fakat insanların büyük çoğunluğu için yaşam biçimlerini belirleyen şey İktisadi statüleriydi. Uygulamada yalnızca iktisadi açıdan bağımsız olanların yasal ve siyasi hakları vardı (Marx'ın zamanında resmî anlamda bile çoğu Batı ülkesinde siyasi haklar onlarla sınırlıydı) ve onlar da bu haklan iktisadi bağımsızlıklarını sağlamlaştırıp sürdürmek için kullanıyorlardı; iktisadi açıdan bağımlı olanlar için yurttaşlık haklarına sahip olmak faydasız ve manasız-

di. İkinci olarak, bireyin hakları kavramı, yasal açıdan oturmuş ve ayrıcalıklı "tabakalara" dayanan bir toplumu yok etmenin gerekli olduğu ve bireysel girişimci ile işçinin ekonomi sahnesinde halen tanıdık figürler olarak yer aldığı Fransız devrimi döneminde geçerli ve önemliydi. Fakat

onun geçerliliği de bir yanda bireyin haklarını yüksek sesle desteklerken diğer yandan onun yeni ve daha güçlü gruplar içine çekilmesine tanıklık eden bir yüzyılda zamanla tükenmişti; öyle ki, 20. yüzyılın başına gelindiğinde bireysel üretici nadir rastlanan ve ikincil bir fenomen haline gelmişti; sıradan bireyin haklarını kullanabilmesinin, hatta seçtiği mesleği sürdürebilmesinin tek yolu elverişli gruplara katılıp onların yazılı ya da yazılı olmayan kural ve anlaşmalarına uymasından geçiyordu. Bu gelişmeler bireyin toplumun karşısında değil, yalnızca toplum aracılığıyla kendini gerçekleştirebileceği varsayımını bir kez daha makul kılıyordu. Hiçbir zaman büyük ölçüde bir bireysel üretici döneminden geçmemiş olan Rusya'da devrimciler arasında bile bireysel haklar öğretisini destekleyen fazla kişi yoktu. Batı teori ve pratiğinin Marksist eleştirisi burada çoktan kabul görmüştü. Komünizmin ABOi'nİn yazarları bundan öylesine emindir ki, bu tezi, kendisini yanlış çıkarabilecek iddiaların ayrımına varmaksızın, nispeten üstünkörü bir şekilde ortaya koyarlar.

Bu tez, proletaryanın kotlektif bir bütün olduğu varsayımına dayanır. İşçilerinin çoğunluğunun menfaat ve emelleriyle çakışacak bir işçi olabileceğine ihtimal verilmez, hatta bu olasılık tamamen gözardı edilir. Varılan sonuca göre kapitalist kamulaştırıldığı ve üretim araçları proleter devlete devrolduğu anda "sömürünün tüm dayanağı yok edilir".

Burada izlenen mantık açıktır: "Proleter devlet proletaryayı şu basit sebepten ötürü sömüremez: Zaten kendisi de proleter bir örgüttür, İnsan bindiği dalı kesemez. Proletarya ken-
92
di kendisini sömüremez." Aynı düşünce fabrikalardaki disipline de uygulanabilir:

İş disiplini, *her* İşçinin *sınıfına karşı bir yükümlülüğü olduğu duygusu ve* bilincine, miskinlik ve dikkatsizliğin İşçilerin ortak amacına ihanet anlamına geldiği bilincine dayanmalıdır... İşçiler artık kapitalistler, tefeciler ve bankerler için çalışmaz... Tüm yoldaşlar emeğin üretkenligindeki düşüşün İşçi kesiminin tamamının yıkımına yol açacağım bildiğine göre... hepsi, doğanın yaşam-surtan kaynaklarından yararlanmaya yönelik ortak görevi gözetip sahiplenmelidir.

İşçinin kapitalist ülkelerde sendikaya gösterdiği sadakatin aynısını proleter devlete ve onun organlarına göstermesi beklenir.[7] Gruptan bağımsız olarak ve hatta ona karşı gelerek kendi menfaatini gözetmek isleyen işçi bir grev-kıncıdır ve hakeıtiği şekilde işçiler topluluğundan dışlanır. Sendika analojisinin sıkça parti içi anlaşmazlıklara uygulanıp muha-

liflerin "grev-kırıcı" olarak etiketlenmesi ilgi çekicidir.
Bu tez Buharin'in o zamanlar sıkça vurguladığı bir noktayla destekleniyordu - proletaryanın kendi içindeki katman ya da tabakaların varlığı. Teorik tahlilde sınıflar bir bütün olarak görülebilir ve aralarındaki küçük farklılıklar gözardı edilebilirdi. Fakat gerçekte durum böyle değildi. Kapitalist toplumda işçi sınıfının içinde ayrıcalıktı işçilerden oluşan bir "İşçi aristokrasisi" oluşuyordu. Rus proletaryasına dahil olanlar yalnızca ağırlıklı olarak deneyimli fabrika işçileri değildi; aralarında fabrika işine yeni alınmış olup kırsal kesimle bağını henüz kesmemiş çok sayıda eski köylünün yanı sıra daha önce bağımsız esnaf ve zanaatkar ola-

7 Buharın daha sonra *(Ekonomikti Perchhodnogo Perioda,* i, s. 114-15) kapitalist ülkelerde bile sendikaların işçiler arasındaki rekabeti ortadan kaldırıp kapalı işyerlerinde ısrar ederek burjuvazi tarafından tanımlanmış "emek özgürlüğünü" kısmen ortadan kaldırdığına- ki bu da grev-kıncılan teşvik ediyordu- dikkaı çekmiştir.

rak çalışanlar ite genellikle küçük topraklara sahip olup fakir köylülerden çok da farklı gözükmeyen zirai işçiler de vardı. Bu İnsanları fabrika işçisi olarak eğitmek ve onlara proleter bir sınıf bilinci aşılamak emek, sabır ve sıkı disiplin isleyen bir işti. Bu da uygulamada partiyle özdeşleştirilen proleter önderliğe büyük bir sorumluluk yüklüyordu; Lenin 1918'in Nisan ayında şöyle söylemişti: "Proleter önderler, on milyonlarca insanı örgütlemeyi öğrenene kadar gerçek birer sosyalist ve sosyalist bir toplumun yaratıcıları haline gelemezler." Buharin, proletaryanın bu birbirinden farklı ve renkli bileşimine bakarak proletaryanın diktatörlüğü altındaki işçilerin "mecburi disiplinine", ki bazen buna *"mecburi öz-disiplin"* adını da veriyordu, çelişkili bir şekilde İhtiyaç duyulduğu sonucuna varıyordu.[8]
Bu plana göre sendikalara Önemli bir görev düşüyordu.
Parti, Sovyetler ve sendikalann hepsi, proletaryanın farklı örgütleriydi; devrimde her biri "kapitalist toplumsal düzenin karşısında omuz omuza yürümüşlerdi". Devrimin yarattığı yeni düzende Sovyetler "devlet iktidarının araçlarıydı"; sendikalar (ve kooperatifler) ise "iktisadi departmanlara ve devlet gücünün araçlarına dönüşebilecek şekilde gelişmeliydiler". Buharin *"baştan sona bütün* iktisadi *hayatın sendikalar tarafından etkili bir şekilde kontrol edilen bir birlik* oluşturacağı" zamanı bekliyordu. İktisadi politika organı olarak işleyen sendikalann en önemli görevi, işçilerin işbirliğinin üretim sürecini desteklemesini sağlayarak verimliliği arttırmaktı. Parti, Sovyetler ve sendikaların proleter organ olarak paylaştıkları eşit statü, sendikalann bağımsızlık iddialarını sapkın hale getiriyor; ayrıca bireysel işçilerin sendikadan ve

buna bağlı olarak da parti ya da devlet organlarından ayn düşen geçerli menfaatleri olmasını da olanaksızlaştırtyordu.

8 Bu önermenin en iyi ifade edildiği yer; Buharın, *Ekonomiha Peıtkhodnogo Perioda,* i, s. Hl-3.

Biz köle-emeğini biliyoruz, serf-emeğini biliyoruz, Ortaçağ loncalanndaki mecburi, sıkı disiplinli emeği biliyoruz, burjuvazinin "özgür" diye tanımladığı kirahk ücretli-emeği de biliyoruz. Artık tüm ülke için zorunlu olan, yani her işçi için mecburi olan ve iktisadi bir plana dayanarak toplumca düzenlenen bîr emek türüne doğru ilerliyoruz... Tüm emeğin toplum tarafından mecburi kılındığını bitiyoruz. Birey ölmemek için çalışmalıdır. Kendisi çalışmak istemez. Fakat toplumsal düzen onu bu yöne doğru iter ve zorlar.[9]

Bireyin menfaatlerinin grubunkilerle tamamen özdeşleştirilmesi ve parti, hükümet ve sendikanın aynı bileşen gövdenin, yani proletaryanın farklı organları olarak kabul görmesi Batı'nın anladığı anlamda bireysel özgürlük tartışmalarını olanaksız kılıyordu. Batı liberalizmi bireyin devlete karşı hakları olduğunu düşünüyordu; bireyin diğer kollektif bütünlere karşı sahip olduğu haklara yönelik tutumu da bireyin böyle gruplara üyeliğinin gönüllü ve sözleşmeli olduğu ve birey ile grup arasındaki herhangi bir anlaşmazlığın her İki tarafın sahip olduğu üyeliği sona erdirme hakkıyla çözümlenebileceği varsayımına dayanıyordu. Her ne kadar bireyin devlete karşı haklan yıllar içinde kısmen silinmiş ve bazı büyük gruplara, özellikle de sendikalara gönüllü üyelik varsayımının gerçek dişiliği anlaşılmış olsa da, liberal leori tekrar gözden geçirilmemiştir. Sovyet teorisyenleri etkili siyasi ya da iktisadi eylemin ancak gruplarca başlatılabileceğini ve bu gruplann siyasi ya da iktisadi açıdan etkili olabilmesinin yolunun üyelerinin alınan toplu kararlara gösterecekleri sadakat ve İtaatten geçtiğini farz ederler. Bireysel işçinin proleter devlet ya da işçi sendikası karşısında onun faaliyetlerine katılmaktan başka hiçbir hakkı yoktur. Komünizmin ABOİ'nde Özgürlükten söz edildiği zaman (ki bu çok sık görülmez), ya

9 Trelii VierosiiîÎKîi S"tzd *Pmjessional'nykh Soyuzm* 1920) i, s. 28.

kapitalizm zamanındaki İşçilerin sahip olduğu "hayalî" özgürlüğü ortaya çıkarmak ya da proletaryanın diktatörlüğü zamanındaki özgürlüğün herkes için değil, bir bütün olarak proletarya için özgürlük olduğunu açıklamak hedeflenir. Bunun her bireysel emekçi İçin özgürlük anlamına geldiğini sanmak, bireysel emekçinin sendikası karşısında hakları olabileceğini farz etmek kadar gerçek dışıdır. Her ne kadar kitap boyunca üstü kapalı bir ima sezilse de, Buharin bu özgürlük kavramının ne dereceye kadar yeni bir toplum ve yeni bir bi-

rey çeşidinin varlığını farz ettiğini *Komünizmin* ABOi'nde ayrıntılı olarak anlatmaz. Bunu bir sonraki sene yayımlanan *Tarihi Materyalizmin Kuramı* eserinde yapmıştır. Burada, toplumdaki tüm karşıtlıkların ortadan kaldırılmasının bireysel irade ile "topluca Örgütlenmiş irade" arasında bir birlik oluşturacağını anlatıyordu.[10] *Geçiş Döneminin* Efconomisfnde bu sonuca daha da kesin bir şekilde varıyordu:
"Komünist toplumda 'kişiliğin' mutfak bir özgürlüğü olacak; insanlar arasındaki ilişkilerin herhangi bir dışarıdan dayatılan düzenlemesi olmayacak ve böylelikle de zor yolu olmaksızın öz-faaliyeı var olacak."[1l]
Özgürlük küttü işte bu kendi kendini teşvik ve disiplin eden anarşi görüşüyle sona erer.
Özgürlük kavramına kıyasla eşitlik kavramının Marksist düşüncede daha derin kökleri, Marksist Ütopyada ise daha belirgin bir yeri vardır. Bu eski bir geleneğe dayanır. Stoacılar doğal durumda mükemmel bir eşitlik bulunacağını öne sürdüler; erken dönem Hıristiyanlık kurucuları da bireyler arasındaki eşitsizlikleri Düşüşe (cennetten kovulmaya) dayanarak açıkladılar. Marx *KapitaYin* ilk ciddinde Hegelci bir

10 Buharin, *Tcoriya* Ïîlortchesfcogo *Mattriahzma,* s. 38-9.
11 Buharin, *Ehonomika Perekhodnogo Penodai* i, s. 144.

yaklaşım kullanarak eşit ve ayrıştırılmamış soyut bir İnsan emeği fikrinden yola çıktı. Kapitalizm öncesi eşitsizlik biçimleriyle ilgilenmeyerek çağdaş dünyadaki eşitsizliği kapitalizmin zorla uyguladığı işbölümünün bir belirtisi ve sonucu olarak tanımladı.[12] Bu, emeği bir sınıf özelliği haline getiriyordu ve özellikle de zihinsel emek ile kol emeği arasındaki yapay ayrımın da sorumlusuydu: "Doğal bir vücutta kafa ve kol nasıl birbirine bağlıysa, emek süreci de kolun eınegi ile kafa emeğini birleştirir. Daha sonra yolları ayrılır ve halta ölümcül düşman haline gelirler." Marx'ın *Fransa'da İç Savaş* eserinde belirttiği üzere Paris Komûnü'nde bütün kamu hizmetleri baştan sona bir *emek ücreti* için yürütülüyordu.
Marx, Saint-Simon'dan sonra gelen pek çok 19. yüzyıl düşünürü gibi büyük-çaplı makine sanayinin genişlemesinin üretim sürecini basitleştirerek uzmanlaşma ihtiyacını azaltacağına ve işbölümünün kötülüklerini hafifleteceğine inanıyordu:
"Zanaatkar bilgeliğinin bir mücevheri olan 'Herkes kendi bildiği İşi yapsın' deyişi, bir saatçi olan Watt buhar makinesini; bir berber olan Arkwright bir yün örme makinesini ve bir kuyumcu olau Fulton da buharlı vapuru icat ettiği anda tam bir saçmalık haline geldi." İşbölümünün yarattığı "belli bir görevi üstlenen işçi" kavramının yerini "her yönüyle gelişen birey" ("ein total ent-wickeltes lndividuum") alacaktı. Bu-

nun komünist Ütopya bağlamında ne anlama geldiği yüksek bir hayal gücüne dayanan şu sözlerle anlatılmıştı:

Hiç kimsenin tek bir faaliyet alanıyla kısıtlı kalmayıp istediği dalda uzmaulaşabileceği komünist toplulukta toplum genel üretimi düzenler ve böylelikle bugün bir şey, yann başka bir şey yapmamı olası kılar, sabahleyin avlanmamı, öğlen balığa çıkmamı, akşam hayvan yetiştirmemi, yerrtek-

12 Engeli Doğanın *Diyalektiği*'ndeki etkileyici bir pasajda Rönesans'ın büyük isimlerinin "henüz işbölümüne esir düşmediğini" belirtir.

ten sonra eleştirip düşünmemi sagiar, canımın istediği gibi; asla bir avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmak zorunda kalmadan.[13]

Her ne kadar Marx'ın bu tasasız pasajda bireyin mesleğini seçme hakkını ve "üretici emek, bir sınıf Özelliği olmaktan çıkacak" sözleriyle meslekler arasındaki toplumsal ayrılıkları ortadan kaldırma gerekliliğini bireyin mesleğini istediği şekilde saat başı değiştirme hakkına sahip olmasından daha çok vurgulamayı amaçladığını varsayabilirsek de bu fikir, Lenin'in işletme görevinin dönüşümlü olarak işçiler tarafından üstlenilmesi gerektiği düşüncesinde tekrarlanmış ve *Komünizmin* ABCsi'nde katıksız bir biçimde özetlenmiştir:

Komünizm altında insanlar çok-yönlü bir kültür alırlar ve üretimin pek çok dalında rahat ederler: Bugün İdari bir mevkide çalışırım, ertesi ay kaç tane çizme ya da beyaz ekmek üretilmesi gerekliğini hesaplarım; yarın bir sabun fabrikasında, Önümüzdeki ay belki de bir çamaşırhanede, ondan sonraki ay da elektrik santralinde çalışabilirim. Toplumun bütün üyeleri uygun şekilde eğitildiğinde bütün bunlar olası kılınacak.

Özellikle sendika Örgütleri aracılığıyla "kapitalizmin birbirinden ayırdığı iki büyük emekçi kesim, zihin emekçileri ve kol emekçileri sonunda birleşecek". Bundan yaklaşık on yıl sonra Mussolini'nin hapishanelerinden birinde Gramsci'nin düşünüp tarttığı soruyu sormak bu zamanlarda kimsenin aklına gelmiyordu: "İnsan ırkının [yöneten ve yönetilen olarak] ikiye bölünmesinin zamanla gerçekleştiğini mi varsaymahyız yoksa bunun belirli koşullara uyum sağlayan

13 Marx ve Engels. *The German Ideo\ogy,* s. 22, 67. Bu bir erken dönem eseriydi; fakat Marx hayatının sonuna doğru kaleme aldığı *Gotha* Programı Elcjıtrisi'nde bile komünizmle birlikte zihinsel emek ve kol emeği arasındaki farkın ortadan kaybolacağı günden bahsediyordu,

salt tarihî bir gerçek olduğuna mı inanmalıyız?" Teknik gelişmeler Marx, [T] enin ve Buharin'in öngördüğünden daha farklı bir yönde, daha büyük uzmanlaşma ve böylelikle de daha büyük farklılaşma doğrultusunda İlerlemişti: "Bir ba-

kıma bu bölünmenin işbölümün bir sonucu olduğu, bunun teknik bir gerçek olduğu söylenebilir." Liderliğe duyulan teknik İhtiyaç "liderleri diktatörsel alışkanlıklardan vazgeçirmenin" ve "gereksiz fedakârlıkları engellemeyi ihmal etmeye yönelik cani alışkanlığın kökünü kazımanın zorluğuna" dair hüzünlü düşüncenin yerleşmesini teşvik etmişti.[14] Bu sorunun Sovyet bilinçliligine girmesi daha sonraki tarihlerde gerçekleşecekti.

Komünizmin ABCSi kaleme alındığında Sovyet rejimi yaklaşık iki yıldır iktidardaydı ve emeğe ödenecek bedelle ilgili olarak temel bir eşitlik sorunu başgöstermişti. Uygulamaya geçildiğinde vasıflı ve vasıfsız işgücü ya da farklı sanayiler arasındaki geleneksel ücret farklılıklarını yıkmanın imkânsızlığı belli olmuştu ve zaten ciddi anlamda böyle bir teşebbüste de bulunulmamıştı. Daha da utanç verici olan, eski Çar döneminden kalıp Kızıl Ordu'da ve sanayide önemli görevlere getirilmiş olan memur ve mühendislere çok daha yüksek ücretler ödememenin imkânsızlığının belli olmasıydı.[15] 1919'un Mart ayındaki parti programı "tüm emeğe eşit bedel ödenmesinin" "komünizmin tamamen gerçekleştirilmesi" anlamına geldiğini söylerken "Sovyet gücünün şu anda bu eşitliği tam olarak gerçekleştirmeyi başaramayacağını" kabul etmişti ve *Komünizmin ABC'si* de aynı ihtiyatlı tavrı takınmıştı. 1920'li yıllar boyunca ücretler arasındaki

14 A. Gramsci. Tlıe Modem *Prince* (Ing. cev. 1957). s. 14Î-4.

15 *Ekonomika Perehhodnogo Ptrioda,* i s. 65-9'da Buharın Çar döneminden kalma memur ve burjuva uzmanların proletaryanın diktatörlüğü esnasında işçilere emir vermek üzere işe alındığı anormal toplumsal yapıyı açıklayabilmek için epey çaba sarf eder.

eşitsizliğin zamanla ortadan yok olacağı düşüncesi kabul görmeye devam etti; Preobrajenski 1924'te ücret farkına dayanan bir düzenin "sosyalizmle ortak bir yanı olmadığını, olamayacağını" altını çizerek belirtti.[16] Sendikalar belirli aralıklarla uzmanlara ödenen yüksek maaşlarla ilgili tahriklerde bulunup düşük-ücretli İşçilerin maaşlarının arttırılmasını talep etmeyi sürdürdüler. Fakat sanayi süreci karmaşıklaştıkça uzmanlara duyulan ihtiyacın artması ve işçilerin verimliliğini kamçılamak için gerekli olan inisyatifler, eşitlemeye yönelik herhangi bir geniş ölçekli hareketin Önünü kapatıyordu. Stalin 1931'de duyarsızlıkla ücret farklılıklarını savunmaya başlayıp "eşitleme" ya da "dengelemeyi" bir burjuva önyargısı olarak kınadığında parti vicdanlarını dehşete düşürdü fakat böyle bir politikaya yönelik olası resmî yasakların da önünü kesmiş oldu. Modern gelişmiş teknolojinin sanayiye uygulanması her ne kadar teknik açıdan tecrübeli ve yüksek-eğitim görmüş işçilerin sayı ve ora-

nını arttırmış olsa da, olasılıkla yüksek düzey uzmanlar ve yöneticiler İle sıradan vasıflı teknisyenler arasındaki ve tecrübeli teknisyenler ile toplumun daha basit işlerin görülmesi için ihtiyaç duyduğu çok sayıdaki vasıfsız ya da yarı-vasıflı İşçi arasındaki farkın azalmasına değil iyice açılmasına sebep olmuştur. Çağdaş sanayi toplumunda eşitliğin geleceği her yerde kafa karıştırıcı bir sorun teşkil eder. Söylenebilecek olan şey şudur ki, SSCB'dekİ eşit ücret Ütopyası bireysel özgürlük Ütopyasına kıyasla canlılığını daha İyi koruyabilmiştir; daha aşın ve belirgin eşitsizlik şekillerinin büyümesini engellemeye de devam etmektedir.

Buharin'in ulusal soruna yönelik kişisel tutumu *Komünizmin* ABOİ'ndeki "Komünizm ve Vatandaşlık Sorunu" bölümünü daha da ilginç kılar. Bu bölümü kaleme alan

16 V. Preobtajenski, *Novaya Ekonvmika* (1926), s. 176.

Preobrajenski'ydi fakat onun görüşleri de Buharİn'inkilerle tutarlıymış gibi gözüküyor. Bu bölüm, ulusal bölünmeler ile milli husumetlerin İnsanlığın birliğine oluşturduğu engelin yapaylığı üzerine bir nutuk ile açılır ve tüm ülkelerin işçilerini birbirlerini "sömürü ve kölelikte kardeşler" olarak tanımaya ve "kapitalistlere karşı verilen mücadelede dünya çapında bîr cemiyette" ellerini birleştirmeye çağırır: "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin" zaten öteden beri komünist inancın özü olmuştur. Birliğe duyulan ihtiyacı hem iktisadi hem de siyasi düşünceler gerekli kılıyordu. "Eğer milli önyargılar ve milli hırslar sanayi ve tarımın ulusallaşmasına karşı çıkarsa, nerede veya hangi bayrak altında belirirlerse belirsinler onlan bir kenara bırakın!" Hükmedilen ulusların sömürüsü "feodal ve kapitalist dönemlerin vahşi milli kavgalarından" yadigârdı. Çarın Polonyalılar, Ukraynalılar ve Yahudilerin yanı sıra Tunguslar, Kalmuklar, Buryatlar gibi geri kalmış milletlere kurduğu baskılar, Alman ve İngiliz burjuvazisinin benzer günahlarının yanı sıra anılır. "Gönüllü federatif bir cemiyet" tam birleşmenin orta yerinde bir çözüm yolu olarak önerilir. Fakat böyle bir cemiyet "dünya çapında bir iktisat düzeni oluşturmak için yetersiz" kalacaktır ve "dünya çapında sosyalist bir devlete" giden yolda ancak küçük bir basamak olarak görülebilir.

Buharin'in daha önce Lenin'le anlaşmazlığa düştüğü bu nokta, yani bir ulusun (burjuva demokrasisinde bile) kendi kaderini tayin etme hakkına tamamen mi sahip olduğu yoksa bu hakkın "İşçilerin İradesine" mi dayandığı sorusu ihtiyatlı bir şekilde ele alınır. 1919'un Mart'ında parti programı genel anlamda Lenİn'in tezini kabul etse de ulusları, "ortaçağcılıktan burjuva demokrasisine doğru gelişen" ve

"burjuva demokrasisinden Sovyet ya da proleter demokrasiye doğru gelişen" uluslar olmak üzere ikiye ayırıyordu. Komünizmin *ABC'sİ* hükmedilen büyük ulusların ikinci ka-
101
tegoriye dâhil olduğunu varsayar ve böylelikle de "ulusların kaderlerini tayin hakkının" "herhangi bir ulustaki işçi çoğunluğunun hakkı" anlamına geldiğini cesur bir şekilde iddia eder. Fakat yine de "geri kalmış ve yarı-vahşi halkların" hakları konusunda biraz mahcup bir tutum sergiler. "Dünyanın daha gelişmiş ülkelerinde sosyalizm hayata geçtiği zaman" bu halkların "insanların genel ittifakına katılmaya" hazır olacaklarından emin gözükür. Öte yandan, emperyalist ülko>"in proletaryası "geri kalmış toprakların yerlilerine kendi içişlerini istedikleri gibi yürütme hakkını bırakmalıdır", bu ülkelerdeki komünist parti temsilcilerine de "ulusal kaderi tayin etme talebinde bulunma" hakkını. Bu açıdan, diğer konularda da olduğu gibi *Komünizmin* ABOİ geleceğe yönelik ütopyacı bir görüşü -ulusal farklılıkların silindiği bir dünya topluluğu görüşünü- yürürlükteki politikanın beklentileri adına verilen tavizlerle birleştirir.
Komünizmin ABOfnin "İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller" başlıklı bölümü şu yalın İfadeyle açılır: "Komünist devriminin başarılı olmasının yolu, bir dünya devrimi olmasından geçer." Bu, o zamanki Bolşevik liderlerin evrensel varsayımıydı ve Marx ile Engels'in yazdıklarıyla da tamamen uyumluydu. 1919'un Mart'ındaki parti programının talimatı "proleter devrimin dünya çapındaki zaferini sağlamaktan", "önde gelen resmî sosyal-demokrat ve sosyalist partilerde baskın gelen, sosyalizmin o burjuva sapmasına karşı acımasız bir mücadele başlatmaktan" ve yeni oluşturulan Komünist Enternasyonal'i "proletaryanın Özgürlük mücadelesindeki lideri" olarak benimseyip; millî savunmayı, pasifisıleri, jingo sosyalistleri, merkezcileri, Milletler Cemiyeti'ni ve artık sadece Cemiyetin bir yan ofisi haline gelmiş olan II. Enternasyonafi destekleyenleri suçlayarak bu uyanları cazip kılmaktan öteye gitmiyordu. Buharin bundan birkaç ay sonra aynı uluslararası bağlamda şöyle tekrarh-
102
yordu: *"Proletarya* için iktisadi ve siyasi birleşme, bir ölüm-kalım meselesidir."[17]
Ne var ki, dünya devriminin yakın gelecekteki zaferi öngörüldüğü üzere ne parti programı ne de *Komünizmin ABC'si* bilinen anlamda uluslararası ilişkilerden söz açıyordu. 1918'in ilk aylarındaki Brest-Litovsk krizi emperyalist bir kuvvetle birlikte yaşama sorununu ortaya çıkarmış ve

uzun bir mücadeleden sonra Lenin'İn kişisel nüfuzunun ağırlığı sayesinde anlaşmayı kabul etme kararıyla sonuçlanmıştı. O zamanlarda Buharin "devrimci savaşı" sürdürmenin en şiddetli taraftarı olmuştu; Preobrajenski de Sol Muhalefete mensuptu. Aradan geçen bir yıldan uzun zaman sonra Almanya ortadan kalkmış ve "Beyazlara" karşı süren ve Batılı müttefiklerin desteklediği iç savaş tam gaz ilerlerken, Brest-Litovsk'un yol açtığı sorunlar arkada bırakılabilirdi, "İç savaş artık dünya çapında bir boyut kazanmıştır [gözleminde bulunuyordu *Komünizmin* ABC&i], Bir bakıma burjuva devletlerin proleter devletlere karşı açtığı bir savaş halini almıştır." NEP'in (Yeni Ekonomi Politikası) uluslararası ilişkilerde bir uzlaşma ya da gerileme ile karşılaşması İçin (Lenin NEP'e bir "gerileme" adını veriyordu) aradan bir yıl daha geçmesi gerekiyordu. 1921'in Mart ayındaki Anglo-Sovyet ticaret antlaşması, Cenevre konferansı ve Almanya ile Rapallo Antlaşması'nın imzalanması, potansiyel birer düşman olan kapitalist ülkelerle barış içinde yaşanmasının Sovyet dış politikasında acil bir hedef olarak görüldüğü diplomatik faaliyet döneminin başlangıç noktası oldu. 1921'de NEP'in kabul edilmesinin, başka şeylerin yanı sıra Sovyet tarihinde Buharin'İn önemli bir rol oynadığı ve

17 Buharin, *Ehonomika Perekhodnogo Perioda,* i, s. 156.

Komünizmin ABCSi'nİn de çarpıcı bir abidesi olduğu Ütopyacı dönemin sonunu getirdiği söylenebilir. Bu, siyasetçi ve idarecilerin iç savaş ve hayatta kalma sorunlarıyla boğuştuğu ve nüfusun çoğunluğunun dayanılmaz zorluklara maruz kalıp insanüstü çabalar göstermek durumunda kaldıkları bir dönemdi. Böyle dönemler o anın acı gerçeklerini hafifletmek için genellikle mevcut gayret ve ıstırap karmaşasından edinilen tecrübeleri kullanarak varılacak olan gelecekteki toplumsal düzene yönelik görüşleri, böyle bir mücadelenin uğruna verildiği hayalleri temsil eden görüşleri teşvik eder. Böyle fırtınalı ve gergin zamanlarda her devrimci Öğreti ütopyacı öğelerden faydalanır. Lenin *Devlet ve Devrini*[1]* İki de\rim arasındaki süreçte kaleme aldıysa, Komünizmin *ABC'si* de iç savaşın en endişe verici anında, Sovyet Rusya kendisine düşman bir dünyada tecrit edilmiş haldeyken, Yudeniç'in orduları Petrograd saldırısı için, Denikin'in orduları da Moskova'ya yürümek üzere toplanırken ortaya çıkmıştır. İç savaşın kazanılmasının ardından bir yıldan biraz fazla bir zaman geçmişti ve Kronstadt isyanının yol açtığı korkuların sona ermesiyle birlikte Sovyet rejiminin varlığı artık tehdit altında değildi. Rejim neredeyse birdenbire kendini harap ve düzensiz haldeki geniş bir bölgenin tartış-

masız mirasçısı olarak bulmuştu; karşısına çıkan tek zorlu görev kırsal kesimde düzeni tekrardan sağlamak ve şehirlere yiyecek ile yakıt getirmekti. Geleceğe yönelik ütopyacı hayallerden gerçekleşmesi akıl almaz derecede olanaksız gözükenlerin bu görevle bir ilgisi yokmuş gibi duruyordu. Buharin sembolik bir şekilde aşırı devrimci idealizmini aşırı İdari ihtiyatlılık için terk etmiş, sonraki birkaç yıl içinde partinin en sol kanadından en sağ kanadına geçişini tamamlayıp, kendisini "Tek Ülkede Sosyalizmin" en önemli teorik savunucusu haline getirmişti. Devrimin İnişli çıkışlı tarihinde yeni bir dönem açılmıştı.
104
Fakat böylesine kesin ayrımlar yanıltıcı olabilir. Pek çok sadık parti üyesi devrimci ideal ve emellerin Stalinci realizmin kaba etkisi altında bir rafa kaldırılmasından rahatsız olmuşlardı. 1927'nin sonuna kadar bu hoşnutsuzluklar, muhalif grupların -Troçki, Zinovyev ve Kamenev'den oluşan 'Birleşmiş Muhalefeı'in yanı sıra eski "Demokratik Merkezciler" ile "İşçi Muhalefeti" gruplarından hayatla kalanların da- yan-yasal faaliyetleri sayesinde ayakta kalmıştı; sendikalar ve Komsomol bile muhalif seslerini yükselttiler. Bütün karşı çıkışlar ezildikten ve parti ile devlet monolitik bir şekil aldıktan sonra Stalin, Troçki'nin bir zamanlar ateşli bir biçimde sözcüsü olduğu yoğun sanayileşme kampanyasını devraldı. Sovyet ekonomisini sanayileştirme ve modernleştirme kampanyası, iç savaşta yaygın olan ve sürekli artan çabaya yönelik aynı ateşli teşvik ile çekilen zorluk ve eziyetlere yönelik aynı küçümseme edasıyla yürütülüyordu. Buharin'in kendisi de 1928'de Komsomol Kongresİ'ne erken dönem yazılarındaki kadar inandırıcı ve ütopyacı sözlerle seslendi:
Bütün kuruluşumuza bir anlam yüklemek, tam sosyalizm ve komünizm için, onları tam anlamıyla gerçekleştirmek adına propaganda yapmak... eserimizin ekseninde yer almalıdır. Ancak o zaman gençler arasında belli bir kuruluş duygusu yaratabiliriz... ancak bu yolla proletaryanın kahramanca görevinin barikatlarda çarpışmak ya da doğrudan askerî hareketin sahasında durmak olduğunu sanan o güçlü önyargıyı delebiliriz. Bu yanlıştır! İşçi sınıfı hem savaştığı zaman hem de dünyanın henüz tanımadığı, geleceğin büyük beşerî toplumunu kurduğu zaman kahramanlaşır.[18]
18 VII *Vsesoyuznyi S'ezd* VLKSM (1928), s. 31.
105
Bu kampanyanın başarısını sağlamak için muazzam baskılar ile tahakküm dolu önlemler alınmıştı. Fakat geniş

çapta gizli bir idealizm eğilimi, günün kabuslarını hafifletmek üzere geleceğe yönelik Ütopyacı bir hayal olmaksızın başarıya ulaşamazdı. Ütopyacı arzulardan nasibini almamış hiçbir toplum yeri:ıde durmaktan kurtulamaz. Sovyet toplumu yerinde durmamıştır. 1950'li ve '6O'lı yıllardaki Stalİnizasyondan kurtulma mücadelelerinde tutkulu idealistler ile ihtiyatlı idareciler arasındaki eski çatışma tekrar kendini belli etmektedir. Kruşçev'in 1958'de 21. Parti Kongresi'ne sunduğu yedi-yıl planındaki tezler "kol emeği ile zihinsel emek, kentler ile kırsal kesim arasındaki temel farkların kaldırılması için... acil önlemler" alınması gerektiğini belirterek Marksist programdaki eski ütopyacı öğeleri canlandırmıştır. 1965'te dış basında yer alan SSCB'nin *Komünizmin ABC'sfnİ* yeniden yayımlama niyetiyle ilgili haberler asılsız çıktı. Fakat bu öneri için bir kampanya başlatılsaydı, henüz hayatta olan parti tarihinin daha eski ve daha idealist dönemlerine geri dönme arzusuna işaret ederdi. Bu eserin uzun pasajları artık geçerliliğini yitirdi ve bugün neredeyse okunamaz halde: Bu da geçmiş kuşakların Ütopyalarının ortak kaderidir. Fakat İçinde yazılmış olduğu ruh halinin bir bölümü bugün hâlâ hayatta. Bir eyleme esin kaynağı olacak kadar güçlü olup olmadığını zaman gösterecek.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sovyet Toplumunun Yapısı

Son zamanlarda Sovyet toplumunun yapısı konusuna epey ilgi gösterildi. Yayımlanan Üçüncü Programda Profesör Seton-Watson, Sovyet toplumundaki mevcut yönetici sınıf ile Victoria Dönemi İngiltere'sindeki yönetici sınıf arasında bir analoji kurma teşebbüsünde bulundu.[1] Burada "özel bir burjuvazi" yerine bir "devlet burjuvazisi", fakat yine de bir burjuvazi, yani burjuva bir yönetici sınıf bulunduğunu belirtti ve mimari ile müzik konularında Sovyet ve Victoria dönemi zevklerini karşılaştırıp her ikisinde de özgül bir burjuva karakteri bulunduğunu öne sürdü. Sanırım Profesör Seton-YVatson'dan ayrıldığım nokta konularımızın özünden çok kullandığımız terminoloji. Ne var ki muğlak bir terminoloji muğlak düşünceye yol açar: Ben de burada onun terminolojisini neden yanıltıcı bulduğumu açıklayıp Sovyet toplumunun yapısı üzerine kendi düşüncelerimi ortaya koymak arzusundayım.

Öncelikle Sovyet toplumu da dâhil olmak üzere her örgütlü topluluğun bir yönetici grubu doğurduğu hususunda an-

, 2 Haziran 1955.

tasalım. Ayrıca çağdaş Rusya'nın, tıpkı Victoria dönemindeki İngiltere gibi, bir sanayi devriminin sonucunda ortaya çıktığı

konusunda da anlaşalım. (Nitekim, Büyük Britanya ve Rusya
dışında sanayi devrimlerini yabancı sermaye yardımı olmak-
sızın gerçekleştirmeyi başaran bir başka büyük ülke yoktur -
bu hakikat her ikisini de çirkinleştiren bazı tatsız özellikleri
açıklamak için yardımcı olabilir) Mimari ve müzik konu-
sunda fikir yürütmekten kaçınacağım. Ne var ki Victoria
edebiyatı ve mevcut Sovyet edebiyatı arasındaki bazı benzer-
liklerin açıklamasının bu ortak sanayi devrimi altyapısına
dayandığına inanıyorum. Her ikisi de aynı kaba ahlâkçı eği-
limleri, insan davranışını salt siyah ve beyaz olarak resmet-
me alışkanlığını, çalışkanlığı başarıyla ödüllendirmeye ve
tembelliği küçük düşürerek cezalandırmaya yönelik aynı ba-
sit, saf hevesi sergiliyor. Her ikisi de İş hayatında çalışkanlık
ve verim, günlük yaşamda ise saygıdeğerlik ve kendine hâ-
kim olma erdemlerini telkin ediyor. Tüm bunlar yükselişteki
herhangi bir sanayi toplumundaki yönetici grubun halkının
alt tabakasında bulunmasını vazedeceği, topluma hizmet et-
me görevi, kaynakları harcamayıp muhafaza etme görevi gibi
faziletler. Buna Victoria çağında çoğunlukla "dindar, dürüst,
ağırbaşlı" bir hayat sürdürme adı veriliyordu ve bunlar bu-
gün Sovyet ahlâkçılarının Sovyet İşçisini ıslah etmek amacıy-
la edebiyata aşıladıkları ideallerden çok da farklı değil.
Şüphesiz bunlar genellikle burjuva idealleri ya da burju-
va değerleri olarak adlandırdığımız şeyler. Fakat bu noktayı
sorgulamadan kabul edersek kendimizi kandırmış oluruz.
Bunlar sanayi devriminin idealleri ve sloganları; bazıları da
ağırlıklı olarak ticari bir kapitalizmin erken döneminden
miras kalmıştır. Britanya'da Fransız devrimini takip eden
Sanayi Devrimi iktisadi açıdan endüstriyel kapitalizmin
yükselişiyle, siyasi açıdansa burjuvazinin ya da orta sınıfın
iktidara yükselişiyle ilişkilendiriliyordu. Fakat Rusya'da sa-

nayi devrimi tamamen farklı bir iktisadi düzeni başlatan ta-
mamen farklı bir siyasi devrimle özdeşleştiriliyordu. 1917
devrimi yalnızca eski toprak sahibi aristokrasinin kalıntıla-
rını değil, yükselişteki endüstriyel ve ticari burjuvazinin
kalıntılarını da yok edip yepyeni ve taze bir liderler toplu-
luğunu iktidara getiriyordu.

Sözcük seçimi üzerine girişilen tartışmalar genellikle fu-
zulidir; eğer biri her endüstriyel toplumun yönetici grubuna
burjuva etiketini yapıştırmak isterse, sanıyorum, bunu yap-
maya hakkı vardır. Ne var ki Sovyet yönetici grubunu burju-
va olarak adlandırmak bana kalırsa iki önemli sebepten ötü-
rü uygunsuzdur, ilk itirazım şu ki "burjuva" ve "burjuvazi"
sözcükleri modern tarihle kendine özgü ve kanımca da say-

gıdeğer bir yere sahip. Burjuvazi bazen 19. yüzyıl uygarlığı adını verdiğimiz, tarihin o ihtişamlı döneminde itici bir güç olarak görev yaptı. En önemli iki dayanağı İnsan Haklan ile Ulusların Zenginliği idi. Bu, bireyin muhteşem çağıydı. Bütün insanlar, eşit vatandaşlık haklarına sahip olmaları anlamında özgür ve eşit sayılıyorlardı. Devletin tek görevi bu hakların temini ve korunmasıydı. Toplumun kollektif bir kavram olabileceği görüşü reddediliyordu. İktisadi düzen de aynı şekilde diğer bireylerle rekabet halindeki bireyin özgür iradesi üzerine kurulmuştu: "Birleşim" prensipte kötü bir şeydi. Bu İktisadi düzende özel mülkiyet merkezî bir role sahipti; bunun sebebi kısmen servetin, faziletin ödülü ve elle tutulur kanıtı olarak görülmesi ("bireyin değeri nedir?" sorusu "ne kadar mülke sahip?" anlamına geliyordu); kısmense mülkiyetin, sanayinin çarkını döndüren özel teşebbüsün temel dayanağı olarak kabul görmesiydi.
Mülkiyet uzun bir süre boyunca siyasi hakların bile bir koşulu sayılmıştı: Marx mülkiyet çeşitlerini "siyasi Örgütlenmenin sağlam temeli" olarak belirlemişti. Ve bu sadece Marksist görüşün bir parçası da değildi. Ünlü Victoria çağı

deyişiyle "ülkede bir payının olması" için mülkiyet sahibi olmak gerekiyordu. Mûlkiyet-imtiyazının izleri bu yüzyıla kadar ingiltere'den silinmemiştir. Bireysel mülkiyet burjuva medeniyetinin temeliydi. Hauriou 19. yüzyılda hukuk ilmi üzerine yazılmış en ünlü Fransız ders kitabında "sivil yaşamın, bireyin kendi mülkiyetinden faydalanma *(jaire valoir)* hakkından oluştuğunu" belirtir. Bana kalırsa ne üretim yöntemlerini ne de metaları kontrol eden ve ne üretim ne de ticaretten kâr sağlayan bir burjuvaziden söz etmek kendi içinde bir karşıtlık oluşturur. Sovyet Rusya'da, burjuvazinin tarih boyunca temsil ettiği bütün özgül değerlere hem teorik hem de pratik açıdan karşı çıkmakta olan bir düzenle karşı karşıyayız.
Bu kullanıma itiraz etmeme sebep olan bir diğer husus da Sovyet toplumunda yerinde bir şekilde ve genel kanı uyarınca burjuva diye adlandırılan bir unsurun bulunmuş olması, hatta bir bakıma halen mevcut olmasıdır. Lenin NEP'ten kaynaklanan toplumsal yapıyı betimlerken "iki sınıfın -işçiler ve köylülerin- işbirliğinden ve şimdi de bu işbirliğine bazı koşullarla oıak edilen *nepmenler,* yani yeni burjuvaziden" söz etmişti. Lenin'e bakılırsa 1921 yılının burjuvazisi ağırlıklı olarak *nepmcnlerden* oluşuyordu: Bundan sonraki birkaç yılda ülkede bir başka burjuva grubu yükselişe geçmişti: Zengin köylüler ya da *kulaklar.* Fakat

burada esas olan şudur ki Sovyet toplumundaki bu burjuva unsurlar -*nepmen* ve *kulaklar*- yönetici grubun bir parçası değildi; ancak toplumun, rejim henüz onlardan kurtulacak kadar güçlü olmadığı için geçici bir hoşgörüyle karşılanan üyeleri konumundaydılar. 1920'lerin ortalarında bazı Bolşevik liderlerinin, özellikle de Buharİn ile Rikov'un, bir süreliğine *kulakların* isteklerine müsamaha gösterdikleri doğrudur. Fakat bu sözde Sağ muhalefet 1929'da safdışı kalmıştı. İlk beş-yıl planının uygulamaya konulması ve köylünün
110
kollektifleşmesiyle bu konu kapandı. Eğer Sovyet Rusya bir burjuvazi tarafından yönetiliyor olsaydı bu hadiseler gerçekleşemezdi. Sovyet toplumunun yönetici grubu kesinlikle ve tartışılmaz bir biçimde burjuva karşıtıydı. Bugün bile Sovyet toplumunda burjuva unsurları bulunabilir - muhtekirler, temasçılar, şehirdeki ve kırsal kesimdeki özel tüccarlar gibi. Ne var ki bu burjuva öğelerinin, yönetici grup onları sevdiği ya da istediği için değil, onlardan kurtulmaya gücü yetmediği için varlığını sürdürdüğü su götürmez bir gerçektir. Burada akıl almaz eşitsizlikler var; yönetici grup halktan daha İyi, çok daha iyi bir yaşam sürdürüyor. Fakat bu, herhangi bir toplumdaki herhangi bir yönetici gruba özgü bir özelliktir. Sovyetler Birligi'ndeki yöıietici gruba burjuva etiketi yapıştırmaya sebep olamaz.

Fakaı terminolojiyle ilgili bu sorulardan uzaklaşalım ve bu yönetici grubun bileşenlerine biraz daha yakından bakalım. Tarihsel açıdan başlayalım, 1917'nin galipleri proletaryanın diktatörlüğünü, ya da daha gerçekçi olursak proletaryanın ve köylülerin diktatörlüğünü kurduklarına inanıyorlardı. Köylüler nasıl toprağı ele geçirmeye teşvik ediliyorduysa, işçiler de fabrikaları ele geçirmeye teşvik ediliyordu, "işçilerin denetimi" dönemin sloganıydı. Fakat işçilerin denetimi işe yaramadı; bunun yokluğunda proleter diktatörlük gerçeklikten çıktı ve bir sembol haline geldi. Peki, yerine ne geçmişti? Yanıt açıktır. Önce partinin diktatörlüğü -ki bu terimi o zamanlar Lenin ve başkaları kullanmış olsa da daha sonraları sapkın olarak reddedilmişti- ve sonra da parti mekanizmasının diktatörlüğü. Bir başka deyişle Sovyet toplumundaki yönetici grubun kimliğini saptamak istiyorsak bir sınıf değil, bir parti aramalıyız.

Toplumun Marksist sınıf tahlili 19. yüzyılın doğurduğu bir sonuçtu. *Komünist* Mcmi/esto'nun açılış cümlesi olan o ünlü ge ıellemeyi, yani bütün tarihin bir sınıf mücadeleleri
111
tarihi olduğu görüşünü inandırıcı bulan fazla insan yok.

Marx yerinde bir şekilde o dönemdeki Ban Avrupa toplumunun en önemli özelliği olarak belirlediği şeyi alıp kapsamlı bir şekilde diğer dönemlere taşıdı fakat bu uygulamanın uygunluğu çok da kesin değildi. Marx sınıf sözüyle ne demek istediğini asla açıklamadı: Herhalde yaşadığı devirde öyle aşikâr bir olguydu ki bir tanımlamaya ihtiyaç duymayacağını düşündü. Fakat temelde açıkça ekonomikti: Sınıfı belirleyen şey bireylerin üretim araçlarının mülkiyetleriyle olan ilişkisiydi. Sınıf ingilizce'de genellikle sosyal statünün eşanlamlısı olarak kullanılır, Marx onu bu anlamda kullanmıyordu; Marx'ın anladığı anlamda yönetici bir sınıf bugün SSCB'de bulunmamaktadır. Bunun yerine kurumsal temsilini partide bulan bir yönetici grup vardır.
Bana kalırsa bu nokta çok önemli. Sınıf iktisadi bir oluşumdur, parti ise siyasi bir oluşum. İktisadi unsurların günümüzün toplumsal yaşamında 19. yüzyıla kıyasla daha küçük bir role sahip olduğunu iddia etmeyeceğim. Fakat yine de, Marx'ınkİ de dâhil olmak üzere 19. yüzyıl iktisadi düşüncesinde baskın olan, iktisat ve siyaseti ayıran o keskin çizginin artık geçerliliğini yitirdiği konusunda ısrarlıyım. En azından Sovyet Rusya'da iktisat, siyaset anlamına geliyor ve Sovyet toplumunun yapısı da iktisadi bir sınıf değil, siyasi bir parti Üzerinden tahlil edilmelidir.
Dediğim gibi işçilerin denetimi fabrikalarda başarısızlığa uğradığı zaman proletaryanın diktatörlüğünün yerini partinin diktatörlüğü aldı. Ve işçilerin denetiminin çökmesinin sebebi işçilerin gerekli teknik ve idari vasıflara sahip olmamasıydı. Yönetici grubun, yani partinin ilk görevlerinden biri sanayiyi tekrardan üretime geçirmek İçin her tabakadan teknisyen ve masabaşı işçisini bulabilmekti; o zamanlar adlandırıldıkları üzere bu "uzmanlara" yönelik nasıl bir tavır takınılacağı sorusu da parti literatürünün daimi bir meşguli-
112
yetiydi. Bundan birkaç yıl sonra tanım makineleştirip ekim için modern yöntemler uygulamaya yönelik daha da vahim bir sorunla karşılaşıldığında, asıl zorluk yalnızca makineleri tedarik etmekten değil, bunlardan faydalanıp kullanımını denetleyecek vasıflı bir kadro bulmaktan da kaynaklanıyordu. Hâlâ işçilerin devleti olarak anılan yönetici grupta idari -ve biraz da şüpheli- bir göreve gelen ve rejim için vazgeçilmez olan kişiler uzmanlardı; partinin onlara yönelik tutumunu incelemek, Sovyet toplumu tahlilinin bir gereğidir.
Partinin uzmanlara yönelik tutumu başından beri *nepmenlerc* yönelik tutumundan gözle görülür şekilde farklıydı. Nepmen ve *kulak,* rejimle uyuşmayan hedefler gözeten

ve ancak gerektiği müddetçe hoşgörülecek bir rejim düşmanıydı. Sadık bir *nepmen* ya da sadık bir *kulak* olamazdı; hiçbir *nepmen* ya da *kulak* partiye kabul edilemezdi. Öte yandan uzman, her ne kadar *nepmen* gibi kökenleri uyarınca bir sınıf düşmanı olsa da, hizmette bulunduğu rejimin menfaatlerini gözetiyordu. Kökenleri onu şüpheli kılabilir. Fakat sadık olabilirdi ve çoğunlukla da öyleydi; zamanla daha çok sayıda uzman parti üyesi olmaya başladı. Uzmanın kökeni kendisi İçin belirleyici bir faktör değildi. Kökeninde burjuva olabilirdi fakat işlevinde burjuva değildi. Girişimcinin sahip olduğu iktisadi bağımsızlığa sahip değildi. Tam tersine, siyasi açıdan hükümete ve partiye dayanıyordu. Eğer başarılıysa bu başarısı artan kârlarla değil, daha büyük ve daha iyi bir işe terfiyle ödüllendiriliyordu. Dünya devriminin ağırdan alınması, "tek ülkede sosyalizmin" duyurulması ve sanayileşme politikası uzmanın asimilasyon sürecini kolaylaştırdı. 1920'lerin sonuna gelindiğinde o artık rejimin sadık bir hizmetkârıydı; terfi ve parti üyeliği yollan artık kendisine açılmıştı.

Bu zamana kadar uzmanın siyasi kararlar üzerinde önemli bir etkisi olduğunu düşünmüyorum. Kararlan verenler

113

hâlâ eski parti liderliği, parti entelijansiyasında devrim öncesi dönemden kalma isimlerdi. Fakat 193O'lu yıllarda devrim öncesi Rusya'yı hiç tanımamış olan yeni bir kuşak yetişmeye ve işçilerin çocukları da eğitim basamaklarında tırmanmaya başladığında bu ayrımlar yavaş yavaş önemini yitiriyordu. Burjuva kökeninin ayıbı artık şiddetle hissedilmiyordu; masabaşı işçilerinin tamamı -parti memurları, hükümet memurları, müdürler, teknisyenler, öğretmenler, doktorlar, avukatlar ve her kesimden aydınlar- zamanla birleşmeye başladı. Resmî beyanlar bu yeni enıelijansiyanın üyelerini yüceltirken Stalin anayasası onlara kökenlerine bakmaksızın seçme ve seçilme hakkını, 1939'un parti kanunu da parti içinde işçi ve köylünün hemen yanı başında bir statü verdi.

Sovyet toplumunun yönetici grubunu, farklı sınıf kökenlerinden gelip Marksist ya da Leninist anlamda bir sınıf teşkil etmeyen bu yeni enıelijansiyada bulabiliriz. Proletaryanın diktatörlüğünün yerine geçen bu sınıftır; bu olguyu mazur gösteren tek teorik açıklama da *mison â'etre* ve hedefinin - kendisini bir arada tutan kuvvetin ülkenin sanayilestirilmesi olduğudur. Bu açıdan, hâlâ proleter devrimin hareket gücünü yansıtmaktadır ve bu uzun devredeki hedef için işçinin kısa devredeki refahı -ve tabii köylünün ki de- merha-

metsizce feda edilecektir. Eğer hâlâ bir avuç dolusu *nepmene* müsamaha gösteriyorsa buna zorunlu olduğundandır. Kolhoz* işçisini iyi bir sosyaliste dönüştürmek üzere ümitsiz ve çetin bir mücadele vermektedir - bu mücadelenin önüne geçen daha da vahim gereklilik, onu, tüketim mallarından ibaret yavan bir karşılık için şehirleri beslemek yönünde telkin etmektir. Sanayileşmeyi destekleyen herhangi bir yönetici grubunu bekleyen temel sorun budur.

{*) Büyük ölçekli kollcktif larım işletmeleri - ç.n.

Bir soru daha: Bu yönetici grup nereye kadar kapalı ve ayrıcalıklı bir toplumsal birim teşkil etmektedir? Profesör Seton-Watson eğitimsel ayrıcalığın büyümesini vurguluyor. Bana kalırsa bu tez fazla ileri gidebilir. Her yönetici grup altındakilere, özellikle de çocuklarına sahip çıkar ve iyi eğitim fırsatları yetersiz kaldığında çocuklanna en iyi şeyleri sunmaya çabalar. Fakat Sovyet toplumu hakkındaki temel gerçek, gelişen bir iktisadın toplumu olduğu ve eğitim olanaklarının da hızla geliştiğidir. Gelişmekte olan bir toplumda dışlama politikaları işe yaramaz ve uzun süreli de olamaz. İşçi çocuğunun, parti görevlisinin ya da sınaî müdürün çocuğuyla aynı koşullara sahip olmadığı bir gerçek. Fakat aradaki fark kapanmayacak türde değil, üstelik Sovyet ekonomisi bugünkü hızıyla gelişmeye devam ederse tamamen kapanacak türde gözüküyor. Bu böyle sürüp gittikçe Sovyet toplumu ve yönetici grubu esnek bir yapıda kalacak ve daha pek çok değişiklik göreceğiz. Bu arada, Rusya'daki mevcut rejimi Çarcı bir otokrasi ya da Victoria burjuvazisi gibi geçmişle gördüğümüz şeylerle karşılaştırmaya kalkarsak yanılgıya düşeriz. Bu, tüm olumlu ve olumsuz yönleriyle yeni bir tarihsel olgu ve bunu olduğu gibi görmeye çalışmak en doğrusu olacaktır.

ALTINCI BÖLÜM

Yukarıdan Devrim:
Kollektİfleşmeye Giden Yol

1929 yılının sonunda alınan Sovyet tarımının kitlesel kollektifleştirilmesi kararı günümüze dek bir muamma olarak süregelmiştir. Parti liderlerinin o zamana kadarki beyanlan böylesine geniş ölçekli bir tedbirin alınabileceğini akıllara getirmemişti. Karar tahmin edilemeyecek derecede feci sonuçlar doğurdu ve sağlayabileceği faydaların tesirini yıllarca azaltmış oldu. Artık bu sorunu günümüzde edindiğimiz bilgiler ışığında gözden geçirebildiğimize göre bu şiddetli çözümün neden böyle aceleyle uygulandığı konusunu doğrudan tartışmaya açabiliriz.

Pek çok yazar[1] Sovyet liderlerini bu zorlu durumu böylesine uygunsuz bir eylemle çözmeye iten sebebin ideoloji olabileceğini öne sürdü. Şüphesiz Marx büyük çaplı kollekȕf örgütlenmenin sanayinin yanı sıra tarımda da etkili olacağına inanıyordu; köylünün küçük bir mal sahibi konumundaki gerici rolünü er ya da geç terk edeceğini ve proletaryanın saflarına katılacağını düşünüyordu. Fakat görünü-

1 D, Mitrany, *Marx againsı the* PMMM (1961) çeşitli yerlerde; A. Nove in Sovtel *Studiu,* Nisan 1959, s. 386.

şe bakılırsa köylünün buna zorlanması gerektiğine değil, bunun devrim sürecinin doğal bir sonucu olacağına inanıyordu. Marx'ın ölümünün ardından Engels, *Fransa* ve *Almanya'âaki Köylü Sorunu* başlıklı risalede, "[büyük toprak sahiplerinin aksine] küçük köylüleri zor yoluyla, baskı yapılarak ya da yapılmaksızın kamulaştırma" fikrini tamamen reddediyordu:

Küçük köylülere ilişkin görevimiz öncelikle onların özel üretim ve mülkiyetlerini kollektif üretim ve mülkiyete çevirmektir - fakat zora dayanan yöntemlerle değil, örnek yoluyla ve bu amaç için onlara sosyal yardım olanakları sunarak.

Lenin bu pasajı devrim öncesi ve sonrasında pek çok kez alıntılamıştı; bu sözler pekçok Bolşevik tarafından da biliniyordu. İç savaş doruk noktasındayken, 1919'un Mart'ında düzenlenen sekizinci parti kongresinde bile Lenin, "kulaklarla doğrudan savaşıyorduk, savaşıyoruz ve savaşmaya da devam edeceğiz" diyerek kulaklara yönelik bazı darbelerin yanlışlıkla orta halli köylülere isabet etmesini kınadı; Lenin'in kaleme aldığı kongre önergesi de orta halli köylülere karşı şiddet kullanmama prensibinin alımı iyice çizdi:

Sovyet iktidarının temsilcileri orta halli köylüler için her türlü birlik ve tarımsal komünü teşvik ederken böyle kurumların inşasında en ufak bir zorlamaya İzin verilmemelidir... Köylüleri komünlere bağlamak amacıyla sırf doğrudan değil, dolaylı yolla olsa bile zor kullanma teşebbüsünde bulunan Sovyet İktidarı temsilcileri yaptıklarından sorumlu tutulup kırsal kesimdeki görevlerinden alınmalıdır.

1920'li yılların ortasında kollektifleşme, parti programının bir bolümü, fakat yine de uzakta ve bir türlü ulaşılama-

yan bir hedef olarak süregeldi; Molotov'un bile 1925 yılında "geniş köylü kitlelerinin kollektifleşıirilmesiyle ilgili fakir köylü hayallerinden" söz ettiği kayıtlara geçmiştir.[2]
1927'nİn Eylül ayındaki muhalefet platformu zor kullanımı

konusunu tam olarak açmadan ve hatta bu konuya bir atıfta bulunmaksızın kamulaşmış tarıma doğru kademeli ilerleme talebini tekrarladı.
1927'nin sonunda Sol'un tekrar ortaya çıkmasıyla birlikle kollektifleşmeden daha çok söz edilmeye başlandı ve Aralık ayındaki on beşinci parti kongresinde de "kulaklara yönelik bir saldın" ilan edildi. Fakat burada bir zor kullanma niyeti olduğu imasında bulunulmamıştı. 1927'nin Kasım ayında yabancı bir delege Stalin'e "köylü sorununda kolektivizmi nasıl gerçekleştirmeyi" düşündüğünü sorduğunda Stalin "iktisadi, mali ve kültürel-siyasi yapıda alınacak tedbirlerden" söz etti ve şu sonuca vardığını açıkladı: "işler o istikamette ilerliyor, fakat henüz o kadar İleriye gidilmedi ve amacımız yakın zamanda da gerçekleşmeyecek'. Stalin kongredeki konuşmasında 'kulakların işini idari tedbirlerle, GPU aracılığıyla bitirmeyi gerekli gören ve bunu olası sanan yoldaşlara" (muhtemelen muhalefet üyelerine) saldırdı; Molotov da partinin hâlâ NEP'e sadık olduğunu açıklayarak şöyle devam etti: "Bu iş ancak büyük kollektif çiftliklere yavaş bir geçiş süreciyle devam edebilir... Geniş-çaplı çiftçiliğe geçişte hiçbir yanılsamaya, köylüye yönelik hiçbir baskıya izin veremeyiz."
1928'in ilk birkaç ayında yaşanan feci tahıl kıtlığından sonra bile en hırslı planlamacıların aklına toplu kollektifleşmeyi zor yoluyla gerçekleştirme fikri gelmemişti. 1928'in güzünde kaleme alınan ilk beş-yıllık planın kurucuları "tarımın kamulaşmış sektörünün" gelişmesiyle ilgili iyimser tahminlerde bulundular fakat "kamulaşmış sektörün, bu

2 *Pravda,* 9 Mayıs 1925.

beş yılhk sürecin sonunda varacağı boyutlarla orta halli köylü gruplarının piyasaya getirdiği ürünlerle başa çıkabileceğini iddia edersek kendimizi kandırmış olacağımız" gerçeğini açık bir şekilde kabulleniyorlardı. *Pravda 2* Kasım 1928'de "kırsal kesimdeki kapitalist unsurların işgali gibi karmaşık bir sorunu idari tedbirlerle çözmeye çalışmaya yönelik cahil teşebbüsleri" kınadı ve 2 Haziran 1929 gibi daha ileriki bir tarihte manşetten attığı başlıkla "Ne terör ne de kulakların tasfiyesi, sadece NEP'İn izinden giden bir sosyalist saldırı" talebinde bulundu. 1929'un Nisan ayındaki on altıncı parti konferansında kulakların kolhozlara kabul edilip edilmeyeceği hususunda şiddetli bir münakaşa çıktı. Kabul edilirlerse kolhoza baskın çıkıp onu saptırabilirlerdi; dışlanırlarsa kolhozlarla rekabet eden bağımsız üreticiler olarak yollarına devam edeceklerdi. Başka bir çıkış yolu tasavvur edilemiyordu. Bolşevik'teki bir yorumcu ironik bir dille şu gözlemde bulundu: "Kulakları topraklardan sürmek

ya da onları çöl arazilerine sürmek veya ıssız bir adaya yollamak kabilinden hiçbir öneri duymadık." Kalinin, Mayıs 1929'da gerçekleşen Sovyetlerin beşinci sendika kongresinde Sovyet politikasının hedefinin yalnızca kollektif tarımı teşvik etmek değil, ayrıca "fakir ve orta halli köylülerin bireysel ekonomisini" de İyileştirmek olduğunu belirtti.[3]
1929'un Aralık'ında aniden alman karara her ne sebep olduysa hiç kimse böyle bir kararın alınabileceğine altı ay Öncesinde ciddi bir şekilde ihtimal vermemiş ve bunu parti Öğretisinin bir gereği olarak da düşünmemişti. Ancak Aralık ayına gelindiğinde Stalin, Engels'ten yapılan o ünlü alıntıyı toprakta özel mülkiyetin yaygın olduğu bir rejim zamanında yazılmış olduğu gerekçesiyle mazur göstermeye çalıştı; fakat yine de Lenin'in ya da kendisinin daha önce bu ko-

3 5 *S"tzd Sovctov SSSR* (1929) no. 15, s. 3.

nuyla ilgili verdikleri beyanlardan söz etmedi. Marksist öğreti prensipte kollektifleşmeyi destekliyordu. Fakat siyasetçileri bu şekilde davranmaya itenin dogma olduğunu iddia etmek saçma olurdu.
1925 yılında savaş öncesi düzeylere ulaşılıp mevcut fabrika ve makinelerin çoğu yeniden üretime geçinceye kadar sanayileşme, bir sorun olarak görülmemişti. Genişleme hızı ciddi bir sorun olarak başgösıermişti. 1926, Dnieprostori'nin, 1927 ise Stalingrad traktör fabrikasının açıldığı yıldı. Preobrajenski "ilkel sosyalist birikim" üzerine 1924'ün sonlarında kaleme aldığı ünlü makalesinde gelişmenin masraflarının karşılanmasının tek yolunun köylülerden "fazlalıklarım" almak olduğunu belirtti ve bu her ne kadar 1928'de Stalin köylülerden "haraç" talep etmekten bahsedene kadar resmî öğretinin bir parçası haline gelmemiş olsa da, Preobrajenski'nin sözlerine ciddi bir şekilde karşı çıkan olmadı. Ne var ki 1925-26 yıllarında sanayileşmenin köylü üzerine çok da ağır bir yük bindirmeyecek bir hızda ilerleyeceği ve köylü piyasası İçin çoğunlukla tüketim mallarının üretiminin teşvik edileceği farzediliyordu. Haziran 1926'daki ölümüne dek Vesenka'nın başkanlığını yürüten Djerjinski bu prensipleri ateşli bir biçimde savunurken daha yoğun bir sanayileşme arzulayan Piyatakov göz ardı ediliyordu. Burada önemli bir faktör uluslararası alandaki kriz (Çin'deki felaket) ve 1927'nin bahar ve yaz aylarında Büyük Britanya'yla ilişkilerin kesilmesinden kaynaklanan savaş korkusu idi; tüm bunlar hızlı sanayileşme ihtiyacının doğmasına ve askeri gücün temelini oluşturan ağır sermaye malı sanayilerine yoğurılaşılmasına sebep oluyordu.
1927'den itibaren sanayileşme asıl resmî hedef haline gel-

mişti. Bu hedef, Aralık 1927'deki on beşinci parti kongresinde kuvvetlendirilmiş ve partinin Sağ kanadıyla (Buharİn) 1928-29'da anlaşmazlık çıkmasına yol açmıştı. Barrington

Moore'un da belirttiği gibi Sağın görüşleri, "Batı sosyal-demokrasisinin ağırdan alma düşüncesine fena halde benziyordu";[4] şüphesiz bu, Batılı yazarların Buharin'e sık sık iltimas geçmelerinin sebebini anlamamıza yardımcı olacaktır. Devrimin kurtuluşu hem dışarıdan, hem de ekonominin içindeki "kapitalist" unsurların artan kuvvetinden gelebilecek "kapitalist" bir müdahale tehlikesi altındayken böyle bir politikanın kabul görmesi olası değildi. Bir keresinde, Buharin'in ağzından "kaplumbağa hızıyla sanayileşme" sözünün çıktığı hatırlardaydı. Oysa bunun için çok geçti. Köylünün (ve sanayi işçisinin) üzerine binecek azami baskı pahasına da olsa yoğun bir sanayileşme sürecine geçilmesi dışında hiçbir şey yeterli olmayacaktı. Bu arada sanayi ve tarım arasındaki büyük dengesizlik yüzünden sorun daha da şiddetlenmişti. Sanayinin verimi 1926'da yüzde 34.2, 1927'de yüzde 13.3 ve 1928'de de yüzde 19'luk bir artış göstermişti; buna karşılık tarımın verimi aynı yıllarda yüzde 7.5, 2.5 ve 2.5 olarak ilerliyordu (1929'da ise yüzde 2.4'e kadar düştü).[5] Gerçekler bu rakamların ortaya koyduğundan daha da kötüydü çünkü toplam verimde buğday ve çavdar oranı, yani temel gıda maddeleri ve bu maddelerin piyasaya getirilme oram gitgide düşüyordu. Sanayi almış başını ilerlerken tarım, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak kadar hızlı gelişmiyordu.

Yine de, her ne kadar kollektifleşmeyi sanayinin bir yan ürünü ya da gerekli bir koşulu saymak mümkünse de, hikâyenin tamamı bundan ibaret değil. NEP, ulusal sanayi İle bireysel köylü çiftçiliği, devlet kontrolü ile piyasa ekonomisi arasında, özel sermayenin hayatta kalmasını sağlayan bir uzlaşma biçimiydi. Bu politika, devrimin şehirleri, fabrikaları ve kentli proletaryayı taşıyıp, kırsal kesimdeki köylüyü

4 BarrîngtonMoore,5ovtel Politicî (1950), s. 103.

5 *Narodno€ khozyaistvo SSSR v* 1958 *godu* (1959). s, 135,351,

taşımakta yetersiz kaldığı bir güçler dengesini temsil ediyordu. Hiç kimse bu uzlaşmanın sonsuza dek sürmesini beklemiyordu; 1923'ün makas krizi ile kontrollü ve "serbest" fiyatlar arasındaki ısrarlı savaş gizli mücadelenin şiddetinin belirtileriydi. Ya sosyal endüstri planlama koşullarını dayatarak köylü ekonomisinin kendisine boyun eğmesini ve merkezce planlanıp idare edilen düzenin bir parçası haline gelmesini sağlayacaktı, ya da köylü direnişinin mukavemeti anlaşılacak ve direniş, devlet sanayiini bir piyasa eko-

nomisi çerçevesinde işlemeye zorlayacaktı ki, böyle bir çerçevede mevcut kontrol biçimleri (yani yabancı ticaretin tekeli) bile zamanla değişebilir ya da parçalanabilirdi.
Bundan sonraki gelişmelere dair sahip olduğumuz bilgileri bir anlığına unutabilirsek, 1920'li yılların ortasında bu sorunun hâlâ sonuçlanmamış olduğunu görürüz. 1924'te ZİNovyev "Kırsal kesime dönelim" sloganını yarattı; 1925'te Buharin "bütün köylülere" "kendinizi zenginleştirin" öğüdünü verdiğinde, bu terim reddedilmiş, ancak politika olarak benimsenmişti. Toprağın ve emeğin kiralanması üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması tıpkı Stolipin reformunda olduğu gibi varlıklı ve verimli köylülere yaradı; buradaki saik küçük kırsal kapitalistlerin yaratılması fikriydi. Artık Zinovyev'in de bir parçası olduğu muhalefet bu politikaya sürekli karşı çıktı; 1927 Mayısı'ntn sözde "83 beyanı" rejimi bekleyen "gerçek tehlikenin" "iktisadi açıdan güçlü köylü adı altındaki" kulaklardan geldiğini öne sürdü. Troçki'nin belirttiği gibi *"kapitalist çiftçiye* (Avrupa ya da Amerikahlaşmış kulaklara) yatırılan para" meyve verebilir fakat bu ancak "Sovyet iktidarının siyasi yıkımını er ya da geç tamamlamak üzere yetiştirilmiş bir kapitalist meyve olabilir".[6] Bu, Narkomfin ve Narkomzem'in çoğunlukla devrim-öncesi dönemden kal-

6 *Byulleten'Oppoziliii* (Paris) no. 1-2, Haziran 1929, s. *11.*

ma profesör ve memurlardan oluşan "uzman" danışmanlarının desteklediği politikaydı. Uzmanlar İki gruba ayrılıyordu. Liberal burjuva grup (Kondratyev, Litoşenko) ağır sanayi yerine ekonominin daha süratle kazanç getirecekmiş gibi gözüken sektörü olan tarıma yatmnu özendirmeye, fakir köylüyü kayırmayı ya da korumayı amaçlayan kısıtlamaları ortadan kaldırmaya ve en geniş anlamda serbest piyasa ekonomisini tekrardan kurmaya çabalıyordu; böylelikle en verimli köylülerin asgari üretimi sağlanabilirdi. Neo-narodnik grup (Çayanov, Çelintsev, Makarov) kulaklara ya da küçük kırsal kapitalistlere karşıydı ve prensipte toprakların eşit dağılımını destekliyordu, fakat yine de küçük köylü çiftliğinin tarımın tek sağlam temeli olduğuna inanıp ekim için büyük çaplı üniteler yaratılmasını amaçlayan herhangi bir politikaya karşı çıkıyordu. Her iki grubun anlaştığı husus devlet kontrolünün tedbirlerine ve tarımın kollektif biçimlerinin resmî eylemle teşvik edilmesine karşı çıkılması gerektiğiydi. Bu gruplar 1928'in başında etkisiz hale getirildi. Buharin köylüler üzerinde kurulan baskıya karşı çıkan bir kampanyaya giriştiğinde bu gruplan anımsatan bir yol izledi; her ne kadar "liberal" ve "neo-narodnik" bakış açıları arasında belli bir seçim yapmasa ve her iki tarafa da olumludan çok olum-

suz şekilde yaklaşsa da bu sapkın görüşlere yakınlığı yüzünden itibardan düştü. Bu görüşler karmaşamda herhangi bir eyleme ihtiyaç duyulduğu aşikârdı; eylemde bulunabilmek İçinse mutlaka taraf tutmak gerekiyordu.

Bu kriz 1927-28'in kışında, hızlı sanayileşme politikasının kabul edilmesiyle aynı zamanda, fakat kısmen ondan bağımsız sebeplerle gerçekleşti. 1925 ve 1926'nın mahsulleri iyiydi. Resmî tahıl rezervleri tatmin edici sonuçlara ulaştı; hükümetin, şehirlerin ve fabrikaların ihtiyaçları karşılandı. Çok sayıda bireysel tüccar hâlâ tahıl üzerinden İş yapıyorduysa da ellerindeki miktar nispeten azdı, fiyatları da

resmî fiyatların çok üzerine çıkmıyordu. Daha iyi örgütlenmenin resmî toplamları daha da verimli kılacağı ve tüccarların zamanla sıkıştırılacağı öngörülüyordu. 1927'de erken yaz dönemindeki bazı yiyecek kıtlıkları tedarik açısından yaşanan güçlüklerden çok, artan tüketime ya da istifçiliğe bağlanmıştı. Fakat 1927'de (1926'daki bereketli mahsulün ancak biraz daha altında olan) bir başka İyi mahsul zorlukların ne kadar sabit karakterli olduğunu göstermiş oldu. Sonbaharda kıtlıklar kronik hale geldi; tahıl rezervleri feci bir şekilde düştü; artık açık faaliyetinin son devrelerini geçiren muhalefet, varlıklı köylüleri, nam-ı diğer kulakları koruma politikasındaki başarısızlıktan yararlanıp sermaye sahibi oldu. Bu sorundaki İki temel unsur bir süre sonra iyice belirginleşıi; 1927'nin Aralık ayında düzenlenen ve parti içindeki muhalefeti ihraç eden on beşinci parti kongresinde de temkinli bir dille tartışıldı.

Öncelikle Sovyet tarımının verimi çok düşüktü; bu esnada Avrupa'nın diğer bölgeleri ile Kuzey ve Güney Amerika kıtalarının ne kadar gerisinde kalındığını gösteren çizelgeler elden ele dolaşıyordu. Toprağın mevcut "parçalanması", yani 25 milyon küçük köylü *dvors* arasındaki paylaşımı ortadan kalkmadan verimliliği makineleşme yoluyla ya da bilimsel çiftçilik yöntemleriyle arttırmanın güçlüğü kendini belli etmişti. Teorik olarak bunu gerçekleştirmenin iki yolu vardı: 'Güçlü' köylüyü daha fazla toprak ve üretim gereçlerinin daha büyük bir bölümünü ele geçirmeye teşvik etmek (sorunun 'kapitalist' çözümü) ya da tarımın kollektif olarak düzenlenmesi ("sosyalist" çözüm). İkinci olarak, ürünün pazarlanabilirligi (tovarnost') çok düşüktü. 1926'daki mahsulden ancak yüzde 16.9'u satışa çıktı, yani şehirli nüfusu beslemek için elverişli oldu ki bu rakam savaştan önce yüzde 24'ü buluyordu. Bunun bir sebebi de küçük arazilerin sayıca fazla olmasıydı; toprağın ve makinelerin çoğuna sa-

hip olanlar ve tıpkı kendilerinden önce gelen toprak sahipleri gibi tahılın çoğunu pazara getirenler, köylülerdi. Fakat 1927-28'in tahıl rezervlerinde yeni ve rahatsız edici bir gerçek ortaya çıktı. Arka arkaya gelen üçüncü iyi mahsulün ardından Buharİn'in "kendimizi zenginleştirelim" öğüdüne uyan en verimli ve varlıklı köylüler devrimden beri hiç olmadıkları miktarda servete sahip olmuşlardı. Yalnızca tahıl stoklarına değil, para stoklarına da sahiptiler; sermaye malı üretiminin teşvik edilmesinin bir sonucu olarak tüketim mallarına harcanabilecek para kronik şekilde yetersiz kalıyordu. Enflasyon nedeniyle geçmişte yaşadıkları yüzünden parayı vergilerini ödemek ya da tahıllarını istiflemek için kullanmayı tercih ettiler; resmî tahıl fiyatları düşüktü ve mantıklı bir biçimde, bekleyenlerin kazanacağı sonucuna vardılar. 1927'nin Kasım ve Aralık aylanndaki tahıl rezervleri bir önceki yılın ancak yansı kadardı.

Parti kongresi bittiği anda durumun ne kadar vahim olduğu anlaşıldı ve parti liderleri paniğe kapıldı. 1928'İn Ocak ayının başlarında parti kuruluşlarına ne pahasına olursa olsun tahıl getirmelerine yönelik talimat verilmişti. Liderler bölgeleri bizzat gezdiler; Stalin Sibirya'ya gitti ki bu Lenin'in ölümünün ardından kendisinin bu açıdan üstlendiği tek görevdi. "Olağanüstü tedbirler" alındı. Bunlar arasında zorunlu krediler, "kendini-vergilendirme" yöntemleri, tahılın saklanması halinde ceza kesilmesini öngören yasalar uyarınca açılan davalar, hisselerin tahsisatı ve tahıla resmen el koymak da vardı; her ne kadar otoriteler savaş komünizmi yöntemlerine olan benzerliği ısrarla reddetseler de yapılan şeylerden bazıları daha sonraları suistimal olarak tanımlanmıştı. Bu yöntemlerin o zaman İçin bütünüyle başarılı olduğunu kanıtlayan şey, köylülerin ellerindeki geniş tahıl stokları idi. Ocak ayının tahıl rezervleri daha önceki dönemlerin çok üstündeydi ve bundan önceki altı ayın zararlarını tamamen

sıfırladı. Zirai yıl 30 Haziran 1928'de sona erdiğinde tahıl rezervleri 1926-27'dekİ toplamın ancak biraz altındaydı; buğday ve çavdar toplamları (temel gıda maddeleri) ise eşit derecedeydi. Fakat bunun bedeli ağır olmuştu. Köylülerin yedekleri ellerinden alınmıştı ve bu da aynı işlemin tekrarlanamayacağı anlamına geliyordu; az sayıda köylü kendilerini bir sonraki hasat zamanına taşımaya ancak yetecek kadar ürün saklamayı başarabilmişti; bazıları açlıkla boğuştu ya da hayvanlarını öldürmek durumunda kaldı. Bu operasyon kulaklara[7] karşı savaş açıldığı anlamına geliyordu ve onlar da

bundan böyle ellerinden gelen her şeyi yaparak otoriteyle mücadele edeceklerdi. Daha da önemlisi, darbelerden payını alan kişiler arasında hiçbir biçimde kulak adı verilemeyecek isimler; orta halli köylüler ile bir miktar tahıl yedeğine sahip olan herkes vardı. Öte yandan otoriteler zora dayanan yöntemlerin işe yaradığı gibi basiretsiz bir sonuca varmışlardı. Esas olarak bu hadise kollektifleşmeyle sonuçlanan süreci başlatmış oldu. Bu, şüphesiz bir dönüm noktasıydı.
1928-29'da ilk defa buğday ve çavdar ekiminde önemli bir düşüş yaşandı; bunun sebebi büyük olasılıkla varlıklı köylülerin ürünlerine el konulması korkusuyla fazladan ürün yetiştirmeye isteksiz olmalarıydı. Tahıl rezervlerinin getireceği sonuçlar acımasızdı. Parti Merkez Komitesi'nde şiddetli münakaşalara girişildi; Sibirya yolculuğundan sonra sert bir çizgi tutturmuş gibi gözüken Stalin'in görüşüne karşılık Haziran 1928'de resmî tahıl fiyatlarının yüzde 10-15 oranında arttırılmasına karar verildi. Mahsul düzensizdi - önemli çavdar ve buğday alanları olan Ukrayna ve Kuzey Kafkaslarda

7 Kulak sözcüğünün tatmin edici bir tanımlaması yapılamamıştı, bu sözcüğü bir propaganda aracı olarak kullanıp kendi acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere tahıl fazlalarını saklayan ya da sakladığına inanılan her köylüye bu şekilde hitap ediyorlardı. Kulakların toplam sayısı ve kulaklar ile orta haili köylülerin teslim ettiği tahıl oranı hakkındaki tahminler fazlasıyla çeşitlilik gösterir ve bir yerden sonra da anlamsızlaştr.

zayıf, geri kalan her yerde ise iyi sonuçlar vermişti. Sonuçta toplam verim 1928'den çok da düşük değildi. Resmî fiyatlardaki artış en başta toplamalara yardımcı oldu. Fakat Özel pazar fiyatları resmî fiyatlara çabucak yetişti. 1928-29'un tahıl rezervlerinde özel tüccarlar buğday ve çavdar için resmî fiyatların iki ya da uç katını ödedi. 1 Nisan İ929'a gelindiğinde gıda maddelerinin özel perakende satış fiyatları devlet ya da kooperatif dükkânlarının fiyatlarını çoktan ikiye katlamıştı ve giderek yükselmeye devam ediyordu. Mayıs 1929'da Katinin, "kapitalist unsurlann sosyalizmin gelişimine karşı direnişinin en hırslı dönemine girildiğini" belirtti.[8] Bu zamana gelindiğinde özel pazara girme hakkına sahip olan hiçbir köylü güç yoluyla karşılaşmaksızm resmî toplayıcılara tahıl vermeye gönüllü olmuyordu ve eski "olağanüstü tedbirler" tekrar kullanılmaya başlandı. Fakat bu kez sonuçlar önemsizdi. 1928-29 yılları için tahıl rezervlerinin tamamı (yuvarlak rakamlarla) 1927-28'in 10 milyon tonuna karşılık 8 milyon ton, buğday ve çavdar toplamı ise 8 milyona karşılık 5 milyondu. Bu rakamlar şehirler için neredeyse kıtlık seviyesi anlamına geliyordu; bundan böyle hiç kimse özel pazardaki fahiş fiyatları ödemeden hayatta kalamazdı. 250.000 tonluk tahıl ithal etmek durumunda kalındı. 1929 yazında resmî ta-

hıl toplama sisteminin, kimse bunu açıkça kabul etmese de, tamamen çöktüğünün ve mevcut koşullar altında tekrar hayata geçirilmesi için makul bir çıkış yolu kalmadığının da altı çizilmelidir. Birbiri ardına gelen yıllık tahıl toplamı krizlerinin üçüncüsü ufukla gözükmüştü. Şehir ve fabrikaların İhtiyaçlarını giderme sorunu tamamen kontrolden çıkmıştı, işlerin ağırdan alınması yetmiyordu, Kollektifleşme kararını tetikleyen olumsuz koşullar bunlardı.

Lenin'in köylüleri komünizme geçirmeye yardım edecek

8 *5 S'ezdSovetovSSSR (1929) no.* 15,s,37.

olan 100.000 traktör hakkındaki hükmü makineleşme ve kollektifleşme programına ilham veren sözler olmuştu. Amerikan traktörlerinin ithali 1920'li yıllar boyunca devam etti. Stalingrad traktör fabrikasının inşası 1928'de başladı, 1927 yılında ilk geniş çaplı tahıl yetiştirme sovhozu ile öncelikle güney Ukrayna ve kuzey Kafkaslarda çok sayıda kolhoz kuruldu. Odessa eyaletindeki Şevçenko sovhozu kendisine bağlı traktör takımıyla birlikte İlk "tahıl fabrikasını" oluşturdu; 1928 yılında burada yalnız sovhozun kendisine değil, çevredeki köylü topraklarına da hizmet etmek üzere ilk Makine Traktör İstasyonu (MTS) yaratıldı. Program bu yöntemlerin bireysel köylü arazilerine kıyasla daha çok verim getireceği inancına ve daha da önemlisi mahsulün "pazarlanabilirliği" İle şehir ve fabrikalar için elverişli oranın gözle görülür miktarda artacağına yönelik yerinde hesaplamaya dayanıyordu. Bu makul bir politikaydı. Maddi açıdan vakitsiz gelen kollektifleşme politikasını tetikleyen olumlu görüş de bu politikanın kapasitesine duyulan inançtı. Tahıl rezervleri başarısızlığı liderleri kollektifleşmenin gerekli olduğu hususunda ikna etmişti. İlk düşüncenin doğurduğu çaresizlik, ikincisinin iyimserliğine katkıda bulunmuş olabilir.

Bu politikanın zayıflığı, makineleşmenin, her ne kadar gerçek bir başlangıç yapmış olsa da henüz geniş çaplı bir kollektifleşmenin yükünü kaldıracak kıvama gelmemiş olmasından kaynaklanıyordu. İlk traktörler Stalingrad'da 1930'a dek imalattan çıkmadı; bir başka traktör fabrikası da Çelyabinsk'te planlanıyordu fakat bu henüz geleceğe dönük bir plandan ibaretti. Bir düzine kadar ya da daha fazla sayıda geniş çaplı sovhoz ve kolhoz işe koyulmuştu. Fakat yine de tüm sovhoz ve kolhozlara dâhil olanların toplam sayısı 1924'te köylü nüfusunun ancak yüzde 5.4'ünü oluşturuyordu; bunlar da pazarlanabilir ürünlerin yüzde 14'ünden sorumluydu. Bu raka-

ma dâhil olanlar arasında çok sayıda küçük sovhoz ve kol-

hoz vardı; ancak üretim oranlan özel köylü arazilerinin ancak biraz üstündeydi. Her şey göz önüne alındığında kırsal kesim hâlâ ağırlıklı olarak köylülerin denetimindeki ilkel ve bireysel tarıma dayanıyordu. Arazileri Şevçenko sovhozuna dâhil olan köylülerden çoğu sebze ve bahçe arsalarını kendi kullanımları için koruyorlardı. Kalinin bunun sebebini tarla işinin "tamamının makineleşmesi sayesinde ellerinde bolca serbest zaman kalması" olarak açıklamıştı.[9] Daha da önemlisi bütün bu kurumlar -özellikle traktör ve MTS- henüz filizlenen birer sıkıntı görünümündeydiler. Daha sonraları bir yorumcunun belirttiği gibi, "sabandan traktöre giden yolun" ilk beş-yıllık planın sonuna gelindiğinde bile "ancak yarısı tamamlanmıştı".[10] Yine de böylesine çaresiz bir durumda tek bir çıkış yolu varsa bu yol yetersiz kaynaklarla da olsa denenmelidir. Aralık 1929'da alman kararın arkasında böyle bir ruh hali vardı.

Komünist Parti'nin 1938'de yayımlanan ve Stalin'e atfedilen küçük tarihçesi kollektifleşmeyi "aşağıdan gelen doğrudan destek ile Devlet iktidarının inisyatifiyle yukarıdan" bir devrim olarak tarif etti. (Bu bağlamda daha önce kullanıldığına rast gelmedim.) Bu deyim artık "kırsal kesimin devrimsel dönüşümündeki karar verici gücü, yani çilekeş kitlelerin eylemlerini" geri plana ittiği için sapkın olmakla suçlanıyor.[11] Konuyla ilgili o dönemden kalan fazla kanıt yok. Kırsal kesimdeki sınıf ayrılıklarının varlığı ve fakir köylülerin kulaklara yönelik düşmanca tutumu Lenin'den beri parti öğretisi İle politikasının birer parçasıydı: Bu ayrımları fark etmemek ve köylülerin ayrışmamış bir kitle olduğunu

9 5 *S'tzd Sovetov SSSR* (1929) no. 19, s. 5

10 *htoriya SovMkogo Kreu'yantsva i* Kolhfıoznogo *Sıroitelitva v SSSR* (1963), s. 201-2.

11 *Voprosy Istorii KPSS,* 1964, no. 11, s. 134-5; a.g.e., s. 137'de kollektifleşmeyi affedilemez şekilde zorladığı' için Stalin suçlanır.

varsaymak Buharin'in işlediği günahlardan biriydi. "Kırsal kesimdeki sınıf savaşlarını tutuşturmak" adı verilen politika iç savaştan beri ilk defa olarak 1928'in Ocak-Mart aylan arasındaki tahıl toplamaları krizi sırasında aktif olarak ele alındı. Tahılın saklanmasını yasaklayan kanunun maddesi uyarınca toplanan tahılın yüzde 25'inİn uzun-vade kredileri şeklinde fakir köylülere verileceğine dair vaatte bulunulmuştu. Bunun muhbirleri teşvik edeceği ümit ediliyordu ve öyle de oldu; eğer yerel muhbirler olmasaydı bu aylar içerisinde toplanmış olan büyük stokların açığa çıkması beklenemezdi.

Ne var ki kulaklar ile köylülerin büyük çoğunluğu arasında oluşan derin uçurumun doğurması beklenen sorunlar bu

dönemde ciddi boyutlara ulaşmış gibi gözükmüyor. Açlık kırsal kesime yayıldığında, kalan tahıla sahip olanlar hâlâ varlıklı köylülerdi; bu da onları diğer köylüler karşısında üstün bir konuma getiriyordu. Haziran 1928'de Parti Merkez Komitesi'ne yazdığı bir mektupta Frumkin, köylülerin birkaç istisna dışında partinin aleyhine döndüğünü yazdı. Bu sözler sapkınlık olarak nitelenerek reddedilmişti. Fakat Moskova Parti Komitesi'nin sekreteri ve sadık bir solcu olan Bauman da Bolşevik'te[12] "fakir köylünün yiyecek hiçbir şeyi bulunmadığı için kulaktan hoş tutmak zorunda kaldığını" ve köyde yakın zamanda gerçekleşen değişimlerin "bizim değil, kulakların işine yaradığını" yazdı. Bundan daha da vahimi olağanüstü tedbirlerin yükünü taşımak durumunda kalan orta halli köylülerin yabancılaşmasıydı. Buharin'in Haziran 1928'deki Parti Merkez Komitesi'ndeki konuşmasının ana fikri buydu. Kulak kendiliğinden bir tehlike oluşturmuyordu: "Biz onu makineli tüfeklerle alt ederiz, o da ülkemizi sarsamaz". Buradaki asıl tehlike orta halli köylülerin

12 *Bohhevik,* 21 Haziran 1928, no. 13-14, s. 46-7.

de kulakları takip edecek olmasıydı. *Podkulachniki* (küçük alt-kulaklar) deyiminin diğer tabakalardan gelip kulaklara dalkavukluk eden köylüler için icat edilmesi bu duruma ne kadar sık rastlandığına işaret eder. Partinin kulaklar ve orta halli köylüler arasında hayali bir çizgi oluştururken, köylülerin çeşitli tabakaları arasındaki dayanışma derecesini azımsadığına şüphe yok. Orta halli ve hatta fakir köylüler, kulaklardan oluşan eski düşmanlarının cezalandırılmasından memnun olmak bir yana dursun, aynı cezaların kendilerini de bulmasından korkuyorlardı; bunun için de yeterli sebepleri vardı. Arşivler 1929-30 kışında aşağı Volga bölgesinde kulak arazilerinin yüzde 40'ının "kendiliğinden tasfiye edildiğini" naklediyor.[13] Fakat bu, tam olarak ne anlama gelirse gelsin, nadir bir istisnaymış gibi gözüküyor. Kalinin'in dite getirdiği resmî tezin, yani hükümetin kollektif ve kooperatif faaliyetleri desteklemesinin 'köylülere bir kollektifleşme bilinçliligi aşıladığı' ve kollektifleşmenin faydalarının farkına varılmasını sağladığı görüşünün fazla bir dayanağı yoktu.[M] Genel olarak parti ve hükümet, köylülerden hiçbir grubun tam desteği olmaksızın kollektifleşme işini sürdürmeye devam ettiler. Mevcut insan kaynakları İle mekanik kaynaklar bu görevin sorunsuz şekilde yürütülmesi için yetersizdi. Parti Merkez Komitesi Kasım 1929'daki oturumda "kolhoz hareketinin artık belirli bölgelere toptan kollektifleşme görevini yüklediğini" duyurduğunda, görünüşe bakılırsa belirli

yörelerde erken bir gelişme yaşanacağını ümit ediyordu. Yayımlanmayan arşivlere[15] dayanan yeni bir makale Aralık

13 *Istoriya* SSSR, 1956, no. 6, s, 18.
14 5 5"fjd5ove(ovS55R(1929),no. 15, s. 28.
15 *Voprvsy* (slorit KPSS, 1964, no. 1, s. 32-43; bu tutanaklara yapılan diğer başvurulara yaînızca *igc,* 1958, no. 4, s, 80'de rastladım ve burada da alt-kornisyonUrdan birinin oybirliğiyle 'kulakların bir sınıf olarak tasfiyesi sorunun artık daha somut bir şekilde ele alınması zamanının geldiğini' bildirdiği söyleniyor

1929'da alınan kararın nasıl geliştiğini kısmen açıklıyor. 5 Aralık'ta Parti Merkez Komitesi Politbüro'ya bir kollekıifleşme planı sunulması için bir komisyon oluşturdu. Komisyon sekiz alt-gruba bölündü ve 22 Aralık'ta raporunu Politbüro'ya sundu. Bu rapor kollektifleşmenin (Orta Asya, Transkafkasya ve bazı kuzey bölgeleri dışında) ilk beş-yıllık plan dönemi sırasında aşamalı olarak tamamlanmasını öneriyordu. Kırım ve Aşağı Volga bölgesi 1930'da kolleküfleşecekti; Kuzey Kafkaslar, Orta Volga kesimi ve Karatoprak bölümleri ile Ukrayna'nın bozkır kesimleri 1931'de; Sibirya, Kazakistan, Moskova ve Nizhny-Novgorod bölgeleri ile Ukrayna'da Dinyeper'in batısında kalan bölgeler ise 1932'de kollektifleşecekti. Kollektifler şeklen artellere benzeyecekti; toprak, makineler ve iş hayvanları da bunlara dâhil olacaktı, fakat köylünün küçük hayvanlar ile sağmal inekleri saklamasına izin verilecekti. Rapor Politbüro'ya sunulduğunda Stalin zaman çizelgesinin hızlanması ve bütün hayvanların dâhil edilmesi konularında ısrar etti. 3 Ocak 1930'da komisyon bu konularda gözden geçirilmiş bir planı Politbüro'ya teslim etti. Bu olayda Riskulov, görünüşe bakılırsa Stalin'in de desteğiyle daha aşın bir hızlandırma talep etti ve kollektifleşmenin "sınırsız" olması gerektiğini bildirdi. Bu bağlamda bir karara varıldı ve Merkez Komite'nin 5 Ocak 1930'da yayımladığı kararın temeli oluşturuldu; bu yeni planın eskisine benzeyen tek tarafı Aşağı ve Orta Volga bölümleri ile Kuzey Kafkaslar'ın 1930 Güzü ya da 1931 Baharına, geri kalan her yerin de bir yıl sonrasına kadar kollektifleşmesiyle ilgili konulan şarttı. Şüphesiz bu açıklama oldukça doğru. Fakat kullanılan metinlerden hiçbirinden alıntı yapılmamış; yayımlanmayan arşivlerin yalnızca seçilen kısımlarının kullanılmış olması aldatıcı olabilir. Burada ulaşabildiğimiz şey, muhtemelen gerçeklerin sadece küçük bir kısmı. Yme de, nihai kararın ne kadar gelişigüzel ve düşüncesizce alındığını gözler önüne sermeye yeterli olacaktır.

YEDİNCİ BÖLÜM

Sovyet Sanayileşmesi Üzerine Düşünceler

Hiç kimse sanayileşmenin çağdaş dünyanın en önemli sorunlarından biri olduğunu ve SSCB'nin geçirdiği sanayileş-

me sürecinin de Sovyet iktidarı ile itibarını belirlemekte ne
kadar büyük bir görev üstlendiği gerçeğini göz ardı ede-
mez. Bu yazının amacı Sovyet sanayileşmesinin icraatlarını,
başarısızlıklarını ya da sebep olduğu zararları incelemek
değil, farklı zaman ve mekân bağlamlarında ortaya çıkmış
haliyle onu tarihî bir olgu olarak sanayileşme çerçevesinde
ele alıp bu açıdan sahip olduğu özel konumu araştırmak,
anlamaya çalışmaktır.

Son zamanlarda Batılı yazarlar Rusya'daki sanayileşme ko-
nusuyla, "geri kalmış" bir iktisadın sergilediği sanayileşme
örneği olarak -Asya ve Afrika'daki mevcut sanayileşme so-
runlarını da ihmal etmeden- yakından ilgilendiler. Sanayileş-
me sürecine girişen her ülke sırf böyle bir sürece başlamış ol-
duğu için bir bakıma "geri kalmış" sayılabilir. Fakat burada
daha derin bir anlam bulabileceğimiz de aşikâr. Bu konuyu
Tarihî *Açıdan iktisadi* Geri Kalmışlık isimli makaleler topla-
mında ayrıntılı bir biçimde ele alan Gerschenkron sanayileş-

meyi İngiliz, Alman ve Rus tipi olmak üzere gruplara ayırır;
Alman ve *afortiori* (dolayısıyla) Rus tipi sanayileşme hareket-
lerinin İngiliz tipi sanayileşmeyle karşılaştırıldığından iktisadi
açıdan geri kalmış sayılacağını ve bu yüzden de İngiltere'nin
bir norm olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir. (Gersc-
henkron'un ele almadığı Amerikan sanayileşmesi İngiliz mo-
deline uygun sayılabilir.) Almanya ve *afortiori* Rusya, sanayi-
leşmenin eşiğindeki ülkelerdir, "burada geri kalmışlığın temel
unsurları öyle belirgindir ki sanayileşme sürecinde farklı ku-
rumsal gereçler kullanmak durumunda kalınmıştır" (s. 16).
Gerschenkron bu kurumsal farklılıkların sebebini şöyle açık-
lar: Britanya'nın sanayileşmesi bireysel girişimcilerin verdiği
kararlar doğrultusunda gelişirken Almanlar (ki Fransız sana-
yileşmesi de bu modelin bir versiyonuydu) inisyatifı bankala-
ra bırakmıştı. "Batı Avrupa'dakİ sanayi yatırım bankacılığı uy-
gulamaları geri kalmış bir ülkenin kendine Özgü sanayileşme
yöntemleri olarak görülmelidir." (s. 14) Rus tipi sanayileşme
geri kalmışlığın daha ileri bir safhasını temsil ediyordu. "Sa-
nayileşmedeki *agens movens"* (hareket gücü) olarak devlet,
bankalann yerini alıyordu; gerçekten de "Rus hükümetinin
1890'lar boyunca sürdürdüğü politikalar Orta Avrupa'dakİ
bankaların politikalarını anımsatıyordu". Bu, kısmen askerî
politikalardan, özellikle de stratejik demiryolu inşaalarından
kaynaklanıyordu. Fakat "bu politikalar iktisadi geri kalmışlık
koşullarında ilerleyen bir sanayileşmenin temel eğilimlerini
dayatıp bu eğilimleri daha da belirgin kılmaktan başka bir İşe
yaramadı" (s. 20). Sovyet dönemine geldiğimizde işler daha

da kötüleşti. "Hızlı sanayileşmedeki Sovyet deneyimi" "Birinci Dünya Savaşı"ndan önceki dönemde bile tarihten kalma bir müze parçası sayılan bir iktisadi gelişim şablonu izliyordu; bu model "anakronik ve hatta parakronikti (bir zamanlama hatasına dayanıyordu)"; yine de bu, onun "inanılmaz derecede etkili" olduğu gerçeğini değiştirmiyordu (s. 149).
136
Bu açıdan İngiliz, Alman ve Rus deneyimleri arasında çizilen ayrımlar genellikle geçerli ve anlamlıydı. Fakat iktisadi geri kalmışlığı "tarihsel açıdan" ele aldığını iddia eden bir eserin bu konuya daha eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşması daha uygun olurdu. Daha erken (yani ingiliz) tarzı sanayileşmeye duyulan romantik nostaljiye göz yumulabilir. Eserin bundan daha az takdir edilecek tarafı ise İngiliz modelini kendisinden sonra gelen sanayileşme hareketlerinin başarıyla izleyemedikleri bir model olarak belirlemesidir. Her ne kadar Gerschenkron bir sanayileşme normu oluşturma niyetinde olmadığı konusunda ısrar etse de, geri kalmışlık kriterinin uygulanması ister islemez böyle bir sonucun dogmasına sebep oluyor, "Avrupa'nın endüstriyel tarihi bu 'ilk' sanayileşmenin birebir tekrarlarından oluşan bir zincirden değil, bu sanayileşmeden tutarlı bir şekilde sapmaya devam eden bir düzenden oluşuyor" (s. 44). Yazarın en sık kullandığı terimlerden biri de "substitution" (yerini alma) ki bu da ikinci derece ya da suni gibi çağrışımlarda bulunuyor; Rusya'nın sanayileşmesinde "hükümetin bütçe politikaları, yetersiz iç piyasanın *yerini almakta* başarılı olmuştur[1]' (s. 126). Bu anlayışa göre Rus modeli, kendisi de ingiliz modelinden sapmış olan Alman modelinden sapmıştı.
Büyük Britanya, sanayileşme adım verdiğimiz tarihî olgunun bilinen İlk çağdaş örneğini teşkil ediyordu; Marx dâhil olmak üzere 19. yüzyılda eser veren çoğu yazar, İngiliz sanayileşmesini bu süreci diğer lider ülkelere de yayan bir çeşit O-lndusırialization (Öz-Sanayileşme) olarak kabul ediyorlardı. Fakat bunun yanında "Sanayi Devrimi" adı verilen şeyin karanlık taraflarına yönelik keskin bir bilinç - Ulik fark ediliyordu.[1] Toynbee, Hammondlar ve Webbler arasında 19. yüzyılda yaygın olan görüş uyarınca Sanayi
1 Bu deyimin kökenleri için bkz. G.N. Clark, *The Idta ofihe* Jnduslrial *Revolution* (GlasgowI953).
137
Devrimi'nin hemen ardından gelen sonuçlar arasında işçinin çektiği ağır ıstırap ve sıkıntılar da vardı. Ancak bu sonuçlar, her ne kadar Marksistler bu görüşü kabul etmeseler de, Sanayi Devrimi'nin işçiler üzerindeki nihai etkisinin faydalı olacağı görüşünün önüne geçmiyordu: 1914 önce-

sinin tipik iktisat tarihçisi Cunningham "geçiş sürecinin Önlenemez zorluklarından" ve "geçiş esnasında çekilen korkunç acılardan" söz ediyordu.[2] İngilizlerin geçirdiği sanayileşme sürecini sanayileşen diğer ülkelerin kendi zararlarına takip etmemiş olacakları bir örnek ya da bir norm olarak yüceltmek o dönem için çelişkili gözükebilirdi. Bu zamanlarda diğer ülkeler, Britanya'nın Sanayi Devrimi'nin en kötü yanlarını yaşamak durumunda kalmadıkları için sanayileşmede geç kalan kuvvetler olarak şanslarından ötürü övgüye değer bulunuyorlardı.

Sanayileşmenin İngiliz İşçi sınıfı açısından yol açtığı sonuçlar yakın zamanlarda sert münakaşalara konu oldu; bu konudaki görüşler bugün de sık sık değişmektedir; R.M. Hartwell birkaç yıl önce *Journal of Economic Hislory'de* yayımladığı bir makalede bu anlaşmazlıkları ustalıkla özetlemiştir.[3] Bu konudaki münakaşalar özgün ve eğitsel bir görünüme bürünüyordu. 1920'li yıllar boyunca çok sayıda iktisatçı ve iktisat tarihçisi (Clapham, Hutt, Gregory) artık "devrim" sözcüğünün yerine kullanılan "İngiliz fabrika düzeninin" işçileri kısa dönemde maruz bıraktığı eziyetleri küçümsüyor ve hatta reddediyordu. 1930'lu yıllarda tartışmalar "nispeten kuruldu". 1948 yılında Profesör Ashton kapitalizmin sanayi işçisini dayanılmaz eziyetlere maruz bıraktığına yönelik suçlamalara karşı bir müdafaa geliştirdi ve o zamandan beri sayısı giderek artan takipçisi ile çe-

2 W, Omningham, *The Gmwlh of English Industry and Commem* (Cambridge 1925) ii 668, 617, R,M, HartweU'den alın tılanm ıştır (bkz, aşağıda).

3 Vol. Xix{1959)no. 2, s. 229-49.

şitli taklitçileri de onun izinden gidiyor. (Amerikalı aydınlar arasında da büyük sermayeli ticaretin itibarının iade edilmesine uğraşılıyor; bunu başlatan 1949'un Aralık ayı ile 1952'nin Nisan ayları arasında Fortune dergisinde yayımlanan makaleler olmuştu.) Hartwell şu sonuca varıyor: "İngiltere'deki Sanayi Devrimi'nin incelemeleri delillerin tamamen tarafsız bir tahliline dayanmıyor; bu görüşler, büyük ölçüde toplumsal, siyasi ve İktisadi değişime yönelik belirli tavırlardan doğdular,"

Bu konuda daha açık olunabilirdi. 1914'ten önceki İngiliz sanayi toplumu, kökenlerine yöneltilen eleştirileri hiçbir rahatsızlık duymadan hazmedebilecek denli kendine güveniyordu. 1917'deki Rus devriminin yarattığı sarsıcı deneyim İngiliz toplumunu müdafaaya geçirdi ve onu bu tarz eleştiriler karşısında hassas kıldı; artık devrim kavramı beraberinde tatsız çağrışımlar getiriyordu, Mars'la aynı düşünceleri paylaşmak ya da Sovyet tarihçilerinin ingiliz

iktisadi tarihiyle ilgili yazdıklarını onaylamak hiddet uyandırıyordu. 1920İİ yıllardaki halet-i ruhiye böyleydi.
1930'lu yıllarda yaygın olan görüşler Hitler'e duyulan tepki yüzünden bir süreliğine de olsa yumuşadı; İngiliz, sanayi devrimi savaşında bir ateşkes çağrısında bulunuldu. İkinci Dünya Savaşfndan sonra kamuoyu sert bir şekilde Sovyetler Birliği ile Marksizmin aleyhine döndü; ingiliz Sanayi Devrimi'nin işçileri çeşitli ıstırap ve eziyetlere maruz bıraktığı düşüncesi bir kez daha kabul edilmez kılındı. Buradaki kronoloji bu yazarların öncelikli olarak İngiliz sanayileşmesiyle ilgilenmediğini gösteriyor. Şüphesiz bilinçsiz bir şekilde -çünkü tarihçiler nadiren ne yaptıklarının farkındadırlar- Sovyet sanayileşmesine karşı alınan tavırda birbiri ardına gelen değişimleri yansıttılar. Sovyet tecrübesini orijinal İngiliz modelinden uzak düşmüş gibi göstermek adına iki süreci eşitlemeye yönelik herhangi bir teşebbüs
139
geçişi iril mel i; tehdidi tu *quoque** yok sayılmalıdır. Burada ilginç bir gözlemde bulunmak gerekirse Amerikan görüşü Sovyet sanayileşmesini bireysel girişimciliği muhafaza etmeyi başaramadığı gerekçesiyle "geri kalmışlıkla" İtham ederken ingiliz düşüncesi Sovyetlere aynı suçlamayı, Britanya'nın sanayileşmesinin insancıl standartlarına yetişemediği gerekçesiyle yöneltir.
Bu konudaki münakaşalar beni alakadar etmiyor. Burada bireysel girişimciliğin faydalarını sorgulamak ya da Sovyetlerdeki sanayileşmenin Britanya'ya kıyasla daha fazla insanın ölümüne yol açtığı, daha fazla kişiyi mutsuz kıldığı ya da yaşam standartlarını yükseltmekte çok daha yavaş ilerlediği görüşlerine karşı çıkmak gibi bir teşebbüste bulunmayacağım. Bunun gibi İddiaları ele alarak bir yere varacağımızdan şüpheliyim. Geçmişe duyulan özlem ancak nadiren başarılı bir tarih yazımına vesile olur. Bana kalırsa İngiltere'deki sanayileşmenin özel girişim ve piyasa aracılığıyla gerçekleşmiş halinin sanayileşmenin "normal" ya da "gelişmiş" bir örneğini teşkil ettiği ve "geri kalmış" ülkelerin üzücü ama kaçınılmaz bir şekilde bu örnekten sapmış olduğu varsayımına açıkça ya da alttan alta dayanan herhangi bir düşünce yalnızca taraflı bir bakış açısıyla kısıtlanmaya değil, aynı zamanda da temelde tarih dışı bir karaktere bürünmeye mahkûmdur. Hatta iddia edebiliriz ki burada "normal" kavramının elle tutulur bir anlamı yoktur; 20. yüzyılda gerçekleşen Sovyet sanayileşmesi tarihsel açıdan değerlendirildiğinde yalnızca ahlaki veya siyasi anlamda ve hatta sırf maddi anlamda değil, büyük fabrikalarda kullanı-

lan otomatikleşmiş üretim küçük bir atölyedeki el aletlerine kıyasla çok daha "gelişmiş" olduğu için de 18. ve 19.

{*) "Sen de yapmıştın" şeklinde Türkçeleşti re biliriz. Mantıksal tutarsızlıklar dizisinde riyakâr bir savlama çeşidi olarak görülebilir; nitekim bu sözsel saldırı biçimi işlenen iki kabahatin birbirini sıfırlayacağı varsayımına dayanır - ç.n.

yüzyıllarda gerçekleşmiş herhangi bir sanayileşmeye kıyasla daha "gelişmiştir".

Sanayileşme sürecinin başlangıcıyla ilgili elzem bir nokta, kendisini harekete geçirmek için ihtiyaç duyulan kaynakların çeşitliliği ve çıkış noktalarıdır. Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği, diğer pek çok sanayi ülkesinden farklı olarak, dış sermaye yardımı olmaksızın sanayileşmiş olmaları bakımından benzeşirler. Her iki ülkede de sanayileşmeyi kolaylaştıran unsur zirai bir devrimin ve İlkel bir madencilik sanayinin kurulması olmuştu; bunların yardımı olmaksızın sanayileşmenin gerçekleşmesi de güçlükle mümkün olabilirdi. Diğer pek çok açıdan Sovyet sanayileşmesi ingiliz sanayileşmesinden o kadar ayrı düştü ki, bu ikincisini izlenmesi gereken bir model olarak düşünmenin bize pek faydası dokunmaz. Bu ayrımlar kısmen zaman farklılığından kaynaklandı, kısmense Rusya'nın erken tarihli sanayileşme deneylerinden kalan bir mirastı.

Bu alanda ilk deneyleri gerçekleştiren isim Büyük Petro idi. Onun çabaları, her ne kadar 17. yüzyıl Batı Avrupa'sında öncüllere sahip olsa da, daha sonralan ingiltere'nin 18. yüzyıldaki sanayi devriminde belirlenen klasik 'sanayileşme' modelinden öyle farklıydı ki sanayileşme konusunu ele alan tartışmalar çerçevesinde genellikle görmezlikten gelinmiştir. Büyük Petro'nun öncüsü olduğu sanayi (her ne kadar bazı kuruluşlar özel mülkiyet altında işletse de) çoğunlukla hükümet buyruğunda çatışıyordu ve üç gruba ayrılmıştı: Silahlanma ve askeri donanıma yönelik demir işleri, ordu için üniforma ile donanma için yelken kumaşı üreten tekstil fabrikaları ve çeşitli kamu işleriyle ilgilenen bir yapı sanayi. Bu kuruluşların oluşmasındaki temel öğe, bilinçli bir Batı Avrupa taklitçiliği ile Batı'nın gücünü kopyalama arzusu idi. Kullanılan emek, yeni sanayi kollarına aktarılan çok sayıdaki köylü serfin emeğiydi. Teknik işlemler ilkel ve

geri kalmıştı; sermaye donatımı baştan beri yetersizdi. Petro'nun yarattığı sanayi kollarının bazıları onun ölümüyle birlikte düşüşe geçti ya da tamamen çöktü.[4] Fakat bu sanayilerin bir kısmı ayakta kaldı ve bir buçuk yüzyıl boyunca Rusya'nın sanayi gelişiminin izlediği yolun modelini oluşturdu. Tarihî gelenekler ile zihnimizde yer eden alışkanlık-

lar kolay kolay kaybolmaz; işte bu yüzden, Rusya'nın "geri kalmışlığının" izlerini, günümüzün sanayileşmesinin "piyasa" ve "planlama" kavramları arasındaki çekişmedense sanayileşmedeki ilkel Petrovari anlayışın (ve onun yanında getirdiği ilkel iktisadi koşulların) kalıntılarında aramalıyız.
Rus sanayileşmesinin İkinci safhası 19. yüzyılın ikinci yansında üç önemli gelişmenin eşliğinde başladı. Serdiğin kaldırılması "serbest" bir emekçi pazarın yaratılmasını ve sanayinin modern anlamda işçilere' iş vermesini sağladı. Rusya'ya demiryolu çağının gelişi geniş çaplı demiryolu yapımları için zemin hazırlamıştı; bu gelişmeyi zorlayan temel unsur askerî İhtiyaçlar olsa da aslında yabancı kaynaklar ile yabancı örneklere dayanıyordu. Geniş bir tüketici pazan potansiyelinin ortaya çıkması da yabancı makineler ile yabancı teknisyenleri kullanan kitlesel bir tekstil sanayisinin kurulmasına vesile oldu. işte bu üç gelişme, Fransız-Rus ittifakının 1891'de sona ermesini izleyen on beş yıl boyunca Rusya'yı sürükleyen ve temelde Rus hükümetine verilen yabancı kaynaklı borçlar dâhil olmak üzere dış kaynaklı yatınmlara dayanan yoğun sanayileşme dalgasına katılıp onun bir parçası haline gelmişti. Buradaki hedef Rusya'nın askerî gücünü arttırmak olduğuna göre devlet kanalıyla yapılan yatırımlar öncelikle iletişim olmak üzere ağır mallar ile sermaye malı sanayilerine yöneltilmişti; nihai

4 Journal o/Economic *ffistoıy, xxv* (mar 1965) no. 1, s. 61-85'te A. Kahan bu düîüşü büyütenlerin Petro'nun basanlarım azımsamak isteyen Rus tarihçileri olduğunu öne sürer.

ürünün biçimini belirleyen de piyasadan çok devletin hükümleriydi. Kısacası Rus sanayileşmesinin bu safhasında aşağıdaki özellikler mevcuttu:

(1) Sanayileşmeyi tetikleyen ve yönlendiren güç devletti. Büyük bir kısmı {demiryolu yapımı dâhil olmak üzere) askerî ihtiyaçları karşılamayı amaçlıyordu; masraflarını gideren dış borçlar ise siyasi çıkarlara dayanarak verilen hükümet kredileriydi.

(2) Genelde aldığı biçim karmaşık modem makinelerden oluşan ve büyük sermaye yatırımı gerektiren geniş ünitelerdi.

(3) Ağırlıklı olarak tüketim yerine sermaye malı üretimine odaklanmıştı. Bunun sebebi kısmen askerî ihtiyaçlar ile demiryolu inşasının gereklerinden kaynaklanıyordu; böylesine gelişmiş bir teknolojinin hâkim olduğu bir dönemde Üretim araçlannın üretimi doğal olarak öncelik kazanmıştı.

(4) Bu süreç şehir yaşamına hiç de alışık olmayan ilkel köylü nüfusun emek disiplini ve mekanik işlemler alanında eğitilip kısa sürede işe alınmasını gerektiriyordu.

(5) Hem aldığı siyasi yön, hem de çağdaş sanayinin teknik karmaşıklığı yüzünden büyük oranda merkezî yönetim ve örgütlenme gerektiriyordu.
Witte'ntn gözden düşmesini, Rus-Japon Savaşı felaketini ve 1905 devrimini izleyen yıllarda sanayileşme hız kesmek durumunda kaldı. 1906 ve 1914 yılları arasında Rusya'daki sanayileşme 1890'Iara kıyasla gözle görülür biçimde yavaş ilerledi; devletin dış borçlar ile sanayileşmenin masraflannı karşılama oranında bir azalma görüldü; bankalar kuvvet kazandı ve bir bakıma da uzun vadeli krediyi sanayiye dağıtan güç olarak devletin yerine geçti. Gerschenkron'un tahliline göre bu, Rus sanayileşmesinde belli bir "Batılılaşma" ya da "Almanlaşma" (ve böylelikle de ilerleme) anlamına geliyordu, ne de olsa "yerini alma biçimi, Orta Avrupa'da yaygın olan modele benzemeye başlamıştı". "Özerk bir iç piya-
143
sanın yerini alan" artık devlet değil, bankalardı. Gerschenkron bunu "sanayileşme sürecinde gevşeme ve 'normalleşme' özellikleri sergileyen" "değişen koşullardaki büyümenin bir devamı" olarak değerlendirir. "Sanayinin bu zamanlarda bir başka büyük atılıma yönelik dinamik bir hazırlanma sürecinden geçiyor olabileceğine" inanır ama "tabii bu fikir asla hayata geçmemiştir" (s. 135-7, 142). Gerschenkron bunu tam olarak söze dökmese de Rusya'daki sanayileşmenin zamanla yalnızca orta seviyedeki Alman modeline değil, temeldeki İngiliz modeline de dönüşebileceği imasında bulunur: Bu da "endüstriyel süreçte olabilecek en yüksek düzeyde 'gevşeme' ve 'normalleşme' sağlardı". Rusya'daki sanayileşmenin 1906 ve 1914 yılları arasında özel dış sermaye yardımıyla sanayileşen Ban ülkeleri modeline daha önce hiç olmadığı kadar yaklaştığı doğrudur. Ne var ki bu dönemde sanayinin gelişme hızının devlet sermayesinin daha faal bir biçimde meşgul olduğu ve devlet müdahalesinin sürekli bir hal aldığı 189O'lı yıllardaki oranın allına düştüğü ve daha sonraki veriminin çoğunu 1890'lardaki bu erken dönem icraatlanna borçlu olduğu da doğrudur.
Fakat hikâyenin diğer yarısını unutmamalıyız. Rus sanayileşmesinin koşullan bazı konularda -özellikle de Rus tarımının teknik ve toplumsal alanlardaki ilkel örgütlenmesinde- İngiliz veya Alman sanayileşmelerinin gerçekleştiği koşullardan daha geri kalmış bir görünüm sergilese de diğer açılardan baktığımızda onlardan daha gelişmiş olduğunu görürüz. Rusya sanayileştiğinde geniş çaplı fabrika ünitesi, makine üretimi ve fabrikalarda kullanılan hareketli bantlar çoktan kullanıma geçmişti. Bu çeşit sanayiye duyu-

lan talep hem maddi, hem de psikolojik açıdan daha erken
dönemdeki sanayi devrimlerinden temel olarak farklıydı.
Bunun sebebi hızla gelişen Rus sanayisinde çalışmaya zor-
lanan köylülerin İngiliz öncüllerinden daha "geri kalmış"
144
olması olabilir. Fakat içinde çalışmaya başladıkları sanayi
daha "gelişmişti". Buradaki ikinci unsur belki de ilkine kı-
yasla gelişmenin gidişatı açısından daha belirleyici olmuş-
tur. "Gelişmiş" ve "geri kalmış" ya da "normlar" ve "sapma-
lar" gibi kavramların kullanılması, konuyu aydınlatmakıan-
sa karmaşıklaştırmaya yarar.
Sovyetler Birliği'nin sanayileşme tarihi arka planındaki
bu karmaşık gelişmelerin ışığında incelenmelidir. Sovyet
sanayileşmesi ya da devrim öncesi sanayileşme programla-
rının yeniden ele alınmasına ilişkin temel sorunlar dev-
rimden sonra neredeyse on yıl boyunca gizli kaldı. Devrim
ve iç savaş fabrikalara zarar verdi, makineleri tahrip etti ve
işgücünü parçaladı. 1921'de NEP'in yürürlüğü girmesiyle
Sovyet sanayii en düşük noktasına vurdu. Bundan sonra
iyileşme süreci hızla gerçekleşti ve 1926'nın sonuna gelin-
diğinde üretim genel olarak devrimden önceki seviyesine
ulaştı. Bu "yenilenme dönemi" politik açıdan bazı sorunla-
ra yol açtı. En önemli hedef fabrika ve makineleri tekrar
işler hale getirmek ve işgücünü yeniden toparlamaktı. Ta-
lep arzdan fazlaydı; üretilen şeylerin neredeyse hiçbiri is-
tekli bir pazar bulmakta güçlük çekmiyordu. Ukrayna'daki
maden eritme ocaklarının gördüğü toptan zarar ve pik de-
mir üretimindeki feci düşüş yüzünden metal sanayileri di-
ğerlerinin arkasında kalıyordu. 1925'in Nisan ayındaki on
dördüncü parti konferansı bu sanayileri canlandırmaya
yönelik bir yatırım programında karar kıldı. Fakat bu ka-
rar, ağır sanayi veya sermaye malı üretimine ağırlık verile-
ceğine yönelik bir imada bulunmuyordu. Kızıl Ordu terhis
edilmiş, askerî harcamalar dibine kadar tükenmişti; geniş
çapta yapılanma hareketlerine de girişilmemişti. Önerge-
nin kabul edildiği konferansta Djerjinski, "metal sanayinin
temel dayanağının" "tüketici pazarı" olduğunu; "metal sa-
nayimizin bütün kuvveti ve geleceğinin ancak orada bulu-
145
nabilecegini" anlattı.[5] Daha sonraları Marksist bir "kural"
addedilen üretim araçlarının üretiminin tüketim malları-
nın üretimine olan üstünlüğü görüşüne bu dönemde ne
Sovyet teorisinde ne de girişilen uygulamalarda yer vardı.
Vesenka'nın 1925'in başlarında oluşturduğu "sanayideki
sabit sermayenin yenilenmesine yönelik özel konferans"
(OSVOK) bir sonraki yıl boyunca çok sayıda rapor yayım-

ladı ve sermaye malı sanayilerine yönelik bir tercihte bulunmadı. Bu zaman zarfında sonradan kabul gören anlamıyla sanayileşmeyi tutarlı biçimde savunan isimler Troçki ve yandaşları ile "ilkel Sosyalist Birikimi" isimli ünlü makalesi 1924'ün Güzü'nde yayımlanmış olan iktisatçı Preobrajenski idi.
1925'in sonuna gelindiğinde 'yenilenme sürecinin' sonuna yaklaştığı belli oldu; izlenecek politikayla ilgili önemli kararlara ihtiyaç duyulacaktı. Mevcut üretim güçleri onarılıp tekrar kullanıma elverişli olduğu anda sanayinin son dört yıldaki büyüme hızına hemen erişmesinin beklenemeyeceği açıkça kabul ediliyordu. Bundan böyle sanayinin büyüme hızı hangi alanlara ve ne oranda yatınm yapılacağına dair verilen kararlara dayanacaktı. Bu yeni ruh hali 1925'in Aralık ayındaki on dördüncü parti kongresinin önergesine yansımıştı; önerge partiyi "ülkenin sanayileşmesini, üretim araçlarının üretiminin gelişmesini ve iktisadi manevra için kaynakların yedeklenmesini hedefleyen bir politika izlemeye" çağırıyordu. Fakat prensipteki kararlar yoruma açıktı ve Özellikle sanayileşme hızıyla ilgili elle tutulur bir ifade içermiyordu. Buharin kendisini ve temkinli dinleyicilerini "kaplumbağa hızıyla ilerleyeceğiz" sözleriyle teselli ediyordu; bundan birkaç ay sonra da Stalin, azimli Dnieprostoi projesini, gramofon sahibi olmak için sabanını tamir etmeyi

5 *Izbrannye Proizvtdaıiya* (1957) ii, s. 83-4,

ihmal eden köylünün sapkınlığına benzetti. Bazı açılardan gelişme vardı. Önceleri yalnızca yeni yaratılan sanayilerin hiç durmadan artan güç talebi göz önüne alındığında bir anlam ifade eden Dnieprostoi planı bile 1926'nın güzünde kabul edilmişti. 1927'de başlanan iki büyük yapı projesi; Sibirya'nın tahılını Orta Asya'nın pamuk yetiştiren bölgelerine taşımayı hedef alan Turksib demiryolu ile Stalingrad traktör fabrikası da zirai politikalara yönelikti. Genel olarak sanayileşmenin köylüye ya da sanayi işçisine gereksiz yere ağır yükler bindirmeyecek bir tempo ve koşullar altında ilerleyeceği varsayılıyordu. NEP'İn prensipleri ile planlama prensipleri arasındaki gizli uyuşmazlık ancak dikkatli gözlerle bakıldığında seçilebiliyordu.
Bu dönemdeki uzlaşma, iyimserlik ve gerçek sorunlardan kaçınma havası 1927'de sona erdi. O yılın yaz mevsiminde büyük şehirlerde yiyecek kıtlığı başgösterdi - bu da ılıman bir yatıştırma policikasının tüketim mallarının kitlesel üretimiyle desteklenmediği sürece köylülerden tahıl malzemelerinin temin edilmesinde yeterli olmayacağı anlamına geliyordu; önemli malların resmî fiyatları aynı tutulamazdı, yoksa

bu fiyatlar ile serbest piyasa fiyatları arasında büyük bir farklılığa yol açardı -bu da, piyasaya duyulan güveni yoğun fiyat düzenlemeleriyle birleştirmenin imkânsız bir hal aldığını gösteriyordu; enflasyon artık gizlenemezdi- bu da demek oluyordu ki oturmuş mali doktrin kendisine yapılan baskılara karşı koyabilecek denli kuvvetli değildi. 1927'nin son aylarındaki tahıl rezervleri başarısızlığının iyice belirgin kıldığı bu kriz, izlenecek politikada yapılacak herhangi bir değişikliği kaçınılmaz hale getirdi. Burada iki olasılıktan biri seçilecekti. Sanayileşme güçlendirilebilir, piyasaya duyulan güven daha sistematik bir planlama adına terk edilip yoğun bir sanayileşme yolunda sermaye mallarının üretimi hızlandınlabiHrdi. Muhalefetin talebi bu doğrultudaydı. Ya da sanayileş-

147

menin temposu düşürülebilir, piyasa amaçlı tüketim mallarının üretimi arttırılabilirdi. Bu az ya da çok ihtiyatlı bir kuşkuyla da olsa Buharin ve Rikov'un açıkça telkin ettiği ve partide geniş destek bulan görüştü; geçmiş iki yılm kayıtlarına bakılırsa partinin bu yolu izlemesi olası gözüküyordu. Ne var ki 1927'nİn Aralık'ındaki on beşinci parti kongresinde muhalefet tasfiye edildi ve Buharin ile Rikov'a sapkın damgası yapıştırıldı; sermaye mallarının üretiminin öne çıkmasıyla birlikte muhalefetin tahayyül edebileceğinden çok daha gayretli ve yoğun bir sanayileşme politikası benimsendi, Sovyet sanayileşmesinin merkezî sorunu işte böyle ortaya çıktı.

Görünüşe bakılırsa sanayileşmenin hızını belirlemekte payı olan İki önemli unsur vardı. Bunlardan birincisi 1927'nin Mayıs'ında Büyük Britanya'yla İlişkilerin bozulmasının ardından o yaza hâkim olan savaş korkusuydu. Gelişmelerin, istifçiliği teşvik ederek erzak kıtlığını şiddetlendirdiği söyleniyordu; bu da uzun yıllardan beri ilk kez dikkatlerin askeri savunmaya odaklanmasına sebep oldu. Tekrar silahlanmaya duyulan ihtiyaç, ağır sanayinin hızla gelişmesi davasını canlandırdı ya da ona yepyeni bir güç kazandırdı. Lenİn ağır sanayinin yalnızca "sosyalizmin temel bir dayanağı" olduğunu değil, onun yardımı olmaksızın "bağımsız bir ülke olarak sonumuzun geleceğini" belirtmişti,[6] Tarihteki "gerçekleşmemiş olasılıklar" üzerine kafa yormaktan zevk alan tarihçiler eğer Sovyet liderleri 1927'de kendilerine düşman bir dünyada tecrit edilmiş gibi hissetmeseydiler sanayileşme temposunun daha yavaş olup olmayacağı ya da tam tersine eğer daha yavaş bir tempo tutturulsaydı 1941 yılında Sovyetler Birliği'ne ne olabileceği konularında tahmin yürütmek isteyebilirler. Böyle spekülasyonların verimli olduğu söylenemez. Fakat yine de yoğun sanayileşme yön-

6 Bu alıntılar için bkz. *Po\noe Sobrank Sochinâi,* 5, baskı, xlv, s. 209, 287.

temiyle Batı'ya yetişme arzusunda önemli bir güvenlik saiki bulunduğu da göz ardı edilmemelidir.
İkinci unsur işsizliğin giderek ağırlaşan yüküydü, işsizlik Özellikle Sovyet koşullarında tanımlanması zor olan bir kategoriydi. Her ne kadar kentsel bir olgu olsa da temel kaynağı kırsal nüfusun yoğunluğu idi. 1920'li yılların ortalarında savaş ve iç savaşın yol açtığı kayıpların yerini inanılmaz bir hızla dolduran Sovyetler Birliği, nüfusu yılda yüzde 2,2'lik oranla arttıran bir "nüfus patlamasının" ortasmdaydı; bu da köylülerin özellikle inşa işleri olmak üzere vasıfsız mevsimlik işler için muntazam olarak şehirlere akın etmesine yol açmıştı. (Kırsal nüfus yılda yalnızca yüzde 1.6'lık bir oranla, kent nüfusu ise yüzde 5.1 oranında artıyordu.) İşsiz kesimin bir bölümünün birkaç haftalık tesadüfi işler dışında para kazanma tecrübesi yoktu. Sendikaların ve Narkomtrud'un birbirinden bağımsız olarak belirlediği istatistikler farklı sonuçlara işaret ediyordu. Verilerde önemli eksiklikler bulunsa da, her ikisi de 1927'de bir milyonun üzerinde işsiz olduğunu belirlemişti; buna karşılık iki milyonu bulan tahminler de olanaksız gözükmüyordu. Doğal olarak böylesine geniş bir enerji kaynağının milli refah ve gücü arttıracak şekilde kullanılması gerektiğini düşünenler çoğunluktaydı. Yeni sanayi girişimlerinin yaratılması, bu çetin sorunun her ne kadar uzun vadeli olsa da, olası tek çözüm yoluymuş gibi gözüküyordu. Üretimi arttırmak genişleyen bir nüfusu besleyebilmenin tek yoluydu. Sovyet sanayileşmesi konusuyla ilgilenen çoğu Batılı eleştirmen, bazen insancıl, bazense iktisadi sebeplerle (bu İkisi arasındaki ayrım her zaman açıkça belli olmuyordu) Buharin ve Rikov'u destekler hale geliyordu. Fakat daha yavaş bir sanayileşme hızı tutturulsaydı kırsal nüfusa neler olabileceği konusunda tahmin yürüten fazla isim yoktur. Hindistan örneği Buharİn'in "kaplumbağa hız-

lı" sanayileşme politikasının ve köylü ya da işçi üzerinde oluşabilecek yersiz baskılardan kaçınma arzusunun nüfus sorununu çözmekte mutlaka etkili olacağı varsayımını çürütüyor. Bir Gosplan iktisatçısı olan Bazarov bir zamanlar şu öngörüde bulunmuştu: Tarım yeniden yapılansa ve kırsal kesim tüketim mallarıyla dolup tassa bu işten kurtulmanın tek yolu nüfusun fazlalığına yardım için yüzlerce milyon değil, milyarlarca rublenin harcanması olurdu.[7] Ne var ki bunun gibi spekülasyonlar ya da karşılaştırmalar bu makalede soruşturulan diğer tahminî yargılara kıyasla da-

ha kesin sonuçlar doğurmaz; bana kalırsa Sovyet sanayileşmesinin hedef ve yöntemlerini geniş bir bağlamda ve nesnel bir bakış açısıyla ele almamız gerekir.
Orijinal olarak 1931 yılında Almanya'da (ve İngilizce çevirisiyle 1958'de) yayımlanan, ama yine de Sovyet sanayileşmesini ele almak konusunda yetersiz kalan[8] sanayileşme hakkında önemli bir eser, sanayileşme yolunda ülkelerin geçirdiği üç safhadan bahseder. Birinci ya da ilk safhada tüketim malı sanayilerinin üstünlüğü söz konusudur. İkinci safhada sermaye malı sanayileri hızla gelişir ve tüketim malı sanayilerinin hâsılatının yansına yetişebilir. Üçüncü safhada sermaye malı sanayilerinin hâsılatı tüketim malı sanayilerini eşitlemiştir ve hızla genişleme eğilimi göstermektedir; bu da her ne kadar 1930 yılında hiçbir yerde gerçekleşmemiş olduğu gözlemlense de, sermaye mallarının tüketim mallarını geride bırakabileceği bir dördüncü safhaya işaret etmektedir. Ne var ki bu safhanın göze çarpan özelliği iş-

7 *Planovoe Khozyaistvo,* 1928, no. 2, s. 45.

8 W,G. Hoffminn, *Stadien* uıd *Typen der industriaUsienıng* (Kiel, 1931); The *Grov/ih oflndustria} Economies,* İng. çev. Chaloner ve Henderson (Manchester, 1958). İngilizce tercümenin 100. sayfasındaki Sovyet sanayileşmesi hakkındaki üsıünkörG bir paragraf belli ki sonradan yapılan bir ekleme, çünkü 1950'lerden sonra yayımlanan eserlerden alıntı yapılmış.

lemlerin hızlanması ve geçilen aşamaların süresinin kısalmasıdır; böylelikle Büyük Britanya'dan çok daha sonra sanayileşmeye başlayan büyük sanayi ülkeleri -Birleşik Devletler, Almanya, Fransa, isveç- 19. yüzyılın sonuna gelmeden Büyük Britanya'ya yetişmişler ve üçüncü safhaya onunla eşit koşullarla girmişlerdi; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra aralarına, sanayileşmeye ancak 1860'tan sonra başlamış olan Japonya da katıldı. Daha da önemlisi, sanayileşmeye 1890dan ve hatta Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce başlamamış olan ülkeler de 1950'lere gelindiğinde üçüncü safhaya girmişlerdi; Kanada, Avustralya ve Güney Afrika verilen örnekler arasındadır. Bu hızlı gelişme kısmen 'eski yerleşik zanaat sanayilerinden' kalma rekabet eksikliğine, kısmen de "hükümetlerin sermaye malı sanayilerini teşvik etmek amacıyla aldıkları tedbirlere" bağlanıyordu.[9]
Bu manzarayı gözönünde bulunduracak olursak Sovyet sanayileşmesini İngiliz Sanayi Devrimi'nin tetikledigi ve Asya ile Afrika'daki sanayi devrimleriyle günümüzde de devam eden bir olaylar zincirinin orta yerine yerleştirebilir miyiz? Sanayileşme Büyük Britanya'da 18. yüzyılın ortalarında başladığında imalat halen elle yürütülüyordu. Bir düzine ya da daha fazla sayıda "el yardımıyla" çalışan bireysel girişimci üretimin tipik birimleriydi; aletler ve makineler

oldukça basit bir yapıya sahipti; böyle girişimleri yürütmek için gerekli olan sermaye yatırımı genellikle fazla değildi. İngiliz ekonomisi sanayileşme sürecine giriştiğinde -sermaye ve vasıf açısından daha geniş kaynaklara sahip olduğu için- aynı yola daha sonraki tarihlerde giren Rusya ile Avrupa'nın diğer ekonomilerine kıyasla daha gelişmiş olduğu söylenebilir. Fakat bundan daha önemli olan 18. yüzyılın ikinci yarısının koşullan altında sanayileşme sürecini baş-

9 Hoffmann, TTit Grotvlh *oflndustrial Economies,* s. 80, 91-2,100.

latmak için çok daha küçük sermaye kaynaklarına ve daha az teknik uzmanlığa ihtiyaç duyulduğudur. Daha sonraki sanayileşme çeşitlerini zora sokan sermaye birikimi sorunu, İngiliz sanayileşmesinin ancak ikinci aşamasında, İç kaynaklar bu sorunlarla başedebilecek denli genişlediğinde ortaya çıktı. Batı Avrupa 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayileşmeye giriştiğinde temel koşullar değişmişti. Demiryolu yapımı sürece hâkim olmuştu. Üretimin büyük üniteleri, ağır ve karmaşık makineler İle büyük sermaye yatırımları gündemdeydi. Rusya bundan elli yıl sonra aynı yolu izlediğinde teknoloji daha da ilerlemişti ve bu gelişmeler daha yoğun bir biçimde izleniyordu. İşte bu yüzden önce Britanya'da bireysel girişimcinin yürüttüğü ilkel sanayileşme modelinden bankaların mali açıdan yönettiği daha gelişmiş Batı Avrupa modeline, sonra da devletin mali yönetiminde ilerleyen ve Rusya'nın henüz 1890larda başladığı sanayileşme hareketinde bile kendini belli eden Rus modeline geçişi gözlemleyebiliriz.

Burada varmak İstediğim sonuç şu ki, Sovyet sanayileşmesi ne kendine özgü bir olgu, ne de olurmuş ve kabul gören bir modelin sapması; ancak iki yüzyıl önce başlayan ve daha önünde uzun bir gelecek varmış gibi gözüken bir gelişme sürecinin önemli bir aşaması. Sovyet sanayileşmesinin kendine has Özelliği planlı bir ekonomiyle olan işbirliği; ne var ki planlama ne bazılarının düşündüğü gibi tamamen yepyeni, ne de harici olarak Sovyet ve Sovyet-sonrası ekonomilerle kısıtlanmış bir kavram. Sovyetler Birligi'ndeki planlı sanayileşmenin temel Özelliklerini sıralamak bu konuyu aydınlatmakta yardımcı olacaktır.

(1) Planlamanın modern anlamdaki birimi ulustur, planlamanın amili de hükümetin yetkisidir. Ulusal verimlilik, tarihsel olarak planlı sanayileşmenin arkasındaki İlk saiktı; 18901ı yılların Rusya'sı bu açıdan bir erken dönem Örneği

olarak görülebilir. Birinci Dünya Savaşı'ndakİ planlı ulusal ekonomiler de bu kategoriye dâhildir. Erken dönem Sovyet

taraftarları ve planlama teorisyenleri bilinçli olarak Alman savaş ekonomisinden esinleniyorlardı. Fakat daha geniş anlamda ulusal planlama, küçük işletmelerin bireysel esnaf ya da tüccarın, büyük hisseli şirketlerin küçük işletmenin, dev yatırım ortaklıkları ile ortak amaçlı birliklerin ise şirketin yerini almasıyla sonuçlanan uzun sürecin kendisidir. Ulusal planlama otoritesi bir birlikler topluluğuna liderlik eder. Ulus, geniş ve çağdaş koşullarda en verimli iktisadi idare birimi olarak gelişmiştir. İktisadi topluluklar ya da küçük ulus birlikleri bu süreçte yer alması mantıklı olan bir sonraki adımdır.

(2) Planlama, "kendiliğinden" iş gören piyasa idaresinin yerini merkezî otoriteye dayanan bilinçli kararların, "bireysel" rasyonalitenin yerini ise "toplumsal" rasyonalitenin aldığı anlamına gelir. *Laisscz-faire* anlayışını savunan ilkel zihniyetler, toplumsal amacın mutlaka akıl dışı olduğunu İddia ederler ya da ederlerdi. Toplumun bireylerden oluştuğu su götürmez bir gerçek ve toplum adına alınan kararların, tıpkı bazı bireylerin aldığı kararlarda olabileceği gibi bazı açılardan kimi bireyler için tahakkümcü olduğu doğrudur. Fakat Hobbes'm ortaya koyduğu doğal durumun çekilmez olduğunu ayrımsadığımız ve menfaatlerin kendiliğinden mutabakatına İnanmayı bıraktığımız anda planlamanın kökeninde yatan iktisadi kararların kendi menfaatlerini gözeten bireyler ya da topluluklar tarafından değil, toplumun tamamı adına hareket eden bir organ tarafından alınması gerektiği kuramını kabul etmek durumunda kalıtız. Bu ilkeyi açıkça somutlaştıran İlk şey planlı Sovyet sanayileşmesiydi ve bu ilke -her ne kadar biraz gönülsüz çekincelerle de olsa- artık bütün büyük ülkelerde tartışmasız kabul ediliyor.

153

(3) Sanayileşmenin tamamı, üretim tarımdansa sanayide daha yüksek sonuçlar verdiği müddetçe her ulusun iktisadi düzeyini belirleyen temel ölçülün o ülkenin İktisadındaki sanayinin göreceli ağırlığı olduğu varsayımının sorgusuz kabulüne dayanır; proletaryanın kaderini vurgulayan Marksist öğreti Sovyet sanayileşmesinin ilerleyişinde bu unsura daha büyük bir önem atfetmiştir. Bu önermeden varılan sonuç şuydu ki, planlı sanayileşmeyi ele alan herhangi bir gelişmiş programda öncelik, üretkenliği en hızlı şekilde arttıracak olan sermaye malı sanayilerinin genişlemesine verilecekti. Gördüğümüz gibi bu gelişme Sovyetlerden önceki sanayileşmenin bir özelliğiydi; sanayileşmenin sonraki örneklerinde bu gelişmeyi daha da ivmelendiren süreçlerin hızlanması

olgusuna başka yerlerde de rastlanmıştır. Sovyet sanayileşmesinde bu gelişimi hızlandırmakta bu genel eğilimlerin ve Marksist öğretinin ne denli etkili olduğunu değerlendirmeye çalışmak manasız olurdu. Fakat sanayileşmenin temposu ve sermaye malı ile tüketim malı sanayilerinin önceliği konularında Buharın ve Rikov'la düşülen anlaşmazlığın çıkış noktası bundan ibaretti.

(4) Son olarak, çoğunlukla özgül Rus koşullarından kaynaklanan sebeplerle Sovyet sanayileşmesi dış ticarete farklı bir tavırla yaklaşıyordu, ingiltere'nin sanayileşmesinde tüketim mallarının ve daha sonra da sermaye mallarının ihracatı büyük bir önem taşıyordu. Daha sonraki aşamalarda diğer Batı Avrupa ülkeleri gibi Büyük Britanya da gelişmiş sanayilerin ihtiyaç duyduğu hammaddeler ile yiyeceklerin ithal edilmesine muhtaç olmaya başladı. Bu koşulların hiçbiri Rusya'da geçerli olmadı. Rusya zirai ürünlerin ihracatçısıydı ve temel hammaddelerin neredeyse tamamına sahipti; öte yandan sanayi ürünlerini, hem tüketim mallarını, hem de özellikle sermaye mallarını ithal ediyordu ve sanayileşmenin bu gidişata bir son vereceği ümit ediliyordu.

154

Böylelikle Büyük Britanya'da dış ticaret ile emeğin uluslararası işbölümü iktisadın tamamlayıcı bir unsuru ve gelişmenin bir yöntemi olarak kabul görürken aynı durum Rusya İçin bir geri kalmışlık belirtisi anlamına geliyordu; bu durumda Rusya endüstriyel Batı'nın "zirai kolonisi" görünümündeydi. Kendi kendine yetme arzusu kısmen kolaylıkla başarılabilecek bir hedef olarak görüldüğü, kısmense Batı vesayeti ve Batı'ya bağımlı olma durumundan kurtulmanın tek yolu olduğu için Sovyet sanayileşmesi İçin başından beri önemli bir istekti. Batı düşmanlığından korkulması bu isteği askerî açıdan önemli kılıyordu. Dış ticaret o an için elzem gözüken ama yakın zamanda yerini pekâlâ bir Sovyet ürününe bırakabilecek olan bir dış ürünü elde etmenin deneysel yolu olarak görülüyordu.

Ne var ki, Sovyetlerin içinde bulunduğu koşullar, sergilediği kendi kendine yetme arzusu ile dış ticarete yönelik temkinli tulumu açıklamak için yeterli olsa da bu tutum aynı zamanda modern sanayileşmedeki genel bir eğilimi de temsil ediyordu. Sanayileşmenin dış ticaretin hacmini açıkça küçültmese de gidişatını değiştirdiği su götürmez bir gerçek. Tekstil ihracatının bir daha 19. yüzyıla benzer bir oranda yürütülemeyecegi muhtemelen doğrudur. Sovyetler Birliği'nde 1920'lerin sonunda yaşanan sanayileşme krizinin doruk noktasında sanayi ithalatlarının yüzde 85'lik

oranını sermaye malları oluşturuyordu. Sanayileşen diğer ülkelerin benzer bir model izleyecekleri muhtemel, bu model daha eski sanayi ülkelerinin sermaye malı sanayileri için de itici bir güç teşkil edecektir. Fakat şu anda bu sürecin büyük bir bölümü, Sovyetler Birliği için hiçbir zaman geçerli olmayan, ticaret yerine "yardım" denilen o İstikrarsız temele dayanıyor. Sanayileşmiş bir ülkede uluslararası ticaretin geleceği halen uzaktaki bir spekülasyondan ibaret. Sovyet sanayileşmesi sürecinde sergilenen kendi kendine

yetme eğilimi zamanla yaygınlaşacak gibi gözüküyor: Günümüzün sentetik yedekleme döneminde hammaddelerin coğrafi açıdan eşitsiz dağılımı bile daha az şiddetli bir sorun haline geldi. Uluslararası ticaretin en gelişmiş ve karmaşık sanayi ürünlerine yoğunlaşması artık Öngörülebilen bir eğilim. Görünüşe bakılırsa burada da Sovyet sanayileşmesi dünya çapında bir gelişim sürecinde önemli bir konuma sahip.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Sovyet Sendikaları

Sendikaların planlı bir iktisatta alacağı konum, hem teorik açıdan hem de uygulama açısından önem taşıyan tartışmalı bir konudur. Burada kapitalizme özgü bir kuruluş, bilinçli ve bazen de bilinçsiz bir şekilde sendika üyesinin artık kapitalist işveren için değil, bir kamu şirketi ya da işveren görünümündeki devlet için çalıştığı koşullara ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Sanayinin kamulaştırılmasının yol açacağı sonuçlar, doğrudan doğruya algılansın ya da algılamasın, yeri ve işlevleri üzerinde derin bir yankı bırakacağı kesindir.

Bu yankı günümüzde Büyük Britanya'da yürürlükte olan "karma" ekonomilerde bile kendini belli ederken geçerliliğini iyice arttıran şey, çoğunlukla sendika nüfuzuyla seçilip sendikalarca desteklenen bir işçi hükümetinin göreve gelmesi olmuştur. Sendikalar "proletaryanın diktatörlüğünde" işleyen sözde bir işçi devletinde işlevini yerine getirirken, bu yankıları saf haliyle, neredeyse bir laboratuar ortamındaymışçasına inceleyebiliriz. Bu da Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve Isaac Deutsc-

her tarafından kaleme alınan *Sovyet Sendikaları* İsimli monografiye özel bir anlam yüklemektedir. Deutscher, Rus sendikalarından çıkarılan sonuçları sorgulayıp tartmadan diğer ülkelere uygulamanın yol açacağı tehlikelerin altını çizer, Rus sendikaları 1905 öncesine kadar örgutlenmemiş-

ti: Ancak 1917 yılından sonra bir çeşit ulusal örgütlenmeye kavuştular. Rusya'daki sendikacılık geleneğinin zayıflığı ya da eksikliği, sözgelimi Büyük Britanya ya da Almanya'dakİ durumun tam tersi bir görünüm sergiler; burada aralarındaki diğer farklılıklardan da söz edeceğiz. Bununla birlikte sendikaların günümüzde nerede ve ne amaçla durdukları sorusunu cevaplandırabilmek için Sovyetler Birliği'nde son otuz yıl İçinde olanları gözönünde bulundurmak zorundayız; nispeten kısa ve öz bir çerçevede ele alınsa da prensip noktalarından hiçbirini atlamayan ve Sovyet sendikaları tarihini inceleyen bu yalın ve bilimsel özeti dikkate almak özellikle lisan engeli ve diğer kavrayış zorlukları gibi sebeplerden ötürü faydalıdır.
Erken dönem Marksizmi, sosyalizmde sendikalar ikileminin habercisi olmuştu. Marksist programın tamamı bir 'emek' politikası olarak tanımlanabilirdi. Mantıklı sonuçlarını emeğin değerin tek kaynağı olduğu tezinden çıkarıyordu; sanayi işçisini de gelecekteki devrimin hem kurucusu hem de ondan faydalanacak temel birim olarak görüyordu. Kendisini kapitalist düzendeki sendika platformlarının en Önemli özelliği olan taleplerden; sözgelimi daha yüksek ücretler ile 8 saatlik işgünü taleplerinden ayıramıyordu. Fakat bu taleplerin geçerliliği kapitalist düzenin varlığına bağlıydı ve bu yüzden de devrimci programda ancak arka planda kalabilirdi, İşçilerin temel hedefi kapitalizmi lağvetmek olmalıydı, bu sistemdeki konulularını iyileştirmek değil. Komünist *Manifesto'dz* ve ondan esinlenen daha sonraki parti programlarında işçilerin asgari talepleri olarak belirlenen

maddeler kendi başlarına bir önem taşımıyor, daha çok asıl hedef olan devrim yolunda birer ilerleme vasıtası olarak görülüyorlardı.
Bu anlayış erken dönem Marksistlerin sendikalara karşı sergiledikleri kuşkucu güvensizliğin nedeniydi. Birinci Enternasyonal sendikacılığı örgütlü emek hareketinin en önemli temsilcisi olarak gören Üyeler (ağırlıklı olarak İngiliz grubu) ile sendikacılığı devrimci mücadele ve sosyalizmin geleceğine İlişkin olarak yersiz ve hatta zararlı bulan üyeler (çoğunlukla Fransızlar ve Almanlar) arasında bir denge kurmak durumundaydı. 1866 yılında Cenevre Kongresi'nde kabul edilen bir önerge sendikaların "kapitalizm var olduğu müddetçe" gerekli ve hayati olduğunu kabul ediyor, fakat onları "sınırlı" hedefler gözetmemek hususunda uyarıyor ve "zulüm gören milyonlarca işçinin evrensel kurtuluşu için çaba sarf etmeye" çağırıyordu. Partiler haricî

ya da öncelikli olarak sendika konusu ya da sendika talepleriyle ilgilendiklerinde neler olabileceğini gösteren olaylar 1890larda Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nde ortaya çıkan "revizyonistler" ile bundan bir süre sonra Rus Sosyal-Demokratlar arasında beliren "Ekonomist" grubu olmuştu: Burada programın devrimci bölümlerine ikincil bir rol verilmiş ve parti devrimci olmaktansa "reformcu" olmaya davet edilmişti. Bu tecrübe Lenin ve diğer Bolşevik yazarlarının "sendikacılık" terimini (İngilizce olarak) küçük düşürücü bir bağlamda kullanma alışkanlıklarına yansımıştı. Lenin 1902 yılında kaleme aldığı *Ne Yapmalû'da.* "Ekonomistleri" "sosyal-demokrasiden sendikacılığa geçmekle" suçlamış ve "sosyal demokrasinin siyasi mücadelesinin işçilerin işverenleriyle giriştikleri iktisadi mücadeleden daha geniş çaplı ve daha karmaşık olduğunu" iddia etmişti. Hatta bu zamanlarda -her ne kadar kısa bir süre sonra bu konuda fikrini değiştirdiyse de- sendikaların siyasi açıdan tarafsız kalmaya

teşvik edilmeleri ve sosyal-demokratların da onları idare etmeye çalışmaktan vazgeçmeleri gerektiğini söylüyordu.

Rusya'daki sendika kavramının henüz hayata geçmediği ya da gelişme aşamasında kaldığı süre boyunca Bolşeviklerin sendikalara yönelik tutumu teorik bir yaklaşımdan öteye geçmedi. 1905'ten önce Rus fabrikalarında gerçekleşen grevlerin neredeyse hiçbiri örgütlü değildi ve bu grevler çekilen eziyetlerin dayanılmaz hale gelmesiyle aniden patlak veren birer isyan görünümündeydi. Sendikaların ortaya çıkmasını tetikleyen ilk önemli olay 1905 yılında gerçekleşti. Fakat bu aşamada bile dik kafalı bir işçiler topluluğu olarak görülüp, en başından beri siyasi ve devrimci bir tavırla hareket eden yeni ve özel bir Rus örgütünün, yani Sovyetlerin gölgesinde kalıyorlardı. Sendikalar 1906'daki baskı döneminden sonra soylarının neredeyse tamamen tükenmesi tehlikesiyle karşılaştılar; yeniden hayal bulup 1917 Şubat Devrimi'nden sonra yaygınlaşmaya başladıklarında bile en faal ve radikal işçilerin şuurunda Sovyetlerin itibarının gölgesinde kaldılar; sendikalar, eskiye oranla çok daha fazla sayıda işçi kökenli üyeye sahip olsalar da Ekim Devrimi'nde hiçbir rol oynamadılar.

Bu esnada sendikaların karşısına yeni bir rakip çıktı: Şubat Devrimi'nden sonra birdenbire bütün fabrikalara yayılan fabrika komiteleri, geçici hükümet tarafından yasal olarak tanınmış ve işçileri işverenlerle ilişkilerinde temsil etmek üzere yetkilendirilmişti. Bu komiteler birçok açıdan bundan bir süre sonra Büyük Britanya ve Almanya'dakİ

merkezî sendika örgütlerinin karşısına çıkacak olan işçi temsilcileri örgütlerinin Sovyetlerdeki karşılığıydı; fakat örgütlenmiş sendikacılığın halen büyük ölçüde zayıf olduğu Rusya'da kısa bir süreliğine de olsa çok daha dikkat çekici bir rol oynadılar. Komiteler "işçilerin denetimi" adı verilen Bolşevik sloganının temsilcisi haline geldiler; bu da şu anla-

ma geliyordu veya gelmeliydi: İşçiler Sovyetler aracılığıyla yalnızca devletin yönetimini ele geçirmekle kalmayıp çalıştıkları fabrikaların idaresine de sahip olmalıydılar. Bu durumu daha da karmaşıklaşııran şey, fabrika komitelerinde ağırlıklı olarak Bolşevik hâkimiyeti söz konusuyken üyeleri büyük Ölçüde vasıflı işçi topluluklarından gelen sendikaların bu dönemde, daha ihtiyatlı bir tutum sergileyen Menşeviklerin idaresi altında olmasıydı.

Böylelikle Bolşevikler Ekim Devrimi'ne hareketine kadar 'reformcu' ve Menşevik addettikleri sendikalar yerine benimsedikleri "işçilerin denetimi" sloganını taşıyan, devrimci ve ağırlıkla Bolşevik görünümündeki fabrika komitelerini desteklemeye devam ettiler. Fakat Bolşevikleri iktidara getiren devrim bu görüntüyü kısa zamanda değiştirdi. Yeni hükümet Batılı demokratik ülkelerde öteden beri uygulanmakta olan emek kanunlarını, yani 8 günlük İş saatini, zorunlu dinlenme günleri ile maaşlı tatilleri, kadınlar ile gençlerin çalışmasına getirilen kısıtlamaları ve 14 yaşın altındaki çocukların işe alınmasıyla ilgili yasakları yürürlüğe sokmakla acele etti, fakat bu kanunların mevcut Rus koşullarındaki uygulanabilirlikleri gözönünde bulundurulmadı. Hastalık ve işsizliğe karşı sosyal sigorta için hazırlık yapılıyordu ve bunların İdaresi de, uygun nitelikte başka bir örgüt bulunmadığı için sendikalara havale edilmişti. Öte yandan "İşçilerin denetimine" yönelik ilk yasamalar çabucak parçalandı ve fabrikalarda düzensizlik ile üretimde feci bir düşüşe sebep oldu; bunun en önemli sebebi fabrika komitelerinin doğal olarak yeni düzeni İşletmek islemeyen idari ve teknik personelin yerini almaktaki topyekûn beceriksizliğiydi.

Bu durum sendikalara yönelik eski tutumun zamanla tamamen tersine dönmesine sebep oldu. Bir taraftan yeni rejim sanayi politikasının sorunsuz bir şekilde işlemesini arzu ettiği müddetçe açıkça emek menfaatlerini temsil etme kabi-

liyetini sergileyen oturmuş bir merkezî örgüte ihtiyaç duyuyordu, öte yandan sendika hareketi hükümetle ilişkilerini düzeltmezse bir süre sonra önemsiz bir kurum haline gelmeye mahkûmdu. Buradaki dönüm noktasını belirleyen şey

1918'in Ocak ayında Petrograd'da toplanan ilk Rus Sendika Kongresi oldu ve diğer temsilî sendika toplantılarının aksine burada ilk defa Bolşevikler çoğunluğu elde ettiler. Ne zaman ve nasıl gerçekleşeceğinin ifadesinde ihtiyatlı bir belirsizlik sezinlense de sendikaların "eninde sonunda Sosyalist Devletin organları haline dönüşeceği" ve işçilerin sendikalara üyeliğinin 'Devlete karşı yükümlülüklerinin bir parçası' olacağı beyanında bulunan bu kongre yapıldı.

Bu zamandan İtibaren sendikaların devlet mekanizmasının İçine katılmasını öngören öğreti artık ciddi bir şekilde sorgulanmıyordu. Sendikalar yalnızca üretimi örgütleme ve işgücünü bölüştürme görevlerine talip olup bu görevleri tamamıyla üstlenmekle kalmıyor, buna ilaveten insan gücünün iç savaş için seferber edilmesinde de önemli bir rol oynuyorlardı. Sendikalann doğal bir görevmişçesine benimseyip uyguladıktan işçilerin zorla "emek ordularına" yazılması, devamsızlığın "işten terk" olarak addedilmesi ve emek disiplini gibi kurumları yaygınlaştıran unsurlar iç savaş ve buna eşlik eden katı iktisadi düzen olmuştu ki daha sonraki yazarlar bu duruma "savaş komünizmi" adını vereceklerdi. Bu özel koşullar NEP 1921'de yürürlüğe girdiğinde tersine dönmüş olsa da daha sonraki gelişmeleri derinden etkilemiş oldu; sendikalar iç savaş döneminde kabul etmiş oldukları devletin temsilcisi görevinden ve bu görevin getirdiği emeği seferber etme ve sıkı disiplin altına alma sorumluluklarından hiçbir zaman tam olarak kurtulamadılar.

İÇ savaş 1920 yılının güz mevsiminin sonlarına doğru nihayet sona erdiğinde ve NEP'in gelişi için zemin hazırlandığında parti içinde sendikaların statüsüyle İlgili şiddet-

li münakaşalar alevlendi. "Sendikacılığa" yönelik eski Bolşevik önyargılarını istismar eden Troçki, sendikaların devlete resmî bir şekilde dâhil olmasını istedi. Karşı kanatta bir grup eski sendikacı ve sendikalist eğilim gösteren diğer kesimler (örneğin devrimin ilk günlerindeki "işçilerin idaresi" hareketinin belirgin bir sendikalist havası vardı) sendikaların devletten bağımsız bir şekilde sanayiyi idare etmeleri gerektiğini savunuyorlardı. Lenin sonuçta partide de kabul gören fakat nispeten belirsiz bir uzlaşmaya işaret eden bir ara yol buldu: Sendikalar işçilerin menfaatlerini korumaya yönelik özerk kuruluşlar olarak kalacaklardı, fakat üretimin teşvik edilmesini temel işlevleri olarak kabullenmeliydiler.

Bir bakıma kapitalist ekonominin yenilenmesi anlamına gelen NEP'in yürürlüğe girmesi teoride sendikaların kapita-

list düzende sahip oldukları bağımsızlığın bir kısmını yeniden edinecekleri anlamına gelmeliydi. Böyle olmamasının iki sebebi vardı. Öncelikle sendikacıların büyük çoğunluğunun çalışanı olduğu büyük çaplı sanayiler NEP'in en parlak döneminde bile çoğunlukla devletin mülkiyetinde kaldılar: Bunlar devletin her şey pahasına elinde tutmaya devam etmesi gereken, İktisadın, Lenin'in deyişiyle "egemen zirveleriydi". İkinci olarak parti, bu zamana gelindiğinde devletin diğer organları üzerinde kurmuş olduğu tartışmasız hâkimiyeti sendikalar üzerinde de sağlamıştı; devlet ve sendikalar arasındaki resmi ilişkiler önemini kaybetti, zaten her ikisi de emirlerini aynı kaynaktan aldığına göre aralarında gerçek fikir ayrılıklarının oluşması söz konusu değildi. Fakat Lenin, dönemin önemli bir belgesinde sendikaların konumundaki doğal çelişkileri sıraladı - sendikaların üyelerini ikna etmek ve eğitmek için kullandıkları olağan yöntemler ile "Devlet iktidannın ortakları" sıfatıyla nadiren de olsa başvurmak durumunda kaldıkları zorlama yönıem-

leri arasındaki çelişki; işçilerin menfaatlerinin gözetümesiyle ulusal iktisadın tamamının menfaatlerini korumak adına uygulamak durumunda kaldıkları "baskı" arasındaki çelişki; sendikaların kullandığı pazarlık ve uzlaştırma yöntemleri ile NEP kapitalist bir sınıfın sürekli mevcudiyeti teşvik ettiği sûrece kaçınılamayacak olan zorlu sınıf mücadelesi arasındaki çelişki.

Hem sendikaların Sovyetler Birliğfndeki konumu hem de bu konumu için sunulan teorik gerekçe Lenin'in ölümünden evvel sağlamlaştırılmıştı. Bundan sonraki gelişmeler devrimin ilk yıllarındaki bu önermelerin mantıklı sonuçlarını izliyordu; Deutscher kendisine verilen sınırlı alanın yarısını bu döneme ayırmakta haklıydı. 1928te ilk beşyıllık planın yürürlüğe girmesinden önce girişilen münakaşalar Tomski'nin bağımsız bir sendika görüşü olarak adlandırılabilecek düşüncelerini seslendirebilmesi için verilen son fırsattı. Sendika liderleri; bu zamana gelindiğinde partinin en Sağ kanadına kaymışlardı -bu diğer ülkelerde de yaygın olan bir olguydu- planın özünde yatan endüstriyel gelişmenin yoğunlaştırılmasına da şüpheyle yaklaşıyorlardı. Bu şaşırtıcı değildi. Planın dâhil edeceği işsizlerin büyük bölümü sendikalara üye değildi ve sendika politikaları üzerinde de söz hakkına sahip değillerdi: Bir işe sahip olan işçilerin çoğunluğu "seyreltmeden" ve sanayileşmedeki artışın kendi konumlarına getirebileceği İşgallerden korkuyordu: Sendika liderleri planlama düzeninin kendi ey-

lem özgürlüklerinden kalan son izleri de ortadan kaldıra-
cağını öngörmüş olabilirler. Planın yürürlüğe girmesi
Tomski'nİn yerine ona oranla daha esnek olan Şvernik'in
geçeceği ve "savaş komünizmi" günlerini anımsatan topla-
ma politikalarının tekrar benimseneceği anlamına geliyor-
du. 1930'a gelindiğinde İşsizlik sorunu ele alınmış ve eme-
ğin sendikalar aracılığıyla topyekûn ve merhametsiz bir şe-
164
kilde idare edilmesi için gerekli koşullar sağlanmıştı ve bu
koşullar, her ne kadar işçileri zorla işe alma ya da askere
çağırma işlemleri 1941'de savaş patlak verinceye kadar res-
mî olarak yürürlüğe girmese de günümüze dek hafifleme-
den süregelmiştir.

Üretimi teşvik etmenin öncelikli görevleri olduğu öner-
mesini kabul ederek işe koyulan Sovyet sendikaları, böyle-
likle işgücünün dağıtımı ile seferber edilmesi görevini yürü-
ten vekillere dönüştüler ve son olarak da, Deutscher'in be-
lirttiği gibi, "sanayi idaresinin kayıt işlerini üstlenen vekil-
ler" konumuna geldiler. 1930'lu yıllara gelindiğinde sendi-
kaların işveren konumundaki devlet karşısında hiçbir ba-
ğımsızlığı kalmamıştı. Fakat görevlerini kapitalizm altındaki
sendikaların görevleriyle karşılaştırmadığımız müddetçe di-
yebiliriz ki, bu, yerine getirecekleri hiçbir görev kalmadığı
anlamına gelmiyordu. Devletin çeşitli dairelerinin sorumlu-
su oldukları belirli ekonomi sektörlerinin belirli menfaatle-
rini korudukları derecede sendikalar da emeğin menfaatleri-
ni korudular. Beş-yıllık planlar ve onlara bağlı başka planla-
rın tasarlanmasında sendikalara danışılıyor. Böylelikle yal-
nızca üretimin planlanmış ölçülerini belirlemekte değil, aynı
zamanda milli üretimin ne oranda tüketim mallarına tahsis
edileceğine karar vermekte de söz sahibi oluyorlar; İşçilerin
farklı bölümleri arasındaki ücret dağıtımı her daim ayarla-
maya açık olsa da planlı bir ekonomide toplam ücret fatura-
sının üzerinde *defacto* bir tavan belirleyen de bu orandır.

Sendikaların diğer vazifeleri bireysel işçi açısından daha
doğrudan ve etkin bir önem taşıyor. "Sanayileşmenin" be-
şerî tarafını temsil eden işçilerin, kırsal kesimden fabrikala-
ra kitleler halinde nakledilmeleri olgusu tarihte her zaman
için çetin ve amansız bir süreç oluşturmuştur. 1930'ların
başındaki kollektifleşmenin şaşırtıcı vahşetinden sonra sen-
dikalar eğitim ve yerleştirme projeleri ile toplumsal hizmet
165
ve fabrika denetiminin idaresi gibi yöntemlerle bu zorlu ge-
çiş sürecini düzenleyip hafifletmeye çalıştılar; ancak bu
projeler çoğunlukla uygulamaya konulmadan önceki halle-

riyle daha verimli gözükür. Sosyal hizmetlerin tamamı ile Halkın Emeği Komiserligi'nin diğer yetkileri 1933'ten itibaren sendikalara devredilmişti. Ne var ki, sendikalar ile fabrika komitelerinin işçileri korumak adına idare işlerine müdahale etmek için sahip oldukları kuvvet İle bu konuda sergiledikleri isteklilik 1920'li yıllardan İtibaren istikrarlı bir düşüşe geçti; sendika liderliği ile ortalama sendika üyeleri arasındaki uçurum -ki bu durum diğer ülkelerde de giderek artan bir şekilde dikkatleri çekmeye devam ediyor- muntazam bir şekilde açılmaya başladı. Deutscher'İn belirttiği gibi, 1949'daki onuncu Rusya Sendika Kongresi'nde (ki 1932'den bu yana toplanan tek kongreydi) delegelerin dörtte birinden azı işçilerden, yüzde 43'ü ise resmî sendika görevlilerinden oluşuyordu. Diğer ülkelere kıyasla SSCB'de daha belirgin bir şekilde gözlemlediğimiz üzere kuvvetli bir sendika bürokrasisi sendika hareketinin kendiliğinden hareket etme kabiliyetini kısıtlıyor.
Fakat tüm bu sorunların temelinde yatan en mühim şey zor kullanma sorunu. 1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde Sovyet Hükümeti, aslında sendikaların örgütleyip yürüttüğü, emeğin zor yoluyla yönetilmesine dayanan bir düzen kurmuştu. Bu düzen kırsal kesim İçin İkinci Dünya Savaşı'nın acımasız tecrübesiyle perçinlenmişti; bazı resmî hafifletme girişimlerine rağmen esasında değişmiş gibi gözükmüyor. Böylelikle varılan nihai sonuç, Troçki'nin 1920'li yıllarda iç savaş ve "savaş komünizmi" baskısı altında savunduğu "emeğin askerîleştirilmesi" olgusu olmuştur.
Troçki zorunlu emek hizmetini askerî olağanüstü hallerde verilecek geçici bir taviz olarak telkin etseydi daha güçlü bir zemin kazanabilirdi. Fakat bunu yapmadı. Önerilerini

kapitalist düzendeki özgürlüğün aldatıcı doğasını savunan bildik Marksist tezin "özgür" emeğe uyarlanmış haliyle destekledi ve sadece her emeğin zorunlu olduğunu iddia etmekle kalmayıp (ki bu kuramsal açıdan bir bakıma doğrudur) ilkel serdiğin emek çeşitlerinin kapitalist düzene ait göreceli "bağımsız" emek çeşitlerine oranla daha az verimli olduğu düşüncesini 'zavallı ve sefil bir liberal önyargısı' olarak kınadı. Deutscher, Marksist bakış açısından kapitalist emeğin "bağımsız" biçimlerinin, kuramsal bir sosyalist düzenin öngördüğü gerçek bağımsızlıkta karşılaştırıldığında, aldatıcı gözükse bile yine de kölelik ya da serdiğin yalın baskılarına karşı gerçek bir ilerlemeyi temsil ettiğine İşaret eder: Bu nedenle, eski baskıcı düzene dönmek tamamen gerici ve yozlaştırıcı bir hareket olurdu. Nitekim 1920'de ta-

kındığı tavır itibariyle Troçki, daha sonra Slalin'in emek politikasına saldırdığı ana gelene kadar kendisini en ufak bir tutarlılık belirtisinden mahrum bırakmış oldu.
Deutscher'İn kitabının son bölümü her Batılı okuyucunun cevabını merak edeceği bir soruya ayrılmış: Emeğin zorla yönetimi planlı bir iktisadın tabiatına ne derece uyan bir özellik ve Sovyet modeli ne dereceye kadar Batı koşullarına uygulanabilir? Emeğin bîr bölümünün planlanmasının herhangi bir iktisadi planlamada temel bir öğe oluşturduğu yeterince açık. Fakat Deutscher'İn de gözlemlediği üzere "Britanya'da savaş zamanında emeğin yönetilmesinin oranı" en kötü haliyle bile serfliğe dönüşün ilk aşamasına tekabül etmez; zaten "işçi sınıfları bu yönetimin bir önceki dönemin iniş çıkışlarının belirsizliği ve eziyetleri kadar zalim olduğu kanısında değildi". Planlama ile emeğin zora dayalı yönetimi bir bakıma tam ve istikrarlı bir istihdam oranı için ödenmesi gereken bir bedel; işçiler ve sendikalar bu temel gerçeği ne kadar açık sözlülükle kabullenirlerse, bu prensiplerin pratik uygulamasının zorluğu ve zulmü de
167
o kadar azalır. Sovyet sendikaları tarihinden Öğrenebileceğimiz derslerden biri buysa, bu sağlam ve faydalı bir ders. Fakat eğer bu ders Sovyet modelinin ayrıntılı bir taklit için örnek oluşturduğu ya da emeğin veya sendikaların statüsünü belirleyen Sovyet politikalarının herhangi bir planlı iktisadın gereklerinden kaynaklandığı anlamına gelecekse çıkanlan bu sonucu sorgulamak durumundayız. Öncelikle Sovyet politikaları Batı'ya tamamen yabancı olan koşullara ve geleneklere dayanıyordu. Sendikaların tabiatından kaynaklanan doğal bir kuvvet yoktu ve işçilerde bulabilecekleri oturmuş bir sadakat geleneği de mevcut değildi; harekete geçmeyi planlıyorlarsa, bunu zor yoluyla yapmak durumundaydılar çünkü kendilerine duydukları güven ile sahip oldukları ikna gücü sınırlıydı. Sendika organları ile devletin diğer organları arasındaki ortaklıkta rekabet fazlasıyla eşitsizdi. Sendikalar başından beri ümitsiz bir şekilde mücadelenin gerisinde kalıyordu. Daha da önemlisi, Rus işçisinin statüsü ve deneyimi onu eski ve daha gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçilerden kesin bir şekilde ayırıyordu. Rusya'daki işçinin köylü ile arasında en fazla bir kuşak vardı. Genellikle hayata köylü ailelerinde atılıyorlardı; hasat zamanında köye dönülmesi hiç de olağandışı değildi; sanayideki işsizlik oranı da eski köylü statüsünün uzun bir süre boyunca korunabileceği anlamına geliyordu. Böylelikle Sovyet sanayi işçisi için fabrika disiplini, sanayi vasıflarının edinilmesi

ya da disiplinli sendikalar ile fabrika örgütlerine gönüllü katılmak konularında bir alışkanlık ya da bunu gerektirecek bir gelenek yoktu. Sovyet Rusya'yı sanayileştirmek için fabrika kurup makineleri yerleştirmek yeterli değildi; aynı zamanda köylüleri sanayi İşçileri olarak biçimlendirmek de gerekiyordu.

İkinci olarak, her ne kadar Marx dâhil olmak üzere bütün eski sosyalist yazarlar gelecekteki sosyalist düzeni ta-

mamen olgunlaşmış bir kapitalizmin dayanakları üzerine kurulacak bir bolluk rejimi olarak hayallerinde canlandırdılarsa da planlı Sovyet iktisadı başından beri aşırı fakirlik ve kıtlık koşulları altında işlemek durumunda kalmıştır. Göreceli kıtlığın Batı ülkelerindeki planlama hareketleri için temel bir itici güç oluşturduğu ve yetersiz erzakla bagdaşlaştırılan planlama fikrinin bu yüzden bir çeşit nefret doğurduğu doğrudur. Fakat Batı'nın kıtlığı Rusya'nın gözünde her zaman için bolluk anlamına gelecektir; Rus planlı İktisadının çetin gereksinimlerini ülkenin bu deneyime giriştiği andaki aşırı yoksulluğunu gözönünde bulundurmadan anlayabilmek imkânsızdır. Ne var ki bu, kullanılan yöntemlere göz yummamız gerektiği anlamına gelmiyor: Bu yöntemlerden bazıları planlamaya duyulan iktisadi ihtiyaçtan değil, Rusya'nın siyasi geleneğinin kimi Özelliklerinden doğmuştu. Deutscher'İn kitabının son bölümünde gösterdiği gibi Sovyetlerin koşullannı Batı'ya ilişkin sonuçlar çıkarmak amacıyla kullanmamak İçin yeterince sebebimiz var.

Bu hem Sovyet sendikalannı ele alan hem de olabilecek her yerde sendika kökenleri ile gelişim koşullarının dağılmaya yüz tuttuğu bir dönemde sendikacılığın temel sorunlarını aydınlatan bir çalışma. Fakat Sovyet deneyimi ne başkalarına yol gösterecek bir rehber ne de sakınılması gereken bir tehdit unsuru olarak görülmelidir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Troçki'nin Trajedisi

(i) Galip

Rus devrimi panoramasında öne çıkan üç büyük isim arasında en etkileyici olanı TroçkÎ'dir. Aslında hem Lenin hem de Stalin'in kendilerine özgü yöntemlerle tarihe daha büyük katkılarda bulunduğunu söyleyebiliriz. Fakat her ikisi de devrimin gidişatı İle neticesinin kişiliklerinin önüne geçmesine göz yumdular, kendilerini devrime kaptırıp artık isimleriyle birlikte anılan tarihî olayların bir parçası haline geldiler; öyle ki, yaşam öyküleri o dönemin tarihini ele alan anlatılarda ancak küçük bir bölüm oluşturabilir. Troçki, bi-

reyi, kişileştirmekten büyük haz aldığı Tarihin bir öznesi olarak betimlerken Lenin ve Stalin'e kıyasla çok daha dikkate değer bir üslup tutturdu. Fakat Troçki'nin yaşamı bireyden daha fazlasını, aykırı ve açıklanamaz olanı da aydınlatır. Onun kişiliği, Rus devrimi denilen büyük girişimde karşısına çıkan rakiplerine olduğu kadar dava arkadaşlarına kıyasla da daha sert, daha tutarsız ve daha şaşırtıcı - bu özellik ve kusurları itibariyle de daha büyüleyici. Troçki'yi

topluluklar karşısında unutulmaz bir konuşmacı yapan bu renkli özellikleriydi. O görkemli ve bazen fazla retoriğe dayalı üslubu, yazıya döküldüğü anlarda bile devrimin diğer liderlerinin gerçekçi nesrini gölgede bıraktı.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Troçki'nin yaşamı bir biyografiye konu olmak İçin rakipsiz bir aday. Isaac Deutscher'in kaleme aldığı *The Prophet Armed** daha önce yazdığı Stalin biyografisiyle karşılaştırıldığında (her ne kadar bir önceki eserin tartışmasız etkisi haten sürse de) çok daha derinlikli ve olgun bir eser. Bu yeni kitabın en büyük avantajı yazarın -her ne kadar eleştirel bakışını başarıyla korusa da- temelde Troçki'ye duyduğu sempatinin en az bir önceki kitaba konu olan kişiye gösterdiği hoşnutsuzluk kadar belirgin olması. Bu yeni kitap aynı zamanda selefine kıyasla daha özgün bir araştırmanın ürünü. Burada ilk defa Harvard'daki Houghton Kütüphanesi'nde bulunan yayımlanmamış Troçki Arşivleri'nden büyük ölçüde yararlanılmış. Kitabın birinci cildi 1921 yılında, Troçki görünüşte kariyerinin zirvesinde, Lenin'in sağlığı ve kuvveti henüz yerindeyken sona eriyor. Deutscher önsözde "Troçki'nin yaşamındaki gerçek klasik trajediden ya da klasik trajedinin modern siyaset alanında yeniden hayata gelişinden" söz ediyor. Bu ilk cilt trajik senelere gelmeden sona eriyor; ilerideki cilt ya da ciltleri -ne de olsa bu biyografi ümit ettiğimiz gibi, yola koyulduğu boyutlarda tamamlanacaksa eğer, yalnızca bir kitap yeterli olmayacaktır- dört gözle bekleyeceğiz.

Bu cildin ismine İlham veren pasaj, Machiavelli'nin *Prens'te* "işlerin yeni bir düzenle yürütülmesinde liderliği üstlenen" kurtarıcının karşısına çıkan engellerden söz ederken bulunduğu şu saptamadır: "Bütün silahlı peygam-

1 1. Deutscher *The Prophet Armed. Trotsky: 1879-1921* (1954). (Silahlı *Sosyalin,* Agaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1969),

berler galip geldiler; silahsız olanlarsa yok edildiler". Deutscher'in de kabul ettiği gibi, bu alıntının konumuza ne derece uygun düştüğünü rahatlıkla sorgulayabiliriz. Nitekim Bolşevİzmin zaferleri ile Troçki'nin bireysel galibiyet-

lerinin çoğu silah gücüyle kazanılmadı. Maddi kaynaklar ve silahlanma konusunda diğer taraf her zaman için daha şanslıydı; devrimin başarısı gücünü, görünüşte karşı konulamayacak bu üstün taraf karşısında kurmasından kaynaklanıyordu. Fakat bu ciltte ele alınan zaman sürecinde Troçki'nin galip bir peygamber, fetihçi bir kahraman gibi gözüktüğü bir gerçek. Kariyerinin bu bölümündeki en büyük icraatları arasında 1905 devrimindeki liderliği (henüz 26 yaşındayken kendiliğinden kurulan Petersburg Sovyet'indeki egemen isim olarak öne çıkmıştı), 1917 Ekim Devrimi'nin askeri hazırlıklarında oynadığı önemli rot ve iç savaş boyunca Kızıl Ordu'yu örgütlemekte gösterdiği başarı vardı.

Troçki'nin 1905 devriminde oynadığı rol hem uygulama açısından hem de teorik açıdan dikkat çekiciydi. Çeşitli Sovyet toplantılarında ve hemen ardından gelen Çarcı mahkemelerde görülen davasında sergilediği kararlılık ve dokunaklı söylem gücü, Sovyet'in otoritesi ile itibarını oluşturan ve en yüksek ifadesini Ekim 1917'de bulan devrimci efsaneyi yaratan en önemli unsurlar arasındaydı. Hem 1905, hem de 1917'de Sovyet düşüncesinin başkahramanı olan ve sanayi İşçilerinden oluşan gevşek demokratik toplulukların filizlenmesine öncülük eden isim Lenin değil, Troçkİ'ydi. Lenin'in olmasa da Troçki'nin temel platformunu oluşturan mekân parti değil Sovyetlerdi. Troçki 1905'ten beri Sovyetleri devrimin sembolü kabul ediyordu: Ancak 1917 yılına gelindiğinde bir Bolşevik olmaya karar verdi.

Ne var ki tarihî açıdan belirleyici olsa da sonraları büyük ölçüde çarpıtılan ve sıkça tartışılan husus Troçki'nin

1917'de üstlendiği görevdir. Ekim'in görkemli devrimci darbesine giden yolda alınan önlemler ile kararlan gözden geçirirken taraf tutmamayı seçsek bile, o zamanlar halen saklanmakta olan ve bazen yazı yoluyla bazen Petrograd'a düzenlediği gizli ziyaretlerle Parti Merkez Komitesî'ne telkinde bulunmak ve cesaret vermek amacıyla zaman zaman ortaya çıkan Lenin ile Petrograd Sovyeti'nin ve onun askerî-devrimci komitesinin başkanı konumuna gelip, Geçici Hükümet'e açıkça meydan okuyarak eylem için uygulanacak hazırlıklarla meşgul olan Troçki arasında tarafsız bir denge tutturmak kolay değildir. Ve böylesine farklı siyasi altyapılardan gelen iki insan arasında, her ne kadar aynı hedeflere baş koyup vaziyetin adiliğini kavramış olsalar da, zamanlama ve yöntem gibi konularda fikir ayrılıkları yaşanması şaşırtıcı olmamalıdır. 1917'den birkaç yıl sonra olayların hatı-

rası zihinlerde henüz tazeyken Stalin'in kendisi de Troçki'nin devrimin hazırlanmasındaki rolünü takdir etmiştir. Daha sonraları bu rol giderek küçümsenmiştir - ta ki Troçki Ekim 1917'nin çağdaş resmî tarihlerinden tamamıyla silinene ya da bu belgelerde yalnızca Lenin ve Stalin'in planlarını geciktirmeye ya da sabote etmeye çabalar şekilde resmedilecek yer bulana kadar. Kahramanının başına gelenleri kötülemek Troçki'nin biyograficisine düşmez. Fakat gelecekte Lenin'in de yaşam öyküsünü kaleme almaya hazırlanan Deutscher bu dikenli yolda sağduyu ve itinayı elden bırakmadan ilerliyor. Ekim 1917 zaferinin başarısında hem Lenin'e hem de Troçki'ye yer var.
Troçki'nin devrim hizmetinin üstün ve eşsiz gözüktüğü üçüncü dönem Sovyet askerî hareketinin iç savaş sırasında örgütlenmesi ve idare edilmesiydi. Çarcı ordunun parçalanması devrimin zaruri bir kısmını teşkil ediyordu; devrimin sadece rastlantısal bir yan ürünü değil, temel hedeflerinden biri olmalıydı. Bu hedefin getirdiği önlenemez sonuçlar

Sovyet politikasının Brest-Litovsk'ta, Sovyet direnişinin de Alman akınları karşısında sürüklendiği çaresizlikte kendini belli etmişti. Troçki 1918'in bahar ve yaz ayları sırasında iç savaş ve karşı-devrime karşı yükselen ilk hoşnutsuz seslerin orta yerinde bu sorunun üzerine cesaretle gitti. Seçilmiş liderlik kapsamında partizan ve milisler konusunda ısrar eden askerî bilirkişilerden gelen parti içi muhalefete rağmen Troçki, yeni ve merkezî bir Kızıl Ordu'nun çekirdeğini oluşturmaya karar verdi, bu amaçla da eski Çarcı subaylardan eğitim ve idare konularında yardım istedi. Zamanla, Beyaz generallerin zorla topladıktan askerleriyle karşılaşıp onları yenebilmeye muktedir bir kuvvet oluşturmayı başardı. Bu, o dönemde hem Lenin hem de birden fazla Alman general tarafından açıkça övgüye değer bulunan bir örgütleme dehasının ustalığıydı.
İç savaş seferberliğinde uygulanan stratejilerde Troçki'nin oynadığı rol daha az dikkat çekici, getirdiği başarılar daha belirsizdi. Deutscher'in biyografisinin övgüye değer başarılanndan biri daha sonraki Stalinci ithamlarla bilinçli olarak muğlaklaştırılan bir hikâyenin ana hatlarını ilk defa, Troçki Arşivleri'nin de yardımıyla çözmüş olması. Troçki'nin hatalar yaptığı, pek çok defa, haklı ya da haksız yere görevinden olduğu ve Lenin'in de (yeri doldurulamayacak vekillerinden herhangi birinin hizmetlerini kaybetme korkusuyla) Troçki ile Stalin arasındaki gergin dengeyi ısrarla korumaya çalıştığı bu anlatıda açıkça ortaya konulmuş. Belki de bura-

da asıl şaşırtıcı olan şey yüksek kumandanları böylesine kavgalı bir ordunun galip gelebilmiş olmasıdır, Troçki gerçekten de İç savaştan galip çıkan isim olarak selamlanmayı hak ediyor; fakat askerî harekâtlan yürütme başarısından ötürü değil, örgütleme konusunda sergilediği kabiliyet ve etkileyici kişiliğiyle savaş alanında Kızıl Ordu'ya verdiği ilhamdan ötürü. Üstelik kendisini Napoleon'a benzetmeye
175
çalıştığına yönelik suçlamaların ne denli temelsiz olduğu da dikkate değer.

Troçki geçmişindeki askerî başarılar münasebetiyle her şeyden önce bir eylem adamı olarak tarihe geçebilirdi. Ne var ki, teori ile pratiğin birliğine inanan bir MarksİstıiTroçki; devrim teorisi İle tarihçiliğine yaptığı katkılar, kayda değer başarılan arasında gözden kaçırılmamalıdır. Zengin ve değişken kariyeri boyunca devrimci eğilim ve gelişimleri kavramakta gösterdiği olağanüstü önseziyi sık sık kâğıda döktü; ancak zamanı geldiğinde kendi tahlil ve tahminlerini nasıl değerlendireceğini bilemedi. 1904 yılındaki ikinci Parti Kongresi'nin ardından Bolşevikler İle Menşevikler arasındaki ilk kopuşun hemen ardında şöyle yazmıştı: "Le~nin'in yöntemi şu sonuca doğru ilerliyor: önce parti Örgütü partinin yerini alır; sonra merkez komite örgütün yerini alır; sonunda da tek bir diktatör merkez komitenin yerini alır". Bunun yukarıdaki sözleri sarf ettikten on üç yıl sonra Troçki'nin kendisinin de katılacağı ve tam on yıl boyunca hizmet vereceği bir parti hakkında nasıl bir hüküm sayılacağı bilinmez; fakat henüz doğum aşamasındaki bir hadiseye yönelik fazlasıyla keskin bir gözlem barındırdığı da bir gerçek.

Troçki'nin parti öğretisine yaptığı en büyük katkı sözde "sürekli devrim" teorisiydi - bu deyimi Marx'tan almış ama Rus koşullarını yansıtacak ve aydınlatacak şekilde yeni ve özel bir anlam yüklemişti. Rus sanayinin devlet buyrukları ve dış borçlardan oluşan ikili tesir altında aşırı hızla ve yapay bir şekilde gelişmesinin sonucunda beliren Rus orta sınıfının ve onun liberal siyasetçilerinin iflasından emin olan Troçki, diğer devrim liderlerinden erken davranarak Batı koşullarından çıkarsanmış, gelecekteki proleter devrime giden doğal ve önlenemez sürecin bir burjuva devriminin liderliğinde ilerleyeceğini öngören Marksist taslağın Rusya'ya
176
uygulanmasında karşılaşılacak doğal zorlukların farkına varmıştı, Rusya'daki burjuvazi burjuva devrimini gerçekleştirecek kadar güçlü değildi ve hiçbir zaman bu iş için yete-

rince kuvvetli olmayacaktı. 1905 tecrübesi Troçki'yi, işçilerin gerçekleşmemiş bir devrim için artık beklemeyecekleri hususunda ikna etmeye yetmişti. O da, Rusya'da işçinin "efendisinden önce" iktidara geleceği ve Marksist planda anlatılan burjuva ve proleter devrimleri tek ve kesintisiz bir işlemle tamamlamak durumunda kalacağı tahmininde bulundu, işte bu öğreti, şeklen olmasa da özünde Lenin'in 1917'de kaleme aldığı ünlü "Nisan TezlerT'nin dayanağını oluşturmuş, Ekim ayında iktidarın ele geçirilmesinde yol göstermişti.
Troçki kariyeri boyunca geleceğe yönelik bu gizemli ve yerinde önsezileri dile getirmeye devam etti. önde gelen Bolşevik liderlerden -tamamının olmasa da- çoğunun daha sonra Şubat Devrimi'nde sözde bir burjuva hükümetiyle karşı karşıya kaldıklarında nasıl davranmaları gerektiği konusunda sergileyecekleri kararsızlığı 1908 gibi erken bir tarihte doğrulukla öngördü. O, "sosyalist anavatanın" müdafaası için biraraya gelen Kızıl Ordu'nun kurucusuydu. Emeğin geniş-çaplı "idaresinin" ilk taraftarıydı. NEP'i yürürlüğe girmeden bir sene önce tasarlamıştı. 1920'İİ yılların başından itibaren o zamanlar Lenin dâhil bütün liderin ihtiyatlı bir şüpheyle karşıladığı ulusal planlamanın yorulmak bilmez bir savunucusuydu. Yine de çok mühim bir konuda tamamen hatalıydı; her ne kadar başlarda pek çok Bolşevik aynı hataya düştüyse de Troçki, yanılsamalarını bir tarafa bırakıp tatsız gerçeği kabullenmekte aralarında en yavaş davranan isim oldu.
Troçki proleter devrimin öncelikle Rusya'da patlak verse bile çabucak Avrupa'ya ve özellikle de Almanya'ya yayılacağı ve aksi takdirde Rus devriminin tek başına ayakta kalma

şansının olmayacağı görüşüne tutkulu bir biçimde bağlıydı. 1906 gibi erken bir tarihte "Avrupa savaşının" "önlenemez bir şekilde Avrupa devrimi" anlamına geleceğini öngördü. Troçki için Rus devrimi dünya çapında bir devrimin parçası olmadığı takdirde manasız ve önemsiz gözüküyordu - Marx'ın bir zamanlar belirttiği gibi, ingiltere'ye ulaşmayan bir devrim ''bir kaşık suda kopan fırtınadan ibaretti". 1917'nin Mart ayında Almanya'ya yayılmayan bir Rus devrimini bir süreliğine de olsa zihninde canlandırıp, "böylesine inanılması güç bir varsayım için kafa yormaya gerek olmadığına" karar verdi. Almanya'nın 1918-19 Kışı'nda proleter devrim şansını kaçırmış olmasının sebebinin yalnızca örgütlü bir Komünist parti ile kararlı liderlerin eksikliğinden kaynaklandığına inanmaya devam ediyordu ki, bu ne man-

tıksız ne de çelişkili bir kanaatti. Troçki'nin düşüncesi garip
biçimde neredeyse tamamen Almanya'ya odaklanmıştı:
1920 Yazı'nda devrimi Sovyet süngülerinin ucundaki Varşo-
va'ya taşıma kararına karşı çıkanların başında geliyordu. Fa-
kat 1923'ün Ekim ayı onun Alman devriminin gerçekleşme
olanağına hararetle İnandığı son dönem sayılabilir. Troç-
ki'ye -her ne kadar temelde haksız biçimde olsa da- "sürek-
li devrim" maskesi altında Avrupa'nın devrimci hayalperesti
etiketini yapıştırmak muhaliflerinin İşine geldi; Stalin "tek
ülkede sosyalizm" ögretisiyle tartışmaya son noktayı koydu.
Ancak Deutscher'in kitabının ilk cildinde Troçki'nin da-
ha sonraki düşüşünü haber veren belirtiler arayacak olur-
sak, bu belirtileri onun olayları değerlendirmekteki başarı-
sızlığında değil, insanları değerlendirmekti başarısızlığında
bulabiliriz. Troçki genellikle astlarını seçmekte ve onların
bağlılığını kazanmakta büyük başarı sergilemiş gibi gözü-
küyor: Sadakat konusu gelecekte tehlikeli ve ölümcül so-
nuçlar doğuracak hale geldiğinde bile onu yüzüstü bırakan
fazla İsim olmamıştı. Fakat bu yeterli değildi. Bir idareci

astlarını nasıl seçip idare edeceğini ve onlardan nasıl en iyi
şekilde faydalanacağını bilmelidir; ancak bir siyasetçi eşit-
leriyle nasıl başa çıkacağını da bilmelidir. Lenin "vasiyet-
namesinde" Troçki'yi "İşlerin idarî tarafıyla fazla ilgilendi-
ği" İçin eleştirirken belki de bu konuya değinmek istemiş-
tir. Troçki hiçbir zaman için entelektüel açıdan kendisin-
den aşağıda gördüğü fakat muhatap olmak durumunda
kaldığı insanları idare etme konusunda başarılı olmadı.
Genellikle kibirli olmakla suçlanıyordu - Lenin ise bu du-
ruma nazikçe "fazlasıyla kendine güven" adını veriyordu.
Bir siyasetçi olarak -bu deyimi hem idareciden hem de si-
yasi düşünür ve fikir adamından ayırmak İçin kullanırsak-
Troçki bu özgüveni hiç sergilememiş gibi gözüküyor. İş
uygulamaya gelince sık sık bocaladı, Brest-Litovsk müza-
keresinde olduğu gibi fikrini değiştirdi, herkes ondan sabit
durmasını beklerken taraftarlarını hayal kırıklığına uğrattı
ve İnatçılığın fuzuli sayılabileceği yerlerde de İnadı elden
bırakmadı.

Kendisiyle aynı eylem kapasitesine sahip insanları hoş
tutmakta gösterdiği yetersizlik Lenin ve Stalin'e yönelik
olarak ilk dönemde sergilediği tutumunda da bariz bir şe-
kilde su yüzüne çıktı. 1917'den önceki dönem boyunca
Lenin adım adım Bolşevik fraksiyonun tartışmasız liderli-
ğini kazanırken, Troçki onu kılı kırk yaran, önemsiz bir
avukat olarak görmeyi sürdürdü. Burada önemli olan hi-

zipçi münakaşaların ortasında kaba suçlamalarda bulunması değildi (Lenin de aynı şekilde davranıyordu), fakat görünüşe bakılırsa devrimin geleceğini hazırlayacak ismin ehemmiyetini kavrayamamıştı. Daha sonraki tarihlerde Stalin'i hor görerek onu İhmal etmesi anlaşılabilir; ne de olsa bu görüşe başlarda partinin tamamı katılıyordu. Ancak 1923 ve 1924 yıllarına gelindiğinde Zinovyev, Stalin'in parti mekanizması üzerinde kurduğu yetki tekeline ilişkin
179
açık tehlike sinyallerinden söz etmeye başladığında ve Lenin'in vasiyetnamesi kayda değer bir uyarı niteliği taşıdığı halde Troçki, ileride partinin ve Rusya'nın kaderini ellerinde tutacak adamın olağanüstü gücü ile ferasetini anlamamakta direndi.

Troçki'nin niteliklerini gözönünde bulundurursak kariyerinin belki de en dikkat çekici unsuru, 1917 yılından Lenin'in hastalığı ve ölümüne kadar geçen zaman zarfında Lenin'in liderliğini yürekten desteklemesi ve en başta uzlaşmaz şekilde karşı çıktığı kararlara sırf Lenin onayladığı için boyun egmesiydi. On yıl boyunca hiç durmadan birbirine saldmp suistimal eden bu İki adam arasındaki ilişki bu yeni süreçte her ikisine de yaradı; "Lenin ve Troçki'nin devrimin ikiz liderleri sayıldığı popüler efsanenin gerçekten sağlam bir temeli vardı. Son sözü söyleyen isim Lenin'di; bunun sebebi partinin kendisini Troçki'den çok saymasından değil, ikisi arasındaki kişisel ilişkinin kendine özgü karakteriydi. Bundan sonraki olayların göstereceği gibi Lenin'in eksikliğinde Troçki, bir siyasetçi olarak zavallıydı; Lenin içinse Troçki yardımcıları arasındaki baş isim olmaktan öteye geçmiyordu. Fakat bu ortaklıkta Troçki idarî işlerde söz sahibi, bir danışman olarak oldukça nüfuzlu bir isimdi. Halkın gözündeki önemi her zamankinden büyüktü ve hatta bazen Lenin'inkine bile gölge düşürüyordu.

Deutscher'in kitabının İlk cildi Troçki'yi başarılarının zirvesine tırmanırken resmediyor. Kitabın "Zafer İçinde Mağlubiyet" başlığını taşıyan son bölümü kahramanı, proleter demokrasi ümidinin terk edilmesiyle ve emek ile sendikaların askerîleştirilmesinin politikanın sürekli bir hedefi addedilmesiyle birlikte trajedinin orta yerine "tökezlerken" resmediyor. Böylelikle Troçki'nin trajedisi de Bolşevik rejiminin trajedisiyle eşitlenmiş oluyor. Bu tema şüphesiz ileriki bölümlerde ayrıntılı biçimde işlenecek; bu konudaki hük-
180
mümüz şimdilik bekleyebilir. Bu biyografi yüksek bir değere sahip; her ne kadar "iyi bir biyografinin kaçınılmaz ola-

rak kötü bir tarihe" tekabül edeceği doğru olsa da (temel toplumsal kuvvetler yerine bireysel Öyküleri ön plana çıkardığı için), en sert tarihçi bile Rus devriminde böylesine merkezî bir rol oynamış Troçki gibi bir karakterin kişisel gizemini sayfalarından eksik etmeyi göze alamaz. Bu durumda biyografi, tarihe esaslı bir katkıda bulunur.

(ii) Mağlup

Deutscher'in kaleme aldığı Troçki biyografisinin beş yıl önce yayımlanan ilk cildi kahramanın yükseliş dönemini aktarıp onu 1921 bahannda sahip olduğu yetkilerle ve şöhretinin doruk noktasındayken bırakmıştı. Kazanılmasında etkin bir rol oynadığı iç savaş artık sona ermişti. Lenin iktidarının zirvesindeydi ve sağlığı halen yerindeydi. Lenin ve Troçki'nin isimleri her yerde devrimin kurucuları ve kahramanları -ya da hainleri- olarak beraber anılıyor; oynadıkları rol de birbirine eşit ve tamamlayıcı gözüküyordu. Geçmişte bazı noktalarda ayrı düştükleri olmuştu ve bu durum devam etmekteydi. Yine de hiç kimse ikisinin arasındaki karşılıklı güven duygusundan ve dayanışmadan şüphe duymuyordu.

Ancak bu noktadan sonra düşüş başladı. Devrimin ve iç savaşın görkemli başarılarından beri Troçki yeniden yapılanmanın alelade ve cesaret kırıcı taraflarına, yani ihtiras, vurdumduymazlık ve düzensizliğe karşı sürdürülen mücadeleye uyum sağlayamıyordu. Lenin'in 1922 Baharı'nda ortaya çıkan ilk rahatsızlığı ve bundan bir yıl sonra gelen topyekûn iktidarsızlığı Troçki'yi parti ve devlet içindeki seçkin konumunun -farkına vardığından daha fazla bir biçimdedayandığı sağlam temelden mahrum bıraktı. Deutscher'in

kitabının ikinci cildi düşüş sürecini ele alıyor ve Troçki'nin Rusya'dan zorla ayrılmasıyla, kovalanarak ve itibardan düşerek sürgün edilmesiyle sona eriyor*

Troçki'nin kariyeri bütünüyle bir trajedi olarak ele alınırsa -ki kesinlikle trajik boyutları vardır- bu dönem trajedinin Özünü oluşturuyordu. Fakat bu, biyografi yazarı için de zor bir dönem teşkil etmektedir. Kahraman artık sürekli yaratan bir figür olmaktan uzak; biyografisi de artık başarılannm bir tutanağı olmaktan ibaret değil. Troçki'nin düşüşünün temelinde yatan unsur sürekli müdafaaya geçmek durumunda kalması ve eylemsizliğe mahkûm edilmesiydi. Kendisini hazırlıksız yakalayan güçlerin saldırısına maruz kaldı ve bu güçlerin kuvvetini idrak etmekte uzun bir süre zorlandı. Ya gönülsüz bir direniş sergiledi ya da bundan bütünüyle kaçındı; sonraları ümitsizlik içinde harekete geçmeye kalkıştı-

ğında girişimlerinin yetersiz olduğu ortaya çıktı. Tabii Troçki'nin Stalin'de mükemmel bir siyasi taktikçi ile karşılaştığı ve Troçki'nin zihinsel dehası ile İdare ve örgütleme işlerindeki engin kabiliyetinin, siyasi zamanlama anlayışı ile insanları ve olayları yönetme becerisinden yoksun olduğu doğrudur (ki bunlar her başarılı devlet adamı ya da siyasetçinin ihtiyaç duyacağı malzemelerdir). Bu anlamda Troçki'nin trajedisi bireysel özellikler ve kusurlardan kaynaklanırmış gibi gözükür; buradaki hadise eşitsizce donanmış iki düşman arasında doğan bir iktidar mücadelesidir.

Fakat Deuıscher tarihi, neticesi oyuncuların göreli kabiliyetleri İle gelen kartların şansına dayanan bir vasıf veya şans oyununa indirgeme dürtüsüne boyun eğecek türden bir biyografi yazan değil. O belirli bir üsluba sahip, kahramanına anlayış ve sıcak bir sempatiyle yaklaşan fazlasıyla parlak bir yazar: Bu da onu bir biyografi üstadı yapıyor. Fa-

2 1. Deutscher, *The* PropJırt *Vnarmed. Troısky; 1921-29* (1959).

kat aynı zamanda gerçek bir tarihçinin tahlil tutkusundan, "Neden?" sorusunun cevabına yönelik ebedi arayışından vazgeçmiyor. Verdiği cevaplar da her daim geniş bir bilgi dağarcığı ve keskin bir gözlem gücü barındırıyor. Troçki'nin yaşamını anlattığı öyküsünde kişisel, siyasi ve iktisadi unsurlar beraber İşlenmiş. Bireyin biyografisi toplumun tahliline dönüşüyor.

Troçki'nin bu dönemdeki biyografisi üç bölüme ayrılıyor. Birinci bölümde Troçki, Lenİn'in ölümünden bile önce şekillenen bir süreçle yavaşça idari grubun dışına itiliyor. Deutscher Lenİn'in 1922'de ikinci kez tekrarladığı Sovmarkom'un başkan yardımcılığı teklifine karşı çıkmasına büyük önem veriyor; Lenİn'in bu jesti, Troçki'yi başvekili olarak atamak ve Stalin'in partinin genel sekreterliğine getirilmesini telafi etmek için planladığı tahmininde bulunuyor. Bu tahmin çok da ikna edici değil. Bir devlet atamasını parti içi bir atamayla dengelemeye çalışmak Lenin'e uygun bir tavır gibi gözükmüyor; eğer Lenİn gerçekten de Troçki'nin 'ikinci kumandan' olarak yerini sağlamlaştırmak isteseydi onu üç ya da dört başkan yardımcısından biri yapmayı önermekle kalmazdı. Zira Troçki'nin bu planı böylesine kesin bir şekilde reddedişinde Rikov, Tsyurupa ve Kamenev ile aynı mevktye gelmeme arzusunun yattığı gayet açık. Fakat bu ret diğer liderlerle arasını iyice açtı ve Lenin, son hastalığı esnasında tamamen sahneden silindiğinde Zinovyev, Kamenev ve Stalin'in Troçki'yi dışlayarak bîr üçlü grup kurmasını kolaylaştırdı. Bu zamandan itibaren üçlü grup dönüşümlü olarak tahrik ve ikna yöntemlerini kullanarak

Troçki'yi hem kendilerinden, hem de potansiyel destekçilerinden uzaklaştırdı. Ocak 1925'e gelindiğinde Troçki (her ne kadar henüz partideki olmasa da) devletteki görevlerinden uzaklaştırılmış ve edilgen bir iktidarsızlıkla malul, mağlup düşmüş bir adamdı.
183
ikinci bölüm Troçki'nin siyasi açıdan pasif kaldığı, sadık ve itaatkâr bir parti üyesi rolü oynayıp ufak çaptı kamu işleriyle yetindiği 1925 yılı ile 1926 yılının ilk yarısını anlatıyor. Daha sonra, 1926'mn baharında Zinovyev ile Kamenev'in artık mağlup haldeki muhalefetine katıldı ve mücadele -bu defa partinin içinde olmak üzere- bir kez daha başladı. Bu süreç yaklaşık olarak on sekiz ay boyunca devam etti ve bu arada Troçki, yandaşları ve yeni müttefikleri zamanla, önce çeşitli parti görevlerinden oldular; son olarak da 1927 yılında düzenlenen on beşinci parti kongresinde partiden ihraç edildiler. Zinovyev ile Kamenev geri adım atarlarken Troçki ve daha yürekli taraftarları Sovyetler Birliği'nin ırak köşelerine sürgün edilme yolunu seçtiler. Bundan sonraki bir yıl boyunca Troçki'nin yeni yuvası Kazakistan'ın uç sınırlarındaki Alma-Ata idi. Daha sonraları yazışma yoluyla olsa bile yeni bir muhalefetin odak noktası haline gelmesini engellemek için ülkeden sınır dışı edildi. Bu cildin sonunda Odessa Limanından gemiyle açılmış, Büyükada (Prinkipo) istikametinde ilerlemekte.
Kişisel anlamda Troçki'nin bu yıllardaki trajedisinin kaynağı bir önceki dönemin aksine bir eylem adamı olarak geçirdiği günlerin neredeyse tamamen sona ermesidir. Devrimde ve iç savaşta yiğitçe herkesi idare eden güç kendisiyken, Troçki artık sürülen isim olmuştu. Bundan sonraki yılların çatışmaları boyunca inisyatif artık onun ellerinde değildi: Savaş alanı ve savaşın yapılacağı zamanı belirleyen kendisi değil, düşmanlarıydı. 1923'ün Güz aylarında üçlü grup kendisini hedef alan İlk kampanyayı başlattığında uzlaşmaya razı göründü, olası destekçilerini İnkâr etti ve ümitsiz bir şekilde kendisine saldıranlara boyun eğdi. Bundan bir sene sonra aynı hikâye tekrarlandı. Mücadelenin tekerrür etmesi için olanak sağlayanın Troçki'nin makalesi *Ekim Dersleri'nin* yayımlanmasının olduğu
184
doğrudur. Fakat görünüşe bakılırsa bunu bir savaş işareti olarak algılayan üçlü grup olmuştu; Troçki'nin başta böyle bir niyeti yoktu. Daha önce olduğu gibi Troçki yine saldırının şiddetini ayrımsayamadan hazırlıksız yakalanmıştı. Birbiri ardına gelen bu iki güz mevsiminde tırmanan ger-

ginlik sağlığının bozulmasına sebep oldu. Teşhis konulamayan ''gizemli bir hastalığa" yakalandı ve tıbbi tavsiyeler uyarınca Kafkaslar'a çekildi; buhran sona erdiğinde iyileşmiş olarak tekrar ortaya çıkmak üzere.
On sekiz aylık bir eylemsizlik döneminden sonra Troçki 1926 Hazİran'ında tekrar mücadeleye girişti; bu kez Zinovyev ve Kamenev ile aynı saflardaydı; fakat Deutscher'in de belirttiği gibi "bu mücadeleye kısmen Stalin'in inisyaüfiyle başlanmıştı". Deutscher Kasım 1927'ye dek devam eden bu son mücadelenin hikâyesini zengin ayrıntılar ve aydınlatıcı yorumlarla aktarıyor. Burada itiraz edilecek bir ya da iki ufak nokta var. Moskova'daki münakaşaların ortasında Lenin'in ünlü "vasiyetnamesinin" tam metninin tercümesi *New York* Times'da yayımlandı. Yayından sorumlu olan Max Eastman bu yazıyı Troçki'nin Paris'teyken reddettiği bir muhalif olan Souvarine'den kesinlikle yayımlanması gerektiğini vurgulayan sözlerle aldığını söylemiş; Deutscher de bu teşvikin bizzat Troçki'den geldiği "kanaatinin" "kuşkusuz doğru" olduğunu kabul ediyor. Ancak bu tahmini desteklemek üzere alıntılanan hiçbir delil yok. Troçki'nin bu "vasiyetnamenin" bir Amerikan gazetesinde yayımlanmasını gizlice destekleyeceğini ya da Souvarine'İ böyle bir amaç için aracı olarak görevlendireceğini düşünmek şüphesiz olanaksız. Ve Zinovyev ile Kamenev'in "on dördüncü kongrede bu vasiyetin yayımlanmasına yönelik talebi tekrarladıkları ve bundan böyle her fırsatta da bu dileği yinelediklerí" ifadesi için bir delil aramamak elde değil. Bu doğru olabilir; ama beklenmedik görünüyor.
785
Bu eşitsiz mücadelede durumu ümitsiz bir hal aldıkça Troçki'nin ahlâki fazileti artıyordu. Muhalefet Ekim 1926'da sözünden dönmeye ve uzlaşmaya yönelik bir başka beyhude teşebbüste bulundu fakat bu da StaHn'in önceki taktiklerinin oluşturduğu emsal uyarınca Troçki *ve* Zinovyev'in safça ümit ettiği gibi bir ateşkese değil, bilâkis saldırının yoğunlaşmasına sebep oldu. Fakat bu, Troçki'nin düşüncesizce kendini küçük düşürdüğü hareketlerin sonuncusuydu. Troçki 1927 yılında Komünist Entemasyonal'İn Kongresi'nde ortaya çıktı -ki bu konuşma kendisini mahkûm edenlere karşı giriştiği son aleni müzakere olanağı olmakla birlikte gemileri koşulsuz olarak yaktığı ilk andı- ve burada el altından dolaştırılan yasaklı bir belge haline gelen "Muhalefetin Platformu"nu sundu. Bu son krizde Zinovyev ve Kamenev bir kez daha geri çekilme yoluna gidince Troçki son üç yıl boyunca sürekli tekrarladığı ve tüm faaliyetle-

rinin önünü tıkayan, "kişi Parti karşısında haklı olamaz" savından vazgeçerek kararlı ve cesur bir tavır takındı. Artık hiçbir güçten çekinmeksizin "Parti karşısında haklı" olduğunu iddia ediyordu. Böylelikle her türlü eylem özgürlüğünden yoksun bırakılmak üzere olduğu anda düşünce Özgürlüğünü tekrar kazanmış oldu.

Alma-Ata'da gözlerden uzak ve olumsuz koşullar altında geçen bir yıllık sürgün Troçki için hesap yapma ve bir anlamda da nekahat dönemi oldu, artık kendini haklı çıkarabilirdi. Doğu Rusya'daki başka topraklarda ve Sibirya'da sürgündeki diğer muhalefet üyeleriyle -özellikle de Rakovski, Preobrajenski ve Radek ile- bitmek bilmeyen yazışmalarında Moskova'nın sıkıntılı yıllarında tutarlı bir biçimde savunamadığı fikirlerini cesaretle dile getirebiliyordu. Bu yazışmaların yetersiz kaldığı anlar olmuştur. Sürgün ve tecridin çetin zorlukları altında muhalefet parçalanmaya başlar ve Troçkistlerin farklı hizipleri arasında doğup 1930'lu yıllara dam-
186
gasını vuran skolastik anlaşmazlıkların habercisi münakaşalarla bölünür. Fakat -şimdi ilk defa Harvard'daki Troçki Arşivleri'nin zengin depolarında ortaya çıkan- Alma-Ata döneminin mektupları, devrimin 1920'li yıllarda yol açtığı kafa karıştırıcı sorunlar yüzünden sergilediği fedakârlık ve çekingenliklerden sıyrılan Troçki'nin keskin zekâsının etkileyici örneklerini banndırıyor. Bu sebeple de biyografi yazarı için tatmin edici bir zemin oluşturuyor. Deutscher'in kaleme aldığı son bölüm kitabın en özgün bölümü olmasının yanı sıra en özlü ve doyurucu kısmı. Arşivlerde yer alan yayımlanmamış malzemelerden yararlanarak Troçki ile devrim ikileminin unutulmaz bir tahlilini çıkarıyor.

Rus devriminin her sorununda olduğu gibi bu ikilemin özünde yatan şey de eldeki program ile programı gerçekleştirmeye müsait araçlar arasındaki uyuşmazlık. Bolşeviklerin programında yer alanlar arasında sosyalist iktisada ve sosyalist demokrasiye dayanan (ve henüz başka bir yerde hayata geçmemiş) yeni toplumun yaratılmasına hazırlık olarak Rusya'nın sanayileşmesi ve demokratikleşmesi de vardı (ki bu görev başka yerlerde liberal burjuva devrimine düşüyordu); Rusya'daki burjuvazinin zayıflığı ve liberalizmin iflası bu iki sürecin örtüşmesvne yol açmıştı. Devrimi gerçekleştiren kısmen kendiliğinden ortaya çıkan, kısmense küçük boyutlarına rağmen ustalıkla idare edilen Bolşevik Partisi'nin örgütlediği Peırograd sanayi işçilerinin eylemleri olmuştu; ne var ki, Lenİn devrimin kaderini köylünün toprak açlığıyla birleştirip programa toprağın müsadere yoluyla ye-

niden dağıtımını eklemekte acele etmeseydi devrimin başa-
rısı anlık olmaktan öteye geçmezdi.

Fakat bu karşılaşılacak zorlukların yalnızca başlangıcıydı.
Savaşın yol açtığı gerginlik ve genel güven kaybı sonucu ik-
tisadın ve idarenin çökmesi her ne kadar iktidarın ele geçi-
rilmesini kolaylaştırdıysa da uygulanmasını güç kılmıştı. Dış

müdahalenin desteklediği iç savaş, dağılma sürecini tamam-
ladı. Bu koşullar altında "proletaryanın diktatörlüğü" ya da
"işçi devleti" nasıl işleyip muhafaza edilebilirdi? Başta Lenin
ve Troçki olmak üzere erken dönem Bolşevik liderlerinin bu
soruya verecekleri tek bir cevap vardı. Dünya devrimi denen
deus ex macJîînd'ya (aniden beliren mucizevî çözüme) baş-
vurdular. Daha gelişmiş sanayi ülkelerinin proleterleri kendi
devrimlerini tamamlayıp mücadeleci Rus kardeşlerinin yar-
dımına geleceklerdi. Başka hiçbir sav Rus devriminin hayat-
ta kalma ümidini destekleyemezdi.

1921 yılına gelindiğinde dünya devrimi, Avrupa devrimi
ve (daima bu olaylar zincirinin ilk halkası olarak görülen)
Alman devrimi ihtimalleri iyice zayıflamıştı. Rusya'nın dev-
rimci rejimi görünüşteki bunaltıcı engellere rağmen hayatta
kalabileceğini göstermişti. Fakat bunu nasıl başarmıştı ve
hayatta kalmayı nasıl sürdürebilirdi? Baştaki zayıf proletarya
genel iktisadi dağılma sürecinde önemini yitirmişti; Rus sa-
nayinin temel dayanağı Petrograd harap haldeydi. Deutsc-
her'in bir önceki kitabın son bölümünde belirttiği gibi, "Rus
işçi sınıfının kendi diktatörlüğünü uygulama konusundaki
acizliği ortaya çıkmıştı". Ne var ki, devrimde ve iç savaşta
zafere ulaşan Bolşeviklerin tam da zafer anında geri çekilip
yenilgiyi kabullenmeleri düşünülemezdi. Kendisini Öteden
beri işçi sınıfın öncüsü olarak resmeden parti İdareyi elden
bırakamazdı. Fakat parti -hiçbir Bolşevik bunu kendisine bi-
le itiraf etmese de- artık mevcut proletaryayı temsil etmeye-
cek, ancak gelecekteki proletaryanın emanetçisi olacaktı.
Bolşevik Parti'nin liderlik edeceği yön, sanayileşmeden pro-
leter sosyalizme doğru giden yoldan geçiyordu.

Herkes gibi Troçki de kendini bu yola adamıştı. Liderler
arasında sanayileşmeyi tek çözüm yolu olarak koşulsuz ka-
bullenen isim oydu. 1903 yılında Lenin'in seçkin ve aydın-
lanmış bir azınlığın üstleneceği Jakoben liderlik anlayışını

kabul etmesini şiddetle kınamıştı. Şimdiyse bu anlayışı sor-
gulamadan ve görünüşe bakılırsa durumunda bir tutarsızlık
sezinlemeden kabul ediyordu. Lenin'in teşvikiyle alınan ka-
rarları, örneğin 1921'in Mart ayındaki parti kongresinde
önerilen parti disiplinini sıkılaştırma ve parti İçi hizipleşme

ve gruplaşmaları yasaklama önlemlerini hararetle destekledi - bu önlemlere ilham veren kısmen Kronstadt ayaklanmasının yakın zamanda yol açtığı korku, kısmen NEP'in yürürlüğe girmesiyle iktisadi diktatörlüğün rahatlamasının (her ne kadar bu bir nevi iyileşme için gerekli olsa da) parti ve rejimi yeni siyasi tehlikelere maruz bırakacağı düşüncesi olmuştu. Bundan sonraki altı yıl boyunca hem "Parti karşısında haklı olmayı" reddettiği için hem de muhalif örgütleri engelleyen yasağa gösterdiği sadakat yüzünden eli kolu bağlanmıştı. Hiçbir zaman bu yasağın geçerliliğini sorgulamaya gerek duymadı. Bu sebeple de Demokratik Merkeziyetçilerle ya da erken bir muhalefet hareketinin kalıntıları olup bilhassa parti örgütünün prensiplerine karşı çıkan Decemisılerle birleşemezdi. Troçki, mücadelenin en önemli bölümü boyunca Stalin'i sürekli yanlış politikalar izlemekle suçladı; asla parti disiplinin yanlış ilkelerini bu politikaları desteklemek amacıyla uygulamakla değil.
Alma-Ata'da bile bu ikilem süregeldi. Son darbeden önce Troçki, yandaşlarına ve kendisine siyasi görüşlerinden ötürü çektirilen zulmü, Stalin'in kullandığı vicdansız yöntemleri ve Stalin'in bürokrasisinin "Partiyi boğmasını" kınamak durumunda bırakılmıştı. Fakat bu, Stalin'in politikalarına, yani Çin'de Çan Kay Şek'İn desteklenmesine, Anglo-Sovyeı birleşik Sendika Konseyi'nde İngiliz sendika liderleriyle ittifak kurulmasına, "tek ülkede sosyalizme" ve en önemlisi de kulaklara gösterilen hoşgörüye karşı giriştiği temel saldırının yanında ikinci planda kalıyordu. Böylelikle Troçki'nİn Alma-Aıa'ya sürülmesinin hemen ardından Sta-

Hn kulaklara ateş açıp partinin Buharin ve Rikov liderliğindeki Sağ kanadıyla anlaşmazlığa düştüğünü açıkça gözler Önüne serdiğinde Troçkİ iyice bölünmüş bir zihniyete av olmuştu; bu bölünmeler de kendisini destekleyen kitlelerin çeşitli kesimlerine yansımıştı.
Troçki gibi entelektüel dürüstlüğe ve siyasi tahlile düşkün biri İçin Stalin'le savaşmak ya da onu desteklemek sorusunun cevabı basit bir "evet" ya da 'hayır'a indirgenebilirdi. Artık Stalin muhalefetin başından beri savunduğu tarafa geçmiş, yani kulaklarla mücadele edip sanayileşmeyi ve planlamayı hızlandırmaya karar vermişken, Buharin ve Rikov kulaklara taviz verilmesini savunmaya devam ettiğine göre yapılacak tek şey Stalin'in "Solcu" tavrına ciddi anlamda destek vermekti. Öte yandan parti içinde ve proleter demokrasi bazında özgürlükler konusunda (Troçkı bu deyimlere ne mana yüklerse yüklesin) Stalin'le mücadele edilme-

liydi. Troçki'nin eski muhalefetin sürgündeki müteferrik üyelerine salık verdiği "ikili tutum" bundan ibaretti. Bu yalnızca Deutscher'in, "müphem bir duruma" cevaben gösterilen "diyalektik esneklik" diye tanımladığı tepkiye özgü bir tutum değildi. Aynı zamanda devlet adamları ve tarihçilerin her daim karşı karşıya kaldığı, hedef ve yöntemler arasındaki o trajik uyumsuzluğun bir yansımasıydı. Stalin'in yolu, bilinçli veya bilinçsiz şekilde, "barbarlığın kökünü barbarca yöntemlerle kazımaktan" geçiyordu. Troçki de tutkuyla barbarlığın kökünü kazımak istiyordu: Modernleşmiş ve Batılılaşmış bir Rusya devrimin temel hedefi, sosyalizmin vazgeçilmez koşulu olmalıydı. Onun çekindiği kullanılan yöntemlerdi. Fakat geçmişte bu yöntemleri duruma uygun tek çıkış yolu olarak destekler gibi gözükmüştü. Üstelik ortadaki hedefi de reddedemezdi.
Pratik bir politikanın oluşturulmasına çok da elverişli olmayan bu tereddütler ve ince ayrıntılar sürgündeki mu-

haliflerin büyük bir kısmı için cazip gözükmüyordu. Bir çeşit "ya hep ya hiç" politikasında üsteleyen Stalin'le etkili bir şekilde savaşmak için onunla her cepheden ve olabilecek her türlü müttefikle savaşmak gerektiğini düşünenler yalnızca Decemistler değildi. Fakat buna tamamen karşıt bir görüş benimseyip Stalin'in Sol'a dönüşünün Buharinci Sag hareketle girişeceği mücadelede yardımına muhtaç kalacağı muhalefetle bir uzlaşma sürecinin başlangıcı olabileceğinden ümidini kesmeyenler de vardı. Stalin'in de bu fikri değerlendirmiş olabileceği muhtemel: Böyle bir manevra karakteri ve geçmişi ile uyumlu olurdu. Fakat uygulamaya gelindiğinde muhalefetin geniş çapta affıyla başedecek kadar güçlü çıktı ve bireysel muhalifler ile ufak toplulukları, hem küçük düşürerek hem de kendi çıkarlarına uygun koşullar altında suistimal ederek satın almakla yetindi.
1928 Bahan'nda Stalin'le uzlaşma yoluna gidilmesini telkin eden sürgünler İki gruba ayrılıyordu. Bunlardan ilkinin temsilcisi her daim bir siyasetçi ya da eylem adamından çok bir teorisyen ve hatta rejimin doğurduğu en Özgün ve keskin İktisadi düşünür olan Preobrajenski idi; o da 1924 itibariyle "ilkel sosyalist birikim" öğretisini ortaya koymaya ve Rusya koşulları altındaki sanayileşmenin köylü İktisadı açısından "sömürü" anlamına geleceğini dile getirmeye başlamıştı. Preobrajenski, muhalefetin üstün bir vukuf sergilediğini ve bu sebeple de tarihî bir gerekliliğin gerçekçi ve bilinçli yorumcusu olduğunu iddia ediyordu. Anık Stalin de

bu gerekliliğe boyun eğmişti; her ne kadar çarpıtılmış bir şekilde olsa da. Fakat muhalefet geçmişte Sağ'dan gelen tehlikeyi ve Stalin'in Sag kanatla kurduğu kişisel ilişkiyi büyütmekte hatalıydı. Preobrajenski sürgündeki muhalefetin politikasını değiştirecek bir konferans için resmî izin İsteme yoluna gidiyordu.

191

İkinci grubun en göze çarpan temsilcisi Radek'ti, Radek ve kendisine benzeyen pek çok isim, öncelikle düşünür ya da teorisyen olmamakla birlikte sürgünün yalnızlığını ve dayattığı eylemsizliği dayanılmaz şekilde bunaltıcı bulmuşlardı; artık Stalin muhalefetin öteden beri savunduğu çizgiye yaklaştığına göre kendilerini yeniden faal siyasi hayata taşıyacak uzlaşma yolları için bu bahaneye sıkıca sarıldılar. Stalin ile Moskova'deki taraftarlarının yasaklı muhalefetin mirasına konup politikalarını onlar olmaksızın uygulamaları düşünülemezdi. Böylelikle muhalefetin bir bölümü 1928'in Yazı'ndan itibaren sabırsızlanmaya başlamış, gelecekte girişecekleri geri çekilme eylemlerinin tohumlannı atmışlardı. Troçki hem Preobrajenski'ye hem de Radek'e karşı koydu ve her ikisinden gelen eleştiri oklarına maruz kaldı; fakat aynı zamanda uzlaşmazlar tarafından Stalİn'Ie barışmaya yönelik hain tekliflere yeterince kuvvetle karşı çıkmadığı için suçlanıyordu. Troçki Alma-Aıa'da kaldığı ve destekçileriyle haberleşme özgürlüğüne sahip olduğu müddetçe sürgünleri birarada tutmayı ya da en azından açık bir parçalanmanın oluşmasını engellemeyi başardı; zaten bu ilk yıl boyunca ancak birkaç tane münferit kopuş meydana geldi. Fakat Ekim 1928'de Troçki'nin yazışmalarına gelen sansür kendisini yandaşlarından büsbütün ayırdı; bundan üç ay sonra da Sovyetler Birligi'nden sürülme cezası duyuruldu ve uygulandı. Troçki bir kez daha yalnız adam konumundaydı ve bu noktada hayatının Deutscher'in *The Prophet Outscast* isimli üçüncü cildinde aktaracağı dönemi başladı. Troçki'nin bundan sonraki kariyerinde belirli aralıklarla da olsa nafile yere giriştiği birleşik bir muhalefet ile tutarlı bir politika oluşturma teşebbüsleri ancak girilen çıkmazın ümitsizliğini vurgulamaya yetti, bir çözüm sağlamaya yaramadı. Deutscher şu sonuca varıyor: "Lenİn İle Troçki'nin öncüsü oldukları Bolşeviklerin iktidar tekeli Stalin'in teke-

192

linde hem tasdiklenmiş hem de inkâr edilmiş oldu; bu rakip anlayışların her biri sorunun farklı bir yönüyle ilgileniyordu". Üstelik: "Tek hizibin idaresi gerçekten de tek parti idaresinin hem doğal bir sonucu, hem de suistimaliydi."

Stalin "Rusya'da ilkel ve kadim şekilde yarı-Asyalı kalan her şeyin" yozlaştırdığı bir Marksizm sunarken, Troçki "sosyalizmin Batı'daki başarısızlıkları" yüzünden kendisini yarı yolda bırakan "klasik Marksizme sadık kaldı. Yine de Troçki'nin kariyerinin başında "tek parti yönetiminin doğuracağı sonuçları" açıkça öngördüğü ve zamanı geldiğinde bu sonuçlan mevcut koşullar altında devrim hedefine ulaşmak için kullanılacak zaruri araçlar olarak kabullendiği doğrudur. Bu anlamda en azından baştaki haliyle Sıalinizmin tarihî gerekliliğini savunmuş sayılabilir.
Sonuçta Troçki yalnızca parti karşısında değil, tarih karşısında da haklı olduğu iddiasında bulunmak durumunda kaldı. Troçki kendisini sık sık tarihin temsilcisi olarak betimlemiş, bu sıfatla düşkün muhaliflerini kınamıştı. Artık tarihte karşı karşıya gelmişti ve Stalin de Troçkİ'yi İtibardan düşürüp unutulmaya mahkûm etmek için tarihten faydalanabilirdi. Troçki otobiyografisinin sonunda, "hafif dinî çağrışımlardan" ötürü özür dileyerek Proudhon'un "kadere" meydan okuduğu mektuptan alıntı yapar. Deutscher de gizli "sübjektif romantizm" eğilimi için benzer bir şekilde özür dileyerek Nietzsche'ye söz verir:
Bir biyografi istiyorsanız "Bay Bilmem kim ve onun devrini" anlatan efsanelere değil, daha en başında "zamanına karşı dövüşen savaşçıdan" bahseden bir kitaba başvurun... Neyse ki tarih bizim için "tarihe", yani gerçekliğin kör gücüne karşı dövüşen savaşçıların hatıralarını da saklar.
"Güzel sözler", der Troçki. "Fevkalade sözler", der Deutscher. Fakat Proudhon ile Nietzsche'ye dönüş, klasik
193
Marksİzmin bu vaziyeti öngörmekte yetersiz kaldığına işaret etmez mi?

(iii) Sürgün

Deuıscher'in kaleme aldığı Troçki biyografisinin üçüncü ve son cildi, yüzyılımızın en kayda değer tarihî figürlerinden birine adanmış bu kayda değer anıtı tamamlar,[3] Troçki müthiş bir canlılığa sahip, muazzam derecede çok yönlü bir adamdı. O hem bir düşünür hem de eylem adamı, bir konuşmacı ve yazın adamıydı: Bütün bu konularda da çarpıcı bir yeteneği vardı. Aynı zamanda değişken bir ruh haline sahipli. Romantik ve aşırı duygulu olabilirdi; gerçekçi ve merhametsiz de. Böylesine çok yönlü bir kahramanın hakkını verebilmek biyografici için ağır ve zahmetli bir iş. Artık Deutscher'in bu görevin altından başarıyla kalktığını söylememize gerek bile yok. Bu son cilt de ilk iki cildin kendisine kazandırdığı itibarın haklılığını kanıtlayıp yaza-

rın geldiği yeri sağlamlaştırıyor.
Troçki'nin 1929'un başlarında Sovyetler Birliği'nden sınır dışı edilmesiyle başlayan üçüncü cildin konusu haliyle ilk iki ciltten ayrılıyor. Birinci cilt Troçki'yi başarılarının zirvesine ve kariyerinin doruk noktasına taşımıştı. İkinci cilt İse doludizgin süregelen hararetli mücadeleleri ve -diyebiliriz ki- şerefli bir yenilgiyi konu alıyordu. Üçüncü ciltte eylem adamı isyankâra ve bazen de dırdırcı bir iktidarsızlığa indirgeniyor. Hayatının son on yılı boyunca o da giderek artan bir yalnızlığa mahkûm oluyor. Artık o görkemli günlerdeki gibi yalnızca açık düşmanlarının -kapitalist dünyanın savaşçı güçlerinin ya da vatanındaki Stalinistlerin- hedefi değil. Destekçileri yavaş yavaş ortadan kayboluyor - bazıları
3 I. Deutscher, The *Prophtt Oulcast. Trotihy. 1929-40* (1963).

Stalinci cepheye dönüyor, diğerleriyse Marksist geçmişlerini reddederek Batı ülkelerindeki kuvvetlere sığınma yoluna gidiyor. Sonuç trajedidir - bir suikastçının ellerindeki ölümünden çok, içine düşmeye zorlandığı durumdan ötürü.
Fakat her gerçek trajedide olduğu gibi burada da felaket ve dehşetin yanı sıra bir asalet unsuru da mevcuttur.
Kitabın üçüncü cildinin ayırdedici özelliği Deutscher'in Troçki Arşivleri'nin sözde "kapalı bölümleri"ni kullanmaktaki başarısı. Harvard'ın Houghton Kütüphanesi'ndeki arşivler 1940'larm sonunda bilim İnsanlarına açıldığında sürgün tarihlerinden kalan pek çok belge; yandaşlarıyla ve aile içi yazışmalar ile iş amaçlı belgelerin önemli bir bölümü -görünüşe bakılırsa Troçki'nin kendi isteği doğrultusunda- açıga çıkmalarının taraflar için rahatsızlık ya da mahcubiyete sebep vereceği gerekçesiyle saklandı. Neyse ki, Deutscher, Troçki'nin dul eşinden bu kâğıtları İncelemek için gerekli yetkiyi almayı başarmış. Onun bu cilt yazılırken yaşanan Ölümü, aile yazışmalarının tarafı olan son sağ kişiyi de ortadan kaldırmış oldu; ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra Öyle kökten ve ani değişimler yaşanmıştı ki -belki bir ya da iki istisna dışında- siyasi belgeler İçinde yayımlandıkları takdirde utanç veya hakarete yol açacak hiçbir şey kalmamıştı. Sonuçta bize kalan açık sözlü ve gördüğümüz kadarıyla öznesinin ölümünden bu kadar kısa bir süre sonra yayımlanmasına rağmen eksiksiz bir biyografi.
Troçki'nin ikinci karısı kendisine sürgün yıllan boyunca eşlik edip ona sonuna kadar sadık kalan bir yoldaştı, ikisi arasındaki ilişki de neredeyse istisnasız uyum içinde ilerlemişti. Özel hayatıyla ilgili kaydedilmeye değer tek şey kendisine yüklenen eziyetlere şu veya bu şekilde dâhil olmuş, ismini taşıyan çocuklarının ortak trajik kaderidir: Her biri

kendisinden önce vefaı etti. Şimdilerde ilk defa gün ışığına çıkan belgelerden ancak birkaç yeni önemli bilgi ediniyo-
195
ruz - belki bir istisna babasının davasını savunup o sürgünde olduğu süre boyunca (1938'dekİ esrarengiz koşullar altındaki ölümüne dek) Paris'teki işlerini yürüten oğlu Lyova ile ilişkisinin fırtınalı tabiatı. Doğal sabırsızlığı ve değişken mizacı korkunç yalnızlık duygularıyla daha da keskinleşen Troçki, buyruklarının yerine getirilmesinde herhangi bir gecikmeyi ya da eksikliği çok katı karşılardı ve pek de âdil gözükmeyen azarlarla karşısındakine çıkışırdı. Bu durum daha sonra vicdan azabı duymasına sebep olurdu fakat bu koşullar baba ile oğlu birleştiren doğal sadakat duygularına ancak geçici bir gölge düşürebilmiş gibi gözüküyor.

Deutscher Troçki'nin sürgünü boyunca Büyükada, Fransa, Norveç ve Meksika'da geçirdiği yılları inceden inceye birbirinden ayırıp ayrıntılarıyla anlatıyor. Garip biçimde, doğrudan ve sürekli eziyete maruz bırakıldığı yerler Batı Avrupa'nın demokratik ülkeleriyken Türkiye ve Meksika en hoşgörülü ve müsamahakâr ev sahipleri oluyorlar. Büyükada'da bütün dünyadan yalıtılmış şekilde ama nispeten rahatsızlık çekmeden geçirdiği üç buçuk yıl boyunca ayrıntılarıyla düşünülüp cilalanmış büyük eserlerini, otobiyografisi ile RMS Devrim *Tarihi'ni* kaleme aldı. Fransa'da bir yerden diğerine kovalandı; gönülsüz ev sahiplerinin kendisine yönelik tutumu Moskova'dan gelen baskı ya da söylentiler İle siyasi görüş dalgalarının insafına kalmıştı. Norveç'te aynı tecrübe daha kaba ve dar görüşlü bir çerçevede tekrarlandı. Troçki iğneleyici söylem gücünü burjuva özgürlük ve demokrasisinin sığ ikiyüzlülüğüne yöneltmek İçin hiçbir fırsatı kaçırmadı ki bu yıllarda karşısına böyle pek çok fırsat çıkıyordu.

Ne var ki ortaya konan karşıtlık büsbütün âdil ya da uygun sayılmaz. Troçki'nin Büyükada'da geçirdiği yıllar kapitalist dünyanın ağır bir İktisadi bunalım geçirdiği, Sovyetler Birligi'nin ise kollektifleşme ve hızlandırılmış sanayileşme-
196
den geçtiği döneme tekabül ediyordu. Kara bulutlar hızla toplanmaya başlamıştı, fakat siyasi gerilim ve durumun doğurabileceği devrim olasılıkları henüz tam olarak şekillenmemişti. Troçki'nin Batı Avrupa'da 1933 ve 1936 arasında geçirdiği yıllarda bilinen bütün siyasi mihenk taşlan yerle bir olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. HİtIer Batı demokrasinin temellerine ağır darbeler indiriyordu. Fransa faşizm tehdidi altındaydı, Sovyetler Birliği yurtta tasfiye sürecine

giriyor, aynı zamanda birleşik cephe politikalarıyla ümitsizce Batı'dan medet umuyordu.
Bu karmaşada Troçki yalnız, gizemli ve tehditkâr bir görünüm sergilemeye devam etti. Düşünülebilecek her şekilde ve derecede Hitlerizm ile Hitler'in ezeli düşmanıydı. Hiç kimse Nazilerin iktidarı ele geçirmesini ya da Nazi rejimini daha açık bir ısrarla itham etmemiştir; hiç kimse bu olaylann yol açacağı sonuçları Troçki kadar kusursuzca ve dikkatle öngörmemiştir. Fakat Troçki aynı zamanda Stalincİ mitolojinin iblisiydi; her ne kadar uluslararası cephede devrimle ve "işçi devleti" ile dayanışmasını beyan etmeyi sürdürdüyse de yönelttiği etkileyici hakaretlerin alt edilmesi en güç hedefi her zaman için Stalin'di. Batı demokrasilerine ve kapitalizmine duyduğu düşmanlıkta ısrarlıydı; konumunun Batı siyasi düşüncesinin kategorilerinde yer bulmasına imkân yoktu. Batı dünyasında toplum dışına itilmiş ve İstenmeyen bir yabancı sayılması tesadüf değildi. Büyük Britanya ile Amerika Birleşik Devletleri en azından tutarlıydılar ve her daim sınırlarını ona kapalı tutmayı sürdürdüler.
Hitler iktidara yükseldiği sırada -ki bu az ya da çok Troçki'nin Batı Avrupa'ya geçişiyle örtüşüyordu- ve dahası Moskova'daki tasfiye işlemleri başladığı andan itibaren Troçki'nin yalnızca sessizliği değil, müdahale etmeme politikasını da çekilmez bulduğu ve manifestolar yayımlayıp
197
taraftarlarım bir araya getirmeye çalıştığı, sonunda da Dördüncü Enternasyonal'i kurarak tekrar siyasi mücadeleye girdiği doğrudur. Bu, o zaman için yapılacak en doğru şey gibi gözüküyordu. 1919 yılında ikinci Enternasyonalin iflasının Lenİn'İ bir üçüncüsünü kurmaya ittiği gibi Üçüncü Enternasyonalin 1930'lardaki daha belirgin iflası da Dördüncüsünün kurulmasını zorunlu kılmış gözüküyordu. Bu İki durum arasındaki çeşitli farklılıkları belirtmeye lüzum yok. Deutscher o zamanlar bu harekete karşı çıkan bir grup Polonyalı Troçkistle beraberdi. Bu hareketi şimdi de eleştiriyor ve Troçki'nin siyasi yandaşlarını örgütleme teşebbüsünü çok da tasvip etmiyor. Her ne kadar (bir kez daha) bu iki durumu tam olarak karşılaştırmayacak olsak da Troçki'nin kariyerinin erken safhalarında bile siyasi eylem yeteneğinden kelimenin kısıtlı anlamıyla -yani zamanlama ve uygulanabilirlik anlamında- yoksun olduğunu anımsamamak elde değil. Siyasi durumlara koyduğu teşhisler fevkaladeydi. Konumunu beliıleyip ilkelerini beyan ettiği anlar muhteşemdi. Gönlüne yakın tuttuğu bir görevi

üstlenmesi gerektiğinde bu görevi eşsiz bîr çalışkanlık, cesaret ve idarî kabiliyetle gerçekleştirirdi. Siyasi eylemin zamanında uygulanması konusu ise her zaman için onun Asil topuğu olmuştur,

Troçki'nin büyük bir eylem adamı olduğunu reddetmek her ne kadar mantıksız gözükse de elimizdeki kitap ve kariyerinin son bölümü onu temelde bir düşünür ve yazar olarak resmediyor. Buradaki en önemli soru Troçki'yi Rus devriminin ve neticesinin tahlilinde nereye yerleştirmemiz gerektiği. Burada Deutscher ve kahramanı bir oluyor; bu soruya verilen cevap da yazarın kendi siyasi inancım telaffuz edişi olarak görünüyor. Troçki, Lenin zamanında Bolşevik devrime ilham veren "klasik Marksizm'in en büyük destekçisi görünümünde; ne var ki Stalin dönemindeki devrim bu

görüşten trajik bir şekilde saptı. Neredeyse büsbütün yalnız kalan Troçki gözden düştüğü dönemde bile klasik Marksizm ölçütüne sıkıca tutundu. Stalin'in ölümünden itibaren cereyan eden olaylar Stalinci geçmişi yok sayıp esas yola dönmeye yönelik kısmi, çapraşık ve muğlak bir teşebbüsten ibaret. Fakat bu süreç henüz tamamlanmamıştır. Bir gün, "fakat herhalde Stalin'in artık yaşlanan epigonları sahneyi tamamen terk ettikten sonra" Troçki'nin hatırası Sovyetler Birliği'ndeki eski itibarına kavuşacak. Bu da kesinlikle bir simge olacak. "Bu hareketle işçi devleti sonunda olgunluğa eriştiğini, bürokratik zincirlerini kırdığını ve Troçki ile beraber yasaklanan klasik Marksizmi de yeniden kucakladığını tüm dünyaya duyurmuş olacak".

Klasik Marksizm içinde Troçki'nin tükenmez bir azimle tutunduğu iki ilke, kapitalizmi lağvedecek devrimin tamamlanmasının proletaryaya düşeceği ve devrimin uluslararası boyutlara ulaşacağı, tek bir ülkeyle sınırlanmayacağı görüşleriydi. Sürgün yılları boyunca her türlü suistimal ve sapkınlığa karşın Sovyetler Birliği'nin yine de bir "işçi devleti" olarak kabul görmesi gerektiğini savunmaya devam elti. Stalin'in savunduğu "tek ülkede sosyalizme" karşı girişliği polemik, zihninde her zamankinden daha belirgindi; 1930'larda Sovyetler Birliği'nin önüne geçilmez şekilde dâhil olacağı ikinci bir dünya savaşını bilgece öngördüğünde savaş Avrupa'ya devrim getirip "Sovyet rejimini potansiyel düşman rejimlerinden daha İstikrarlı kılmadığı" müddetçe bunun Sovyet güçleri İçin bir bakıma yenilgi anlamına gele ceği tahmininde bulundu.

Deutscher'in de belirttiği gibi Troçki savaşın nihai so nuçlarını görecek denli uzun yaşasaydı, hayal kırıklığına

uğrayabilirdi. Devrim gerçekten de Doğu Avrupa'ya yayıldı
fakat askerî zaferle bir "yukarıdan devrim" olarak zorla da-
yatılmış haliyle. Çin devrimi, her ne kadar spontane bir bi-
199
çimde ve Moskova'dan gelen ideolojik bir esinlenme dışın-
da yardım görmeksizin gerçekleşmiş olsa da bir önceki
neslin proleter devrimci hareketinin kalıntılarının üzerin-
de yükselen bir köylü devrimiydi. Burada Troçki'nin arzu
edeceği anlamda klasik Marksizmin temize çıktığına yöne-
lik hiçbir işaret yok; İtalya ve Fransa'da bile belirsiz dev-
rim kıpırtıları hemen söndü. Yine de, bütün bunlar Troç-
ki'nin geleceğe yönelik inancını boşa çıkarmak zorunda
değil. "İş iktisadi ve kültürel düzende köklü bir değişim
yapmaya gelirse tarihte yirmi-beş yıllık bir dilim bireyin
yaşamında bir saatten az tutar"; Stalin'in iktidarı Troçki'nin
dediği gibi "dönemsel bir gerileme" olarak görülebilir. Fa-
kat bunu öne sürmek bir inanç eylemidir. Son on yılda ar-
tış gösteren Stalin karşıtı tepki şüphesiz kayda değer. An-
cak bunun ne anlama geldiğini pek çok açıdan yorumlaya-
biliriz. Aynı şeyi bugün Moskova ve Pekin arasındaki fikir
ayrılığı konusunda da söyleyebiliriz.

Troçki'nin kariyeri boyunca yazılarında bu sorunları ele
aldığını belirtmek onun büyüklüğüne övgü niteliğindedir.
Bugün elimizdeki eksik bilgilerle bile 1917 devriminin yol
açtığı olaylar zincirinin (tarihin akışında herhangi bir şeyin
başlangıcına kesin bir tarih koymak mümkün olduğu müd-
detçe) bu yüzyılın tarihi ilerleyişinde belirleyici olduğunu
reddetmek manasız olurdu. Fakat eleştirel ve bağımsız ta-
rihçi yine de ("klasik Marksizm" kavramını ve Marksist
tahlilin geçerliliğini kabul etsek bile) bu kavramın Rus dev-
riminde oynadığı çok önemli rolü yeniden incelemeyi ve
Stalinci dönemin, bu kavramdan ne derece bir "gerileme"
olarak yorumlanabileceğini ya da devrimin geleceğinin bu
kavrama asli bir dönüş anlamına gelip gelmeyeceğini sorgu-
lamayı arzu edebilir.

Klasik Marksizmin geçmişinde artık yüz yıllık bir tarih
var; bu kavram Leninist yorumuyla 1917 devriminin alevle-
200
rini tutuşturduğunda altmış ya da yetmiş yaşlanndaydı. Fa-
kat devrim, Marx'ın asla devrimci önderlik rolü için uygun
bulmayacağı bir ülkede, Marx'ın diktatörlüğünü tereddüt-
süz tasavvur ettiği "sınıf-büinçli proletaryadan" çok daha
zayıf ve azgelişmiş bir işçi sınıfıyla ve tezlerini kaleme alır-
ken gözlemlediği girişimci kapitalizmin en parlak döne-
minden çok ayrı düşen iktisadi koşullar altında gerçekleş-
mişti. Ne Marx'ın İktisadi ve siyasi süreçlerle ilgili öngörü-

lerini ne de bu görüşlerin Rus devrimine uygulanabilirliğini sorgulayabiliriz. Fakat Marx'ın döneminden zaman ve mekân anlamında böylesine ayrı düşen bir devrim klasik Marksizmin talimatlarına ayrıntılarıyla uyum sağlamış olsaydı bu şaşılacak bir anomali olurdu. Bu talimatlara tamamen uyulmadığını söylemek Marx'ı azımsamak olmaz. Fakat bu uyumsuzluğu Stalin'le başlayıp onunla sona ermesi beklenen "dönemsel bir gerilemeye" yormak Marksizmin kendisiyle uzlaştıramayacağımız derecede tehlikeli ve tarih dışı bir yaklaşıma işaret ediyor.

Troçki ve Deutscher gibi tarihi ciddiye alan tarihçiler kendilerini tarihte "olabilirdi" tuzaklarına kapıırırlarsa düğümlenip kalmaya müsait yapıdadırlar, Deutscher Troçki'yi, Rus Devrim TîriJıi'nde (ve daha belirgin şekilde başka yerlerde) Lenİn 1917 yılında Rusya'ya dönmeyi başaramasaydı devrime yönelik fevkalade fırsatın 'uzun yıllar' boyunca kaçırılacağını öne sürdüğü için kınar. Fakat bu önemsiz ifadeye *(obiter dictum)* sığ ya da manasız muamelesi yapmaktan hoşnut olmayan Deutscher, buna zıt bir görüş bildirmekte duraksamaz: Plekhanov'un eğer Robespierre Ocak 1793'te başına düşen bir tuğla nedeniyle ölmüş olsaydı bir başkasının kendisinin yerini alacağı ve aynı olayların aynı sırayla ilerleyeceği gözlemini onaylayarak alıntılıyor. Fakat bu sözler, eğer Stalin kazayla ölseydi ya da Lenin'İn ölümünün ardından partinin genel sekreterliğinden

201

alınmış olsaydı, benzer olayların bir başka liderin otoritesi altında tekrarlanacağını ve "Stalinizm" adını verdiğimiz şeyin tarihî koşulların tabiatında var olduğunu söylemekle bir sayılmaz mı? Ve görünüşe bakılırsa çıkarmamız gereken sonuç şu ki Stah'nizm Marksist çizgiden kazara sapılan dönemsel bir gerileme değildi; bu devrin özellikleri "klasik Marksizm"i çürütmüş sayılır.

Bir tarihçi hayal âleminde çıkılan gezintilerin doğuracağı çetrefil düşüncelerin üstesinden gelmeyi başarabilir. Rus devriminin sonuçları fazlasıyla karmaşıktı. Marksizmin, Rus tarihi geleneğinin ve o anki iktisadi koşulların hedef ve ilkelerinde yetişmiş liderlerin hepsi sonuçta kullanılan çözümlerin şekillenmesinde önemli ve bazen de çelişkili roller oynadılar. Tarihçi de farklı düğümleri çözmek ve tesadüfi olanı manidar olandan ayırmak için çaba sarf edecektir. Fakat buradaki mana ölçütü ancak tahlil yoluyla belirlenebilir: Geçmişteki çeşitli koşullar altında savunulan fikirlerden dogmatik olarak çıkarılamaz. "Revizyonizm" birden fazla Marksist nesil İçin bir iftira sözcüğü, Marksizmden ya

da pozitif eylemden tamamıyla çekilmek isteyenler için bir bahane olarak kullanılmıştır. Ancak Marksizmin önermelerinden bazılarını 20. yüzyılın deneyimleri ışığında, getirdiği kavrayışları reddetmek için değil, onları derinleştirip genişletmek amacıyla tekrar İncelemenin zamanı gelmiş gibi görünüyor. Bu açıdan bakıldığında Troçki'nin trajedisi klasik Marksizmin artık yeterli olmadığı bir dünyada sürüklenen "klasik" bir Marksistin trajedisiydi.

Deuıscher'in kitabının büyük başansı günümüz dünyasının bu mühim sorunlarını ele almasından kaynaklanıyor. Üçlemenin son cildinde kahramanı her türlü etkin eylem vasıtasından mahrum bırakılmış şekilde buluyoruz; kitabın yapısı da bu değişimi yansıtıyor. Konu bunu gerektirdiğinde -Troçki'nin kovalanan bir sürgünken sığınaktan sığınağa

yaptığı peşi sıra yolculuklar, ailesine ve yandaşlarına karşı girişilen komplolar, suikastı için hazırlıklar anlatılırken-üslup her zamankinden.parlak ve etkileyici. Fakat bu son cildin bizde bıraktığı izlenim, yazarının, tıpkı Troçki gibi, Rus devriminin en derin sorunları ve sonuçlarıyla devrimin zaferleri ile mağlubiyetleri, başarıları ve kabahatleri ile boğuştuğu böylesine olağanüstü bir girişimi lâyıkıyla sonucuna ulaştırdığı için tebrik edilmesi gerektiğidir.

ONUNCU BÖLÜM

Bitmemiş Devrim

1917 Ekim Devrimi rahatlıkla 20. yüzyılın en önemli olayı olarak kutlanabilir. Tarihte bir bakıma devamı ve doruk noktası sayılabileceği Fransız devriminden daha az dikkate değer bir yer bulması olası değil. Eğer Fransız İhtilali tarihçesinin elli sene sonraki vaziyetine bakarsak (bu olayı büyük bir tarihî fenomen olarak incelemeye teşebbüs eden ilk yaratıcı çalışma, Carlyle'ın *Fransız Devrimi,* 1827'de yayımlanmıştı), günümüzdeki Rus devrim tarihi edebiyatının görünüşteki yetersizliği bizi daha az hayal kırıklığına uğratabilir. Böylesine sıradışı bir tarihî hadise (doğrudan olsun ya da olmasın) bu derece iyilik ve kötülüğe sebep olmuş ve bu kadar çok beklentiyi boşa çıkarıp bu kadar ihtirası da tetiklemişken onu âdil bir çerçevede ele alabilmek için, yarım yüzyıl fazlasıyla kısa bir zaman.

Cambridge'te 1967'nin Trevelyan konferansları için Isaac Deutscher'in konuşmacı olarak seçilmesi belli ki, devrimin icraatları ve öneminin yeniden incelenmesi vasıtasıyla (aynı zamanda *KapitcVin* ilk cildinin yayımlanmasının yüzüncü yılına da denk gelen) ellinci yıldönümünün kullanmasına

yönelik bir davetiye niteliğindedir. Deutscher bu ricayı şimdi Bitmemiş Devrim başlığı altında yayımlanan eseriyle asilce yerine getirdi.[1] Kaleme aldığı Stalin ve Troçki biyografilerine aşina okuyucular üslubunun parlaklığı ve kuvveti hususunda hatırlatmaya ihtiyaç duymayacaklardır; bu özlü çalışmada kendisine verilen kısıtlı alanda ele aldığı konu, daha kapsamlı eserlerinde ortaya koyduğu aynı ısrarlı İtikatla işlenmiş. Okurlar aynı zamanda "devrimin nihai kaderine duyulan inanç ve temeldeki insancıl yaklaşım öğelerini de anımsayacaklardır. Deutscher'in Marksist geçmişi onun ilerlemeye yönelik iyimserliğini ve İnancını korumasına izin veriyor ki Batı dünyası bağlamında bu kavramlar günümüzden çok, 19. yüzyıla özgü sayılır. Bunun Rus devrim tarihçisi açısından ne denli önemli olduğunu devrimin icraatlarının aktarılmasında günümüzün çoğu Batılı anlamındaki kuru ve kindar küçümsemeyle Deutscher'in anlayışlı ve son derece eleştirel yaklaşımı arasındaki farkı dikkate alarak değerlendirebiliriz.

İşe Petrograd'da elli yıl önce iktidarı ele geçiren Bolşevikleri bekleyen görevin büyüklüğünü kabul ederek başlamalıyız. Rusya'nın 1890'lardaki sanayileşmesinin başlangıcını VVitte'ye bağlamak, 1914'ten önce sanayileşmeye başlandığı ve devrimin tek yaptığının, süreci -belki geçici olarak geciktirdiği ya da- devam ettirdiği düşüncesi bugünlerde oldukça revaçta. Bu pek çok açıdan tarih dışı bir kuruntu. Witte 1903 yılında hem Çar'ın desteğini hem de mevkiini kaybetmiş ve 1914'e gelindiğinde politikalarının çoğu da geçerliliğini yitirmişti. Witte'nin düşüşüne sebep olan önde gelen toprak sahibi kesimlerin düşmanca tutumu, sanayideki herhangi bir geniş çaplı ilerleme harekeli için tehlike oluşturabilirdi. Gelişme ancak bu kesimin yaşam biçiminin

1 1. Deımcher, 7~lıf t/tı/inisiıcd *Revolution.* Kussitr *1917-1967* (1967). (Bitmemij Devrim, Beige Yay., Temmuz, 1990.)

ve temsilcisi oldukları yarı-feodal toplumun pahasına gerçekleşebilirdi; ancak devrimin onları lağvetnıesiyle Rus iktisadının modernleşmesi tamamlanabilirdi. 18901ı yılların sanayileşmesi daha sonraki İşlerin üzerine kurulabileceği (sınırlı da olsa canlı bir demiryolu ağı ile gelişmekteki ağır sanayi gibi) sağlam bir temel oluşturmuştu. Bu durum küçük ama birleşik bir fabrika proletaryasının kuruluşuna Önayak olup devrimi hızlandırdı - hatta bir bakıma devrimin gerçekleşmesine vesile oldu. Ancak devrimi daha sonraki sürece aktaracak temel kuvvetten yoksundu.

Öte yandan Bolşeviklerin giriştiği sanayileşme hareketi

NVitte'nİn önayak olduğu işlerden çok daha farklıydı. Deutscher 1914 Öncesinde Rusya'nın önde gelen sanayi kollarından bazılarına yatırılan dış sermaye oranlarını alıntılıyor: "Batılı hissedarlar Rusya'nın maden ocaklarının yüzde 90'na sahipti, kimya sanayinin yüzde 50'sine, mühendislik atölyelerinin yüzde 40'ıart fazlasına ve banka stoklarının da yüzde 42'sine." Tıpkı Hindistan ekonomisinin son yirmi yıldır geçmişteki İngiliz yatırımlardan kalan mirasın yol açtığı tahribattan gördüğü zararda olduğu gibi Rus sanayinin şekli de sermayeyi tedarik eden yabancı yatırımcılar tarafından belirleniyordu; bu durumda tahribat sebebi temelde askerî güdülere dayanıyordu. Deutscher 1917'nin Geçici Hükümet'ini savaşta kalmaya zorlayıp böylelikle Bolşevik devrimini hızlandıranın Rusya'nın yabancı sermayeye bağlılığı olduğunu ifade ediyor. Bu bir mübalağa olabilir. Fakat devrimin ardından yabancı sermayenin esirgenmesinin her ne kadar muazzam eziyet ve zorluklara yol açsa da, sanayileşme sürecinin er ya da geç alacağı yolu belirlemekte mühim bir etkisi olmuştur; ağır beşerî ve maddi bedeller ödenmesine rağmen Rusya'yı ve Rus halkını bugünkü sanayi başarısı ile maddi refah seviyesine bu kadar çabuk taşıyabilecek bir başka çözüm yolu tahayyül edebilmek zor.

207

Gerçekten de yedi yıl süren savaş ve iç savaşla perişan hale gelen bir ülkede başlayıp daha da yıkıcı bir savaşla kesintiye uğrayan bu sürecin büyüklüğünün ve hayret verici hızının hakkını vermek zor bir iş. Kazanılanların en önemli göstergesi Deutscher'in "SSCB'nin muazzam kentleşmesi" adım verdiği şey. 1917'den itibaren kentsel nüfusta meydana gelen yüzlerce milyonluk artış devrimden önce nüfusun yüzde 15'ini oluşturan şehirlilerin artık yüzde 60'lık bir orana ulaştığını gösteriyor. Kırsal kesimden şehirlere yapılan kitlesel göç ve bu değişimi gerçekleştiren temel etmen olan köylünün fabrika ya da masabaşı işçisine dönüşümü daha kapsamlı bir sürecin yalnızca bir yönü. Okuryazarlık Avrupa Rusya'sı ile Orta Asya'nın sınır bölgelerindeki Rus olmayan halklar dâhil bütün nüfusa yayıldı. Artık herkes eğitim olanaktanndan faydalanabiliyor, çoğu da yüksek egitim olanaklarından. Babaları ve büyükbabaları köylü, büyük-büyükbabalan serf olan kadın ve erkekler artık en karmaşık modern makineleri işletiyor, tasarlıyor ve icat ediyorlar. Elli yıllık bir zaman sürecinde İlkel ve geri kalmış bir halka kendisi için yeni bir yaşam biçimi ve yeni bir uygarlık kurma imkânı verildi. Şüphesiz bu gelişmenin çapının, boyutlarının ve süratinin bir benzeri yok.

Bu girişimin doğurduğu bireysel ıstıraplar ve diğer muğ-
lak sonuçlarla ödenen bedeli sessizce geçiştirmek yanlış
olurdu - nitekim Deutscher bu anlamda bir tahrike kapıl-
mıyor. Burada en acımasız yük Rus halkının büyük çoğun-
luğunu oluşturan köylülerin omuzlarına düşüyordu. Eğer
ülke ilerleyip çağdaş dünyadaki yerini alacaksa fazlalığı
oluşturan nüfusun topraktan çekilmesi, tarımın yeniden
düzenlenmesi ve ekimin geniş çaplı yöntemlerine geçilmesi
birer zorunluluktu. Bu görevin beraberinde tamamlandığı
vurdumduymazlık ve vahşet unsurları, içinde gerçekleştiği
ve bundan sonraki Sovyet tarihine de lekesini bırakan ko-
2D8
şutlarla -özellikle rejimin kırsal kesimdeki güçsüzlüğü ve
köylünün rejimden yabancılaşmasıyla- açıklanabilir. Bilgi-
nin, aydınlanmanın ve bilimsel kültürün yayılması, her ne
kadar geniş anlamda tamamlanmış olsa da kapalı bir ide-
olojik çevrede ve sapkın görüşlerin acımasızca yargılandığı
bir ortamda gerçekleşmiştir; her ne kadar Batı dünyasının
geçmişindeki bazı büyük hareketlerde benzer belirtiler
mevcutsa da Sovyetler Birliği'ndeki entelektüel sistemleştir-
me derecesi -kısmen patlamanın boyutları ve aniligi, kıs-
men de çağdaş teknik olanaklar sayesinde- olağanüstü şe-
kilde katı ve şiddetli olmuştur. Stalinizasyondan kurtulma
hareketinin belirsizlikleri temeldeki mücadeleyi açık bir şe-
kilde rahatlatmıştır. Bugün entelektüel özgürlüğün ne dere-
ce gerekli ve geçerli olduğuyla ilgili tartışmaların şimdiye
kadarkinden çok daha büyük bir açıklıkla Sovyet yayınları-
na taşınmış olması mühim ve hatta ümit verici.
Deutscher günümüzdeki bazı yazılarda *ytni* bir sınıf ola-
rak tanıtılan (ve Marksist anlamda işçinin ürettiği artı değer-
le geçinip sömürgeci bir sınıf teşkil eden) yeni bürokrat,
teknokrat, idareci ve üst düzey aydın toplulukları sorununa
tereddüt ve biraz da kuşkuyla yaklaşıyor. Madden ayrıcalıklı
bu kesimin Sovyet toplumundaki varlığı aşikâr. Öte yandan
bu gruplar bir "sınıf temelini oluşturacak ortak menfaat ve
görüş birliği bağlarım sağlamaya yetecek bir homojenliğe ya
da Sovyet politikası altında birleşik bir baskı grubu oluştur-
ma isteği ya da kapasitesine sahiplermiş gibi gözükmüyor-
lar. Deuischer onların hem bir sınıf sayılabilecek, hem de
tam bir sınıf teşkil etmeyen kendilerine mahsus özelliğini
iki belirgin gözlemden çıkarıyor. Ayrıcalıkları birikim anla-
mında değil, tüketim kapasitelerinde kendini belli ediyor:
Üretim sürecinde mal sahibi olup, Marksist anlamda kapita-
list ya da burjuva haline gelemezler. Bunun sonucu da bu
topluluğun kendisini pekiştirmemesi ya da pekiştirememesi.

Miras aracılığıyla mülkiyet sahibi olamazlar ve her yeni kuşakla çözülüp tekrar ortaya çıkarlar. Sovyet toplumu akışkanlığını korudukça devrimci yapısı süregidecektir.

Aynı cevabı bir bakıma çağdaş sanayi toplumlarındaki eşitlik sorununa da uygulayabiliriz. Derinden özümsenmiş Hegeld düşünce kategorilerinden hareketle çağdaş dünyayı gözlemleyen Marx, "soyut insan emeği" adını verdiği şeyin kapitalizmin kendine özgü bir aracı olan işbölümü tarafından bir sömürü nesnesine dönüştürüldüğüne inanıyordu. İşbölümü temel bir kötülüktü; ancak sona erdirildiği zaman işçi nesnelikten kurtulup bir birey olarak tezahür edecekti. Bu da yalnızca kırsal ve kentsel kesimlerdeki işçiler arasındaki değil, (köylü kapitalizmde zaten ölmekte olan bir sınıftı) aynı zamanda zihin ve kol emeği, beyin ve kas gücü arasındaki ayrımın da ortadan kalkmasını sağlayacaktı. Bu kavramların temeli Marksist düşünceye dayanıyor, ifadesini de Lenin'in Devlet ve Devrim'de ortaya koyduğu, sıradan işçilerin dönüşümlü üstleneceği basitleştirilmiş idarî işler görüşü ile devrim zaferinin hemen ardından girişilen işçilerin fabrikaları denetlemesi deneylerinde buluyordu.

Görünüşe bakılırsa Marx, endüstriyel ve teknolojik gelişmenin emeğin daha da bölünmesine değil, büyük oranda aynılaşmasına yol açacağına inanıyordu; gerçekten de, çağdaş koşullarda vasıflı ve vasıfsız emek arasındaki ayrım çizgisini silmeye ya da bulanıklaştırmaya yönelik bir eğilim gözlemleyebiliriz. Fakat en gelişmiş çağdaş sanayilerdeki temel gelişme idareciler, bilim adamları ve vasıflı teknisyenlerden oluşan daha geniş ve seçkin bir topluluk yaratılmasına yönelik bir çağrı sayılır; bu seçkin grup yakın gelecekte işgücünde sayısal çoğunluğu korumaya devam edecek nispeten vasıfsız ve uzmanlaşmamış işçi kitlesinden alabildiğine uzaklaşmalıdır. Lenin parti örgütlenmesi konusunu ele

aldığı zaman seçkin bir siyasi kesimin gerekliliği hususunda ısrar etmekten kaçınmadı; devrimden sonra kendisini fabrikada "tek kişilik yönetimi" etkileyici biçimde savunurken buldu. Stalin 1930larda her zamanki kuşkucu yaklaşımını, "eşitlemeyi" bir burjuva önyargısı olarak kınarken kullandı. Fakat parmağını gerçek bir soruna basmıştı ve bu sorun Sovyetler BİrIiği'yle sınırlı sayılmazdı.

Devrimler kolay kolay kendilerine ilham veren ütopyacı hayalleri unutturmaz. Hatta diyebiliriz ki, döneceği bir Ütopyası olmayan her toplum çürümeye mahkûmdur. Fa-

kat Marx'ın da bildiği gibi, geleceğe yakından bakmak tehlikeli bir iştir; gidilecek yönü tahlil etmek hedefi varsaymaktan kolaydır. Deutscher de Rus devrimi için kendi Ütopyalarını kurmuş. Özgürlük Ütopyasına gelince onu geçmişin temellerinden örmekten rahatsızlık duymuyor. Devrimi proleter olduğu kadar burjuva unsurlar da barındıran Sovyetler Birliği'nin hâlâ eski "burjuva liberal programlara" yetişmesi gereken hususlar var: "Hükümetleri üzerinde hâkimiyet kurması ve devleü... milletin demokrasiyle ifade edilmiş idare ve menfaatlerinin bir aracına dönüştürmesi gerekiyor. Öncelikle ifade ve kuruluş Özgürlüklerini yeniden temin etmeli". Fakat Eşitlik Ütopyası, sınıfsız ve devletsiz toplum düşü daha ele gelmez; onu tanımlamak ya da açıklamak haliyle daha zor. Deutscher kitabının SSCB'nin toplumsal yapısını ele alan bölümünü orta öğretimin yaygınlaşmasının üniversiteler ile masabaşı görevlerinin kaldırabileceğinden daha büyük oranlarda bir aydm kesim yarattığı, bu yüzden de işçi sınıfının eğitimli kitlesindeki büyümenin yukarıdaki bürokratik ve idarî kesimler üzerinde ağır bir baskı oluşturacağı gözlemiyle bitiriyor. Bunun sebebi bu baskıların tıpkı bazı Batı ülkelerinde olduğu gibi kol ve zihin işçileri arasında daha büyük bir eşitlik derecesiyle sonuçlanma ihtimali olabilir. Hiçbir gelişmiş toplumun yakın
211
bir gelecekte prensiple eşitlik idealinden vazgeçmesi mümkün değil. Fakat çağdaş sanayi toplumunda eşitliğin nasıl sağlanacağı -ve halta tanımlanacağı- sorusunun üzerinde daha büyük bir soru işareti duruyor.

SSCB'nin dış dünyayla İlişkisi haliyle yurtdışında Sovyet politikasının diğer herhangi bir özelliğine kıyasla daha dikkat çekici bulunmuştur. Bu konuda Deutscher şüphesiz yer azlığından kaynaklanan sebeplerle nispeten basitleştirilmiş bir kesit sunuyor. Erken dönemin Bolşevik liderleri dâhil, bütün Ortodoks Marksistlerin sosyalist devrimi uluslararası bir olay şeklinde gözettiklerini belirterek söze başlıyor ve Engels'in ulusların kendi çabalarıyla sosyalizm zaferine ulaşacaklarına inanan sosyalistlerin dar görüşlülüğünü kınadığı sözlerini etkileyici bir şekilde alıntılıyor. Lenin ölümüne dek devrimin uluslararası boyutlara taşınacağına yönelik inancını korumuş ve bu konuda çevresine telkinde bulunmuştu. Stalin ve Buharİn 1920'li yılların ortasında Troçki, Kamenev ve Zinovyev'den oluşan muhalefetle karşı karşıya kaldıklarında ünlü tek ülkede sosyalizm öğretisini yarattılar. Bu da sosyalizmin menfaatlerinin Rus ulusal menfaatleriyle özdeşleştirilmesine yol açtı. Ulusal güvenlik arayışındaki

Stalin diğer alanlardaki sosyalist devrim hedefini yavaşlattı, Komintern'i susturdu ve zamanla da feshetti ve ülkesini dış ihtilaflardan koruyabilmek için elinden gelen her şeyi yaptı; yaptıkları çoğunlukla yanlış yönlendirilmiş olsa bile. işte bu yüzden Hitler'in yükselişine karşı koymak isteyen Alman komünistlerin Sosyat-Demokrat Partİ'yle işbirliği yapmasına izin verilmedi; 1939'da Sovyet-Alman paktı imzalandı; 1945 yılında Avrupa'nın egemen bölgelere ayrılması kabul edildi, Çin'deki komünistler Çan Kay Şek karşısında son anda kendi gayretleriyle zafere ulaşıncaya kadar Sovyetlerden destek görmedi. Bütün bunlar sosyalizm ve dünya devriminin menfaatlerinin dar anlamda tasarlanmış bir

212

Reaîpolitik karşısında arka plana itilmesinin feci örnekleriydi. Diğer ülkelerdeki sosyalistlerin genellikle SSCB aleyhine dönmüş olması şaşırtıcı değil.

Hikâye bu noktada alabildiğine tutarlı. Ancak belki de Sovyet dış politikasını hazırlayanların başından beri karşılaştıkları ve bugün hâlâ kendilerini zorlayan ikilemin hakkını verebilmek için yeterli değil. Brest-Litovsk zamanında Lenin, daha idealist yandaşlarının kendisine yönelttiği emperyalist bir güçle uzlaşma yoluna giderek gerçek sosyalist hedefi feda ettiği suçlamalarıyla karşı karşıyaydı ve kendini sosyalist devrimi, tamamlandığı ülkede korumak gerektiği sözleriyle savundu. Büyük Britanya ile 1921'de imzalanan ticaret antlaşması ve 1922 Cenevre konferansında Lenin, dünya devrimine yönelik Sovyet propagandasının sona ereceğine dair üstü kapalı ve hatta açık sözler vererek Batı güçleriyle barışçıl bir mutabakat aramaya gönüllü olduğunu ima etmişti. Lenin'in çitin bir tarafına meyil ettiği yerde Stalin'İn büsbütün dengesini kaybettiği doğrudur. Fakat çit halen oradaydı ve üzerinde ebediyen oturmak imkânsızdı. Stalin Lenin'in en azından bu durumda bir ipucu verdiğini savunabilirdi.

1930'ların hikâyesi bugün elimizde olmayan sebeplerle 1939 ve sonrasında edindiğimiz bilgiler ışığında aktarılıyor. Deutscher görünüşte şaşkınlıkla, günümüzün Stalİnizasyondan kurtulma eğilimine rağmen Sovyet-Alman paktının halen bir yüzkarası addedilmeyişini sorguluyor. Bunun sebebi açık gibi. Hiçbir şey Sıalin'i paktı tamamlamakla suçlamaktan daha kolay olmazdı. Fakat bu suçlama hangi temele dayanacaktı? Stalin Hitler'le anlaşmaya varmakta yanlış tarafı seçtiği İçin mi hatalıydı? Yoksa emperyalist bir kuvvetle anlaştığı için mi yanlış yapmıştı? Bir başka deyişle, bu suçlamaya 1930'ların ortasındaki Litvinov politikası - Mil-

letler Cemiyeıi'ne giriş, Versailles antlaşmasının onaylan-
213
ması, Fransız-Sovyet paktı ve Batı Avrupa'nın komünistlerine birleşik cephe politikası uygulamaları için verilen talimatlar da dâhil olacak mıydı? Deutscher bu konudaki tavrını fazla açık etmiyor. Fakat Fransa'daki Halk Cephesi'ne yaptığı hafif aşağılayıcı gönderme tüm bu politikaları da eleştirebileceği izlenimini doğuruyor.

Zaıen bu da sonunda ulusal menfaatleri geçersiz kılacak uluslararası bir sosyalizme duyulan sınırsız inançla tutarlı sayılabilecek tek tutum; tabii bugün Mao Zedung Sovyet liderlerine savurduğu lanet sözlerinin de temelini oluşturuyor. Fakat Sovyet liderleri Lenİn'i zor durumda bırakan sosyalist devrimi kendi ülkelerinde koruma ikilemiyle bugün bile başa çıkabilirler mi? Zira bu noktada Moskova'nın merkez konseylerinde Kosygin'in tüm enerjisini Uzak veya Ortadoğu'da devrimci hedefin duyurulması için kullanabilecekken baş-kapitalist Başkan Johnson'la dostça görüşmeler düzenlemesinin gerçekten zaruri olup olmadığını sorgulayan sesler duyuluyor. Peki, bu gerçekçi bir değerlendirme mi? Kosygin'in Lenİn'in 1920'li yılların başında benimsediği çitin üzerindeki denge politikasına dönmek için elinde geleni yaptığına yönelik her işaret mevcut - ki bu tarafsız konumu diplomatlar ile her türlü düşünce yapısından gelen siyasetçiler gayet iyi bilir; görünüşte devrimci hedefle tam anlamıyla uyumlu olduğunu iddia etmek pek kolay olmasa da.

Deutscher'in kitabının sondan bir önceki bölümü Mao Zedung'u uluslararası sosyalizm ve ulusal kendine yeterlilik politikalarını dengelerken resmettiği, Sovyet-Çin ilişkilerini aydınlatan bir tahlile ayrılmış; yazar burada Mao'yu Endonezya'da yerel komünistleri sözde Sukarno rejimiyle iyi ilişkiler kurmak adına engellemekle ve bildik feci sonuçları doğuracak yanlış yönlendirilmiş Stalinci çizgiyi İzlemekle suçluyor. Son bölümde Rus devriminin Batı dünyası açısın-
214
dan önemine dönüyor. Çağdaş kapitalist ekonomilerin sosyalizme doğru aşamalı ve neredeyse fark edilmeyen dönüşümüyle ilgili teorilere tenezzül bile etmiyor.

Gerçek şu ki, her türlü Keynesci yeniliğe bakılmaksızın üretim sürecimiz her ne kadar pek çok açıdan büyük oranda kamulaştnış olsa da, henüz sosyal denetimli değil... burada tâbi tutulduğumuz sınav toplumumuzun kaynak ve kuvvetlerini yapıcı amaçlar ve kendi genel refahı için İdare ve düzene sokup sokamayacağı... Şimdiye kadar toplumu-

muz bu sınavdan kalmıştır. Hükümetlerimiz çöküş ve buhranları atlatmak amacıyla yaşam ve refah yerine yıkım ve ölüm tasarlamışlardır.
"Süresiz uzatılan ve nükleer yıldırıcıların daimi dengesiyle temin edilen bir kördüğüm" olasılığında pek teselli bulamıyoruz. Geri kalmış Rusya'nın geçtiğimiz elli yılda son derece zorlu koşullar altında kaydettiği harikulade gelişme Batılı ulusların "yeni toplumsal örgütlenmenin büyük ilkesi" ışığında başarılı olabileceklerine İşaret ediyor. Bu dokunaklı ve ikna edici sav ile Deutscher her açıdan dikkate değer kitabını ustalıkla noktalıyor.

Isaac Deutscher İçin

Isaac Deutscher'in Ağustos 1967'de altmış yaşında gelen ani ve zamansız ölümü araştırma çevreleri için talihsiz olmuştur. Rus Devriminin Elli Yılı üzerine kaleme aldığı unutulmaz Trevelyan konferanslarını tamamlamasından altı aydan az bir süre sonra gerçekleşen ölümü bu Üniversitenin çoğu üyesi üzerinde özellikle üzücü bir tesir bırakacaktır; Mili Lane Konferans odalarının çoğunlukla üniversite öğrencilerinden oluşan dinleyici topluğunun boyutları ve coşkusu henüz zihinlerde taze. Bu konferanslar büyük bir başarıya ulaşmıştı ve Özgün çekiciliğini sansasyon etkisine değil, herkesin çağdaş dünyamız açısından teşkil etliği büyük Önemi ayrımsadığı fakat günümüz üniversite eğitiminde ancak küçük bir yer bulabilen hadiselerin sabırlı ve inceden inceye araştırılmış tahliline borçluydu. Bu konferansları dinleyen hiç kimse ne Deutscher'in bilgisinin enginliği ve derinliğinden, ne de onun yargılarının dengesi ile İnsancıllığından şüphe duyabilirdi. Konusuna yaklaşımında son derece eleştirel ve bir o kadar da anlayışlıydı; resmî bir methiye havasından ve hataları geçiştirme çabasından olduğu ka-

dar, devrim hakkında yazılmış bazı Batılı yazılara özgü düşmanca yersiz eleştiri tutumundan da uzaktı. 1967'nin Haziran ayında Bitmemiş Devrim başlığı altında yayımlanan konferanslar onun son eseriydi.

Deutscher inançlı ve sadık bir Marksistti. Marksizmle hayatının erken dönemlerinde Yahudi geçmişinden gelen tepki yoluyla tanıştı. Lenin'e hayran olmakla birlikte hiçbir zaman bir Stalinist olmadı. Ancak resmî anlamda bir Troçki taraftarıydı; yirmili yaşlarının ortasında parti çoğunluğu ile Stalin'in Troçkî'ye reva gördüğü hoşgörüden yoksun ve gaddar muameleden ötürü Polonya Komünist PartİsÎ'yle bağlarını kopardı; Troçki biyografisi okurlarının da bildiği gibi, kahramanına duyduğu hayranlık pek çok önemli konuda yöneltiği eleştiri ve çeşitli sınırlamalarla dengelenmişti. Deutscher'in kökleri hem Marksizme, hem de tıpkı Marx'm kendisi gibi Aydınlanma'nın hümanizmine uzanıyordu. Her iki kaynaktan da ilerlemeye yönelik bir inanç ve 19. yüzyıl İngiltere'sinde benzersiz sayılmayacak olsa da bugünkü Batı dünyasının nispeten kuşkuculuk ve suçluluk duygusuyla yoğrulmuş atmosferinde kendisini alaylı eleştirilere maruz bırakan, İnsan ırkının gelecek yazgısına yönelik bir iyimserlik çıkardı. Yazılarına yöneltilen temel eleştiri aşın iyimserliğini hedef alıyordu.

İsmini yaşatacak eserler 1949'da yayımlanan bir ciltlik

Stalin biyografisi ile 1954 ve 1963 yılları arasında yayımlanan üç ciltlik Troçki biyografileridir. Bu ikinci eser şüphesiz günümüzün en çarpıcı tarihî biyografisi sayılmalıdır. Tarihe biyografi yoluyla yaklaşmak bazen kolay bir seçenek gibi gözükür ve çoğu zaman da yazarını mükâfatlandırmaz. Fakat Deutscher'in Marksizmi ona tarihî süreçle ilgili derin ve daimi bir bilinçlilik verdi ve eserlerini öznelerin psikolojik mizaçlarına indirgeme dürtüsünden kurtardı. Deutscher biyografi yazdığı zaman ele aldığı konular tarihi, bireylerin eylemleri açısından yansıtıyordu. Kaleme aldığı iki büyük biyografi Stalin ve özellikle de Troçki'nin canlı ve unutulmaz portrelerini çizer. Fakat bunlar aynı zamanda Rus devrim tarihinin bir parçası - hatta büyük bir parçası; bu üniversitenin hayatı trajik biçimde yarıda kalmadan birkaç ay önce kendisine devrimin başarılarından, ihtişamından ve ıstıraplarından çıkardığı bilançoyu sunma olanağı ve platformunu temin etmiş olması bir tatmin ve gurur kaynağıdır. Bitmemiş Devrim de bu iki biyografiyle birlikte ismini yaşatacak büyük bir anıt olarak kalacaktır. Tarihin hem araştırma hem de nesnel yargının yetersiz kaldığı bir alanında, her iki konuda da fevkalade donanımlı bir âlimden böylesine genç bir yaşta mahrum kaldığımızı düşünmek çok üzücü.

Sovyet Devrimi'nin tarihi, sosyalist hareketin daima ilgisinin merkezinde olmuştur. Her tarih gibi daha sonra yazıldığında yaşananlar kadar, yaşananları daha da yüceltmek adına menkıbeler, abartılar ve kurgular da devreye girmiştir. E. H. Carr, Bolşevik Devrimi'nin en geniş kapsamlı, gayrıresmî tarihini gözalabildiğine bir zenginlikle yazıya geçirmiş, süreci bir tarihçinin ciddiyeti ile ele almıştır. *1917: Öncesi ve Sonrası,* Carr'ın Bolşevik Devrimi tarihi üzerine yaptığı araştırmaların, verdiği emeğin bir dökümüdür.

E. H. Carr, dönemin tarihini araştırırken Rusça kaynaklara, devrim sürecinde öne çıkmış aktörlerin anılarına, yazılarına, dönemin gazete ve arşivlerine büyük bir dikkatle eğilir. Sovyet Devrimi ile ilgili diğer kaynakları da eleştirel bir gözle ele alır.

Bolşevik Devrimini tarihteki yerine oturtmak, devrimin fikrî kökenlerini, sosyalist hareketin tarihsel- mirasının ve aktörlerinin devrim fikrine ve sürecine katkısını, yıllar boyu süren araştırmaların olgunluğu ve aklıselimi ile yazabilmek bu eserin önemini artırır. Devrime ufkunu çizen ütopyayı, Sovyet toplumunun yapısını, umutlar kadar trajedileri de aynı hassasiyetle ele alan Carr, hem bir devrimin tarihini anlatır, hem de bu tarihin nasıl yazılması gerektiğini gözler önüne serer.

Birikim
Yayınları

36